

ISSN 1563-0226
eISSN 2617-1864
Индекс 75867; 25867

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Шығыстану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия востоковедения

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Oriental Studies

№1(92)

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

ХАБАРШЫ

ШЫҒЫСТАНУ СЕРИЯСЫ № 1(92), наурыз

ISSN 1563-0226
eISSN 2617-1864
Индекс 75867; 25867

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Күәлік №16506-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Турар А.С., магистр (Қазақстан)
Телефон: +7778 527 3341,
E-mail: aidanaturar1995@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Надирова Г.Е.,
филол.ғ.д., проф. – ғылыми редактор (Қазақстан)
Джакубаева С.Т.,
PhD – ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)
Палтөре Ы.М.,
PhD (Қазақстан)
Алдабек Н.Ә.,
т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ким Г.Н.,
т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Шадкам З.,
ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Құдайбергенова Р.Е.,
т.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Көкеева Д.М.,
ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Мохамад Башар Арафат (Mohamad Bashar Arafat), PhD (Колумбия)
Мевлют Эрдем (Mevlut Erdem), профессор (Түркия)
Роберт Эрмерс (Robert Ermers), профессор (Нидерланды)
Чжао Цюань-шэн (Zhao Quan-sheng), профессор (Вашингтон, США)
Масару Тономура, профессор (Жапония)
Хаслина Бинти Хассан (Haslina Binti Hassan) PhD (Куала Лумпур, Малайзия)
Джалал Илсаид (Galal Elsaeed), профессор Каирского университета (Егунет)
Мехмет Нажи Онал (Mehmet Naci Onal), профессор, доктор университета Мугла Ситки Кошман (Түркия)

Шығыстану сериясы Шығыс елдері тарихы, саясаты, экономикасы, мәдениеті, тіл білімі мен әдебиеті, тіл оқыту әдістемелері бағыттарын қамтиды.

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Официальный интернет-ресурс
Комитета по контролю в сфере
образования и науки

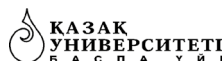
Crossref
Content
Registration

DIGITAL
OBJECT
IDENTIFIER

Национальный центр
государственной
научно-технической
экспертизы

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаккозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айша Калиева

ИБ №13439

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 16,8 б.т. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Тапсырыс №9372. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2020

1-бөлім
ТАРИХ

Раздел 1
ИСТОРИЯ

Section 1
HISTORY

Н.Ә. Алдабек ¹, А.А. Түргенбай ², М.Б. Асыл³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

²Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті,
Қазақстан, Алматы қ.,

³e-mail: nurzhamal25@mail.ru

ҚЫТАЙДЫҢ «БІР БЕЛДЕУ, БІР ЖОЛ» СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОБАСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СИНОФОБИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТЫҢ СЕБЕПТЕРІ

Ұлттық мемлекеттердің ғана емес, сонымен қатар барша адамзаттың болашағы бұлыңғыр болып тұрған, ал халықтардың тағдырын шешетін саяси элиталар мен зиялы қауымдастықтар көптеген көкейкесті мәселелерді шешудің жолын таппай отырған осы аласапыран заманда Қытайдың болашаққа сенімді аяқ басуы, бір жағынан, жарқын үміт ұялатса, екінші жағынан, қауіп тудыруда. Сондықтан бүгінгі таңда әлемде Қытайдың модернизациясына баға беретін қытайлық көзқарастағылар және оған теріс көзқарастағылар тарапынан осы мәселе жөнінде көптеген жан-жақты зерттеулер жүргізіліп келуде. Қытайлық тәжірибе баршаға қызықты, алайда дамудың негізі ретінде еуроцентристік амал орнына қытайцентристік көріністі қабылдауға әлемдік қауымдастық әлі мүлдем дайын еместігі белгілі.

Қазақстан басшылары Қытай үкіметімен тығыз қарым-қатынастары, «стратегиялық серіктестік» пен «өзара ынтымақтастық» туралы ауыз толтырып айтып жатқанда, бейресми деңгейде екі ел арасында шиеленістер бүгінгі таңда жиілеп кеткендігін мойындауымыз қажет. Осы орайда, біз мақаламызда Қазақстан мен ҚХР арасындағы қазіргі кезеңдегі тату көршілік қатынастың екі ел үшін де маңыздылығын атап өтіп, екі ел арасындағы байланыстарға көлеңке түсірер жағымсыз әрекеттердің бір көрінісі – синофобияны туындатып отырған мәселелерді сараладық. Қытайдың стратегиялық «Бір белдеу, бір жол» жобасының елімізге берер пайдалы да ұтымды жолдары қарастырылып, синофобияның еліміз үшін тиімсіз екендігін ашып көрсетуге тырыстық.

Түйін сөздер: Қытай, синофобия, «Бір белдеу, бір жол», Орталық Азия, қақтығыс, саясат.

N.A. Aldabek¹, A.A. Turgenbay², M.B. Assyk³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Ablai khan Kazakh University of International Relation and World languages, Kazakhstan, Almaty,

³e-mail: nurzhamal25@mail.ru

China's "One belt, one way" strategic project and the causes of sinophobic sentiment in Kazakhstan

In this unstable world, where the future of not only nation-states, but of humanity as a whole is in an obscure situation, and the decisive destinies of nations, political elites and intellectual circles are not able to find solutions to many pressing problems, confident steps by the Chinese government to the future, on one hand, inspire great hope and, on the other hand, inspire a threat. In this regard, many studies are actively conducted in the scientific community regarding the modernization of China and from the pro-Chinese, as well as from the anti-Chinese point of view on this problem. The Chinese experience is interesting to everyone, but it is well known that the world community is not yet ready to adopt a China-centrist approach to development instead of the traditional Eurocentric approach.

Despite the fact that Kazakhstan's leaders speak of close relations with the Chinese government, "strategic partnership" and "mutual cooperation", we must admit that on an informal level, tension between the two countries is growing today. In connection with this trend, the article discusses the relationship between Kazakhstan and China. The values and benefits for Kazakhstan of the Chinese strategy "One Belt, One Way" are noted. It also analyzes the issue of sinophobia in Kazakhstan, the causes and consequences for both countries.

Key words: China, sinophobia, "One belt One road", Central Asia, conflicts, politic.

Н.А. Алдабек¹, А.А. Тургенбай¹, М.Б. Асыл²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Казахский Университет Международных отношений и Мировых языков имени Абылай хана, Казахстан, г. Алматы,

¹e-mail: nurzhamal25@mail.ru

Стратегический проект КНР «Один пояс, один путь» и причины синофобии в Казахстане

В этом нестабильном мире, где будущее не только национальных государств, но и человечества в целом находится в неясном положении, а решающие судьбы наций политические элиты и интеллектуальные круги не в силах найти пути решения многих насущных проблем, уверенные шаги китайского правительства в будущее, с одной стороны, вселяют большие надежды и, с другой стороны, внушают угрозу. В связи с этим, в научных кругах активно проводится много исследований касательно модернизации Китая, в которых рассматриваются прокитайская, а также и антикитайская точки зрения на данную проблему. Китайский опыт интересен всем, но хорошо известно, что мировое сообщество еще не готово принять китайцентристский подход к развитию вместо традиционного европоцентристского подхода.

Несмотря на то, что лидеры Казахстана говорят о тесных отношениях с китайским правительством, «стратегическом партнерстве» и «взаимном сотрудничестве», мы должны признать, что на неформальном уровне напряженность в отношениях между двумя странами сегодня усиливается. В связи с этой тенденцией, в статье рассматриваются вопросы взаимоотношения между Казахстаном и КНР. Отмечаются значимые выгоды для Казахстана от китайской стратегии «Один пояс, один путь». Также в статье анализируется вопрос синофобии в Казахстане, причины возникновения и последствия для обеих стран.

Ключевые слова: Китай, синофобия, «Один пояс, один путь», Центральная Азия, столкновения, политика.

Кіріспе

Дэн Сяопин өзінің экономикалық реформаларын жүзеге асыра бастағанда Қытайдың ІЖӨ 10 жыл ішінде 2 есеге, ал XX ғасырдың аяғында 4 есеге өсіру жоспарын ұсынды. Алғашында әлем сарапшылары мен саясаткерлері бұл жоспардың жүзеге асырылу мүмкіндігіне күмәнмен қарады, тіпті, аса мән бермеді десе де болады. Себебі, XX ғасырда әлемдік жалғыз көсбасшы, ұлы державаға айналған АҚШ жаңа ғасырда да әлем ісін басқару құқын өз қолында ұстап тұратынына сенімді болды. Америкалық тарихшы Ф. Фукуяма АҚШ басшылығындағы батыс либерализміне балама жоқ деген болатын (Fukuyama, 1991: 15).

Дегенмен, Қытай XX ғасырдың соңында экономикалық реформалар жемісін көре бастады. Ал, жаңа ғасырдың алғашқы жылдарында қарқынды дамыған Қытай әлеуметтік-экономикалық қайта құрудағы жетістіктерімен дүниежүзінің назарын өзіне аудартты. Оның әлемдегі алатын орны мен жаңа рөлі айқындалды. «XXI ғасыр Қытай ғасыры», «Қытайдың Орталық Азия аймағындағы саяси ықпалының артуы», «Қытайдың күшеюі» жайлы шектен тыс дәріптеулер Қытаймен көршілес елдерде «қытай экспансиясы», «демографиялық жағынан жұтылып кету қаупі», тіпті «Қытай тарапынан

төнген соғыс қаупі» сияқты түрлі фобиялардың өршуі мен үрейдің тууына түрткі болды.

2013 жылы Америка Құрама Штаттарының Pew зерттеу орталығы әлемдегі синофобия (латын тілінің *Sinae* «Қытай» және грек тілінің *φόβος*, *phobos* «қорқыныш» деген сөздерінен шыққан антиқытайлық көңіл-күй) мәселесіне қатысты сауалнама жүргізіп, зерттелген елдердің тек жартысында (38-нің 19-ы) Қытайды жағымды деп тапты. Пекиннің ең мықты қолдаушылары Азияда, Малайзияда (81%) және Пәкістанда (81%) болып шықты; Африка елдері Кения (78%), Сенегал (77%) және Нигерия (76%); сонымен қатар Латын Америкасы, әсіресе Қытай нарығына тәуелді елдерде, мысалы, Венесуэла (71%), Бразилия (65%) және Чили (62%) мемлекеттерінде Қытайдан еш қауіп жоқ деген пікірлер қалыптасқан. Алайда, Қытайға қарсы пікір Батыс пен басқа Азия елдерінде тұрақты болып қалды: немістер мен итальяндықтардың тек 28%-ы және америкалықтардың 37%-ы Қытайға оң көзқараспен қарады, ал Жапонияда респонденттердің тек 5%-ы бұл ел туралы оң пікір білдірді (Pew Global, 2013).

Синофобияның әлемде кең таралғаны соншалықты, дүниежүзінің бірде бір мемлекетіне Қытайға қарағандай қауіппен, күдіктене қарамайтын шығар. Саясаттанушы Б.Қ. Сұлтановтың пікірінше «Бір белдеу, бір жол» жобасы Батыстың

Тынық, Үнді және Атлант мұхиты арқылы өтетін теңіз жолы жүк тасымалын бақылаудағы монополиясын жоюға бағытталған. Теңіз жолы арқылы жүкті 45 тәулікте тасымалдайтын болса, «Жібек жолының экономикалық белдеуінің» құрлықпен тасымалы 10 тәулікті құрайды екен. Осы жағдай батыста антиқытайлық қимылды тудырып отыр. Оны шетелдік бұқаралық ақпараттар құрал беттеріндегі «Қызыл айдаһар оянды», «Қытай әлемдік диктатураға ұмтылуда» және т.б. осы сынды тақырыптағы материалдардан аңғаруға болады дейді (Султанов, 2018).

Орталық Азия елдерінде де синофобия құбылысы өте кең таралған. Тарихи тұрғыдан Шығыс империясы көшпелі түркі тайпаларының дәстүрлі жауы болып табылады. Кеңес Одағы заманында Қытай мен КСРО арасындағы келіспеушіліктерге байланысты қытайға қарсы пікірлердің кең таралғаны соншалық, ол шекарадан тыс қақтығыстарға да алып келген болатын. Александр Солженицынның хатында баяндалған «қытай қаупі» консервативті орыс самиздатында қытайға қарсы пікірлердің кеңінен таралуына себеп те болды (Zisserman-Brodsky, 2003:65).

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері.

Баспасөз беттерінде соңғы кездерде антиқытайлық көңіл-күй жиі көрініс алуда. Кейбір саясаттанушылар көрші елдің белсенді экономикалық ықпалының артуы туралы объективті алаңдаушылық білдіріп жатса, басқалары бұл мәселенің саясаттағы манипуляцияға айналып жатқандығына көңіл бөлуде. Ғылыми ортада «Қытайдың Орталық Азияны экономикалық тұрғыдан жұтуы» туралы пікірталастардың көбейгендігі шындық. Осыған орай, шынымен де елімізде синофобия ақпарат құралдарында жазылғандай кең таралған ба және оның біз үшін әсері қандай болмақ деген сауалдарға жауап табу мақаламызды жазудың негізгі алғышарты болып табылады.

Қытай – Орталық Азиядағы маңызды экономикалық ойыншы болғандықтан, аймақ елдері үшін Қытаймен жақсы қарым-қатынас басымдыққа ие. Алайда Орталық Азияның ірі мемлекеттері болып табылатын Қазақстан, Қырғызстан елдерінде синофобияның кең таралуы экономикалық тұрғыдан пайдасы бар ірі жобалардың орынды жүзеге асуына кедергілер туғызуда. Осы мәселелер тұрғысынан алып қарастырғанда, **мақаламыздың негізгі мақсаты** – Орталық Азия елдерінде, оның ішінде Қазақстан Республикасында қазіргі таңда белең алып жатқан синофобия құбылысының шығу

тамырын саралап, республикамыздың алып көршісі Қытай елімен қарым-қатынасына тигізер ықпалын ашып көрсету болып табылады.

Осы мақсаттан мынадай **міндеттер** туындады:

– «фобия», «синофобия» түсінігінің теориялық және әдіснамалық тәсілдерінің негізін айқындау;

– Орталық Азия аймағы елдеріндегі «синофобияның» қалыптасу тарихына шолу жасау;

– Қазіргі кездегі Орталық Азия елдеріндегі, соның ішінде Қазақстанда Қытайға қатысты түрлі фобиялар мен қорқыныштардың туындау себептеріне талдау жасау;

– «Бір жол, бір белдеу» стратегиясын жүзеге асыруда синофобияның әсерін талдау.

Қазақстандағы қытайлықтарды жек көру немесе синофобия көңіл ауанының түп төркіні қайда жатыр? – деген сұрақ отандық ақпарат құралдарында, әлеуметтік желілерде жиі көтеріліп жатады. Бұның бір себебі ғасырлар бойы көрші жатқан ел болғандықтан, тарихи түрлі байланыстар кезеңінде этникалық ксенофобия ретінде қоғамдық санаға жасанды түрде әдейі енгізілу мүмкіндігін де ескеруіміз керек. Бірақ өткен тарихи кезеңдерде, яғни жауласушы кезеңде енгізілген бұл ксенофобияның салдары қалай болатындығын бүгінгі ұрпақ ойлануы керек.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Мақаланы жазу барысында талдау, саралау, синтездеу, сараптамалық талдау сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылды.

Қазақстандағы «Бір белдеу, бір жол» жобасы стратегиясына дискурсивті талдау жүргізілді. Зерттеу тақырыбына қатысты материалдар отандық, сондай-ақ шетелдік авторлар еңбектері жинақталып, өңделіп, оларға құрылымдық талдау жүргізілді.

Әлеуметтік-тарихи шындықты қарастыру барысында логикалық және тарихи-салыстырмалы талдау, сондай-ақ, функционалды талдау әдістері қолданылды.

Көптеген елдерде жүргізілген әлеуметтік сауалнама мен эмпирикалық зерттеулер негізінде Қазақстан мысалында кең тараған Қытай қатерінің теориясы талданды.

Осы мәселені зерттеуді негіз еткен фундаменталды еңбектер өте аз. Біз негізінен Марлен Ларуэль, Себастьяна Пейрузаның «The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change, and the Chinese Factor» (Marlene Laurelle, 2012) және К.Л. Сыроежкиннің «Нужно ли Казахстану бояться Китая: мифы и фобии двусторонних отношений» (Сыроежкин, 2014) еңбектеріне және ресми басылымдарға

сүйендік. Бұл тақырыпты қозғаған бар зерттеулер көбінде ғылыми мақалалар аясымен ғана шектелуде. Отандық және шетелдік авторлардың мақалаларында бұл мәселе түрлі тұрғыдан қарастырылған және ортақ пікір жоқ. Осы тақырыпта жазған авторлардың зерттеулеріне сүйенетін болсақ, Орталық Азиядағы синофобияның туындауының негізгі себептері ретінде Қытайдың өзге ел территориясын иемдену қаупі көрсетілуде. Оның тамыры сонау 19 ғасырдың аяғы – 20 ғасырдағы Ресей Империясы, кейіннен Совет Одағы мен Қытай арасындағы территориялық дау-дамайдан бастама алады. Бұл мәселеге қатысты, Қытай жаңадан тәуелсіздік алған Орталық Азия мемлекеттерінің әрқайсысымен екіжақты келісімдерге қол қойды және алғашында «Шанхай бестігі», кейіннен Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына айналған аймақтық қауіпсіздік ұйымын құрып, Қытай өзінің аумақтық талаптарын едәуір қысқартты. Қазақстан жағдайында, Қазақстан президентін Назарбаев пен Қытай Премьері Ли Пэн 1994, 1997 және 1998 жылдары шекаралық келісімдерге қол қойып, Қытай шекаралық аймақтың 2420 шаршы шақырымның 34 пайызынан бас тартты (Catherine Owen, 2017:105). Жоғары басшылар қытайлық қатысудың экономикалық аспектісін оңды жағынан қарастырғанымен, қарапайым халықтың санасында тұрақталып қалған қауіп сонда да өз ықпалын тигізуде.

Қытайдың демографиялық жағдайы Орталық Азия мен Қазақстандағы синофобияның туындауының тағы бір себебі болып отыр. Оның түп төркінін Қытайдың демографиялық тұрғыдан Қазақстанды «жұтып қою қаупінен» іздейміз. Мысалы, «Қытайдың халық саны жыл сайын 15 миллионнан астам адамға, яғни Қазақстанның халқының жалпы санымен бірдей өсіп отырады» (Marlene Laurelle, 2012:26). Осындай Қытайдың халық санының жыл сайынғы өсімі Қытайдағы «еңбек ресурсының артуы» мәселесін тудыруы мүмкін, және ол өз кезегінде қытайлардың Қазақстанға миграциясын арттырып, «қытайлар бізді басып қалады» деген болжамдар жиі айтылды. Сонымен қатар, БАҚ жарияланымдарында Пекин экспансиясын жүзеге асыру үшін мақсатты түрде әрекет жүргізіп жатыр деген ақпараттарды жиі көреміз. Бірақ, Қытай демографиялық экспансия саясатына басымдық беріп, ОА аймағы елдерімен және Қазақстанмен қатынасын тұрақсыздандыруға әкеп соғатын қадамға бармайтынын ескеруіміз керек. Бірнеше жылдан бері қызу талқыланып жүрген, әлі де өзектілігін жоймаған, халықтың қорқынышының

тууына негіз болған қытайлардың миграциясы мәселесінің ара-жігін ажырату үшін ҚХР дан келетіндердің санын нақтылап көрсететін, сыртқы миграцияны жүзеге асыру тетігі жайлы ешқандай нақты ақпараттың берілмейтіндігін айту керек. Болса да, келтірілген деректерде сандар айырмашылығы көп, бір-біріне қайшы келеді. Сондықтан да, қазіргі қытай миграциясы, яғни ел территориясындағы таза ханьдықтардың нақты саны көрсетілген ресми мәліметтің жарияланбауы да, халық арасында алып-қашпа әңгімелерді тудырып, қорқынышты үдете түсуде. Осыған орай, еліміздегі осыған жауапты ресми орган Қытайдан келіп жатқан азаматтардың жалпы санын, этникалық құрамын, еңбек мигранттарының елдің қай аймағына, яғни географиялық орналасуын, қандай салаға, кім ретінде тартылып жатқаны туралы дер кезінде ақпараттарды жариялап отырса, қорқыныш сейілер еді.

Дегенмен, қытайлық еңбек миграциясы мәселесіне атүсті қарайтын болсақ, егер Қытай халық санының артуымен қалыптасқан «артық еңбек күшін» заңсыз жолмен орналастыруға тырысса, біз соған жол берсек, ол фобия емес, шынайы қауіпке айналуы мүмкін. Оның алдын алу үшін мигранттарға бақылауды күшейтіп, тиісті заңның орындалуын қадағалау қажет және ең бастысы осы мәселе ғылыми негізде кешенді түрде зерттелуі тиіс.

Зерттеуші ғалымдар Марлен Ларуэль және Себастьяна Пейруза «The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change, and the Chinese Factor» (Орталық Азиядағы Қытай мәселесі: Ішкі тәртіп, әлеуметтік өзгерістер және қытайлық фактор) атты еңбегінде Қытайдың аймақтық ықпалы «аймақтағы экономикалық статус-квоны түпкілікті өзгертіп жіберген» деген пікірін білдіреді. ОА барлық жолы Мәскеуге емес, Үрімшіге немесе Қашғарға апарады деп қорқынышты үдете отырып, синофобия - Қытай қарқынын тоқтата алатын шынайы проблема бола ала ма? деген сұраққа жауап іздейді (Marlene Laurelle, 2012: 45).

Көтеріліп отырған мәселеге бейтарап жақтан қарасақ, Қытай мен Қазақстан мүдделері бір бірін толықтырып отыр деуге болады. Қытайдың табиғи ресурстарға, жаңа шикізат көздеріне, әсіресе энергоресурстарға деген қажеттілігі артып отыр және олардың тауарын өткізетін нарық керек. Ал, Орталық Азия, соның ішінде Қазақстан ресурсқа бай болғандықтан Қытай назарын ерекше аударып отыр. Қытай аймақтағы басты инвестор және осы аймақ елдерінің негізгі

сыртқы экономикалық серіктесі. Себебі, бұл аймақ Қытай инвестициясы үшін өте ыңғайлы, қауіпсіз болып отыр. Қазіргі таңда ОА елдері нарығында қытай импорты ғана басым емес, экспорт көлемі де артып келеді.

Қазақстан территориясының транзиттік потенциалы Қытайдың «Жаңа жібек жолының экономикалық белдеуі» бастамасын жүзеге асыруға өте тиімді. Осы себепті ҚХР мен ҚКП жаңа басшылығы Орталық Азия мемлекеттерімен байланысын сыртқы саясаттың негізгі басымдықтарының бірі ретінде қарастырып отыр. Сондықтан, Қытайдың біздің аймаққа деген қызығушылығының артуын «қауіп» емес, қалыпты үрдіс деп қарау керек.

Бүгінгі таңда, Қытайдың «бір белдеу, бір жол» бастамасы өзінің ауқымды саяси, экономикалық және қаржылық мүмкіндіктерінің арқасында, әлемде жарияланған ең ірі жоба болып отыр және Орталық Азияның барлық елдеріне, әсіресе Қазақстанға ұзақ мерзімді ықпалы болары анық.

Қазақстандағы, бүкіл Орталық Азия аймағындағы «бір белдеу, бір жол» жобасы аясында салынып жатқан ірі көлемді инфрақұрылым құрылысы Қытайға ғана тиімді, оның ұзақ мерзімді мүдделерін қанағаттандыратыны сөзсіз. Қазіргі уақытта Қытай Қазақстанның инфрақұрылымының негізгі инвесторы болып табылады. Осы жағдайлар қазіргі кезде елдегі Қытайға қатысты қорқынышты үдетіп, шынайы қауіп пен «мифологиялық» қауіп ара жігін ажыратуға мүмкіндік бермей келеді.

Дегенмен Қытайдың «әлемдік фабрикаға» айналып, аймақтағы өнеркәсіп шеберханасы ретінде барлық өңдеу орындарына өз инвестициясын салуын қауіпке санап, фобия тудыру қажет емес. Себебі, аймақ елдері экономикасы әлі күнге дейін тек шикізат көзі ретінде ғана дамып отырғаны анық.

Сонымен қатар, осы зерттеу жұмысы барысында Қытайдың «бір жол, бір белдеу» бастамасының Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық ахуалға әсері бағаланды, атап айтқанда, Қытай мен осы жобаға қатысты қоғамдық көңіл-күй талданды. Қазақстан, Орталық Азия халқына «бір жол, бір белдеу» бастамасы аясындағы Қытайдың қызметі туралы хабардар ету, осылайша біздің елдегі китаефобия толқынын азайту. Өйткені дәл осындай түсінбеушіліктен әрдайым қорқыныш туады.

Қытайдың Қазақстанға қатысты институционалды сыртқы саясатын, қазақстан-қытай қарым-қатынастарын, ҚХР-дың ҚР-дағы экономикалық

ықпалын және ҚХР-ның қаржы-экономикалық стратегиясын түсінуге және бағалауға тырыстық.

Нәтижелері және талқылама

Қытай біздің ел үшін сыртқы саяси және экономикалық саясатымыздағы басты әріптесіміз болып саналады. Тәуелсіздік жылдарынан бері екі ел арасындағы жан-жақты байланыстар қарқынды дамып келеді. Осы жылдар ішінде бірқатар ауқымды экономикалық жобалар іске асырылды, сауда-экономикалық байланыстар жыл сайын үдемелі қарқынмен дамуда.

Индустриалдық-инновациялық ынтымақтас-тық туралы екі ел арасындағы бағдарламалар біртіндеп іске асырылып келеді. Осы бағдарлама аясындағы Қазақстанға құны 28 млрд доллар болатын 51 жаңа жобаны әкелу туралы келісім нәтижелері жүзеге асырылып келеді. Олардың бірқатары іске қосылып, өндірістік дамуымызға өз үлесін қосуда.

2013 жылы ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин «Жібек жолының экономикалық белдеуі» және «XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолы» стратегиясына кіретін «Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» деп аталатын бастамасын алғаш рет Қазақстанда Назарбаев университетінде сөйлеген сөзінде ұсынды. Осы уақыттан бері бұл стратегиялық жобаға әлемнің 140-тан астам мемлекеттері мен аймақтары назар аударып, оған қатысуға ниет білдіруде. Біздің елімізде бұл стратегияны іске асыруда өз мүмкіндіктерін ұтымды пайдалануға ұмтылыс танытып отыр. Қазіргі таңда Қытай Орталық Азия елдеріндегі тікелей шетелдік инвестициялардың ең ірі провайдеріне айналууда. Қытай инвестициялары Орталық Азия экономикалары мен Орталық Азия халқының күнделікті өміріне нақты пайда әкелуде. Бұл жетістіктер аймақтың көлік инфрақұрылымында көрініс табууда. Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасының негізгі мақсаты – қытайлық өндірушілер мен батыс нарықтар арасындағы байланысты жақсарту. Пекин сонымен бірге Орталық Азиядан Қытайға табиғи ресурстардың ағынын жеңілдетуге дайындығын да білдіруде (Тавровский, 2017). Одан бөлек, «Бір белдеу, бір жол» бастамасының аясында 2015 жылдан бастап Хоргос Шекаралық Ынтымақтастықтың Халықаралық Орталығы жұмысын атқарып келеді және аталмыш бастаманың маңызды жобасының бірі болып табылады.

Жоғарыда аталған жетістіктермен қатар Орталық Азия үкіметтері Пекинге тым тәуелді бола бастады деген алаңдаушылық та туындауда. «Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» деп ата-

латын стратегиясына кіретін «Жібек жолының экономикалық белдеуі» және «XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолы» сияқты бастамалары, бір жағынан, басқа мемлекеттердің қажеттіліктеріне сәйкес жаңа инфрақұрылымдар мен өндірістік кәсіпорындарын ашуға көмектесе, екінші жағынан, Қытайдың технологияларын, құралсайманын, қаражатын, еңбек күшін сыртқа шығару арқылы ішкі мәселелерді шешуді және Қытайдың тұрақты дамуын қамтамасыз етуді көздейді. Осы орайда Қазақстан үшін көрші мемлекеттің мүмкіншіліктерін ұтымды пайдалана отырып, индустриялық инновациялық дамуымыздың мақсаттарымен ұштастыру арқылы Қазақстан аумағында жаңа кәсіпорындар ашу мен өндірілген өнімді Қытайға шығару арқылы екіжақты экономикалық қатынастарды және инвестициялық ынтымақтастықты ілгерілетуге болады» – дейді ҚР Қытайдағы Төтенше және өкілетті елшісі Ш. Нұрышев (Нұрышев, 2016).

Елімізде соңғы екі-үш жыл ішінде ет, бал, ұн сияқты дайын өнімдерді Қытай нарығына шығаруға бағытталған кешенді жұмыс жүргізіліп жатыр. Карантиндік ветеринарлық талаптарға қатысты рұқсат алынған соң, отандық өнім қытайлық тұтынушыларға жетуде. Қытайға жыл сайын мыңдаған тонна астық экспортталады.

Осы орайда, Қытай халқының демографиялық өсімі ұлан-байтақ жері бар, бірақ халық саны аз Қазақстанға қауіп төндірмей ме? – деген сұрақ халықтың көкейінде тұратындығы да шындық. Ел ішінде Қытайға қатысты неше түрлі фобия бар. «Қытайлар бізді халық санымен-ақ жаулап алады», «алып елдің экономикасы дамыған сайын біздің экономика құлдырайды», «салған инвестициялары мен берген несиелері өскен сайын тәуелсіздігімізге қауіп күшейеді» деген пікірлер жиі айтылады.

Синофобия – бұл, мәні жағынан алғанда, ксенофобияның бір түрі, яғни бір нәрсенің немесе бөтен біреудің әртүрлі өзгешеліктеріне байланысты (терісінің түсіне, ұлтына, т.б. белгілеріне қарай) жек көру немесе ұнатпауды білдіреді. Осының жарқын мысалы ретінде АҚШ-тағы ұзақ уақыт бойы қара нәсілділерге қатысты дискриминациялық саясаттың орын алуын айтуға болады. Сол АҚШ-тың өзінде қазіргі күнде миллиондаған қытайлықтар мекен етеді. Америкалықтар арасында да анда-санда болсын синофобия үрдісі көрініс беріп тұратындығын жоққа шығармаймыз. Тіпті көрші Ресей елінде де синофобиялық көзқарастың жиі көрініс беріп отырғандығын БАҚ материалдарынан көріп

жүрміз. Яғни, әртүрлі елдерде бұл көзқарас әртүрлі сипатта көрініс табады.

Қазақстандағы синофобия қазіргі АҚШ-тағы жағдайдан мүлдем өзгеше. Қарапайым америкалықтар қытайлықтарға жау көзбен қарамайды, олармен қоян-қолтық араласа береді, сондықтан да ондағы қытай диаспорасы өздерін еш қауіпсіз қолайлы жағдайда сезінеді. АҚШ-тағы қытай диаспорасының көпшілігі, әдетте, жоғары ақы алатын және жоғары кәсіптік білімі бар мамандар (дәрігерлер, инженерлер, заңгерлер, программистер). Сонымен бірге билік тарапының жағынан АҚШ-тың Қытайға деген толып жатқан наразылық мәселелері де жетерлік екенін білу қажет. Мысалы Қытайда демократиялық капитализмнің талаптарының болмауы, ал ҚХР билігінде коммунистік партияның отыруы сияқты мәселелер. Сонымен қатар Аспан асты елі өте жылдам қарқынмен алып державаға айналып барады, ал бұл өз кезегінде АҚШ-тың бәсекелестік сезімін күшейтіп, мазасыздануына әкеліп, қытайлық қауіп туралы науқанды – синофобияны өршітуге күш салады.

Қазақстандағы антиқытайлық көңіл күйдің өршуін әлемдегі саяси және экономикалық белсенділіктің Батыстан Шығысқа, соның ішінде Азияға ауыса бастағанымен, Қазақстанның транзиттік маңыздылығымен түсіндіруге болады. Қытай Батыс елдерінің ең бірінші бәсекелесі. ШЫҰ-ның кеңеюі, БРИКС (Бразилия, Ресей, Үндістан, Қытай, Оңтүсік Африка Республикасы) елдерінің саяси салмағының артуы батысты қатты алаңдатады. Неге Батыс мемлекеттері Қытайдың экономикалық ықпалынан үркеді? «Бір белдеу, бір жол» жобасы Тынық, Үнді және Атлант мұхиттары арқылы теңіз жолымен өтетін жүк тасымалына бақылау орнатқан Батыс елдерінің монополиясына қарсы бағытталған. Теңізбен 45 тәулік жүретін жүктерді құрлықпен небәрі 10 тәулікте жеткізу тиімді. Қазір үш әлемдік мұхитпен тасымалданатын жүктердің жартысы солтүстіктегі жолмен өтеді. Бұл жағдай АҚШ-тың экономикалық қана емес, әскери саяси мүддесіне үлкен соққы болмақ (Сұлтанов, 2018). Осы тұрғыдан алып қарастыратын болсақ, Батыс елдері Қазақстандағы синофобияны әдейілеп өршітуге ұмтылыс білдіріп отырғандай. Қазақ қоғамындағы антиқытайлық көңіл-күй күшейген сайын, «Жібек Жолы экономикалық белдеуі» атты қытайлық жоба құрдымға кетіп, қазақ-қытай қарым-қатынастары нашарлайды деп ойлайды. Трансұлттық корпорация көшбасшыларына Қазақстан халқының мүддесі

керек емес, олар мол табыс табуды көздейді. Қазақстандағы антиқытайлық көңіл-күйдің басым бөлігі төменгі деңгейде, яғни халықтың тұрмыстық деңгейіндегі ашу-ыза сияқты түрде көбірек көрініс береді. Қазақстандағы қытайлық кәсіпорындардағы қытайлық жұмысшылардың санының көптігі, олардың жалақыларының жергілікті жұмысшылардан көп болуы сияқты әлеуметтік мәселелер болып отыр. Ал соңғы жылдары біздің елмен көршілес аймақ Шыңжаңдағы жағдайларға байланысты туындап отырған этникалық мәселелер де синофобияны өршітіп отырғандығы шындық. Қытайдың Шыңжаңда тұратын миллиондаған ұйғырлармен қатар қазақ және қырғыз мұсылман азшылықтарын «қайта оқытудағы» әрекеттері Орталық Азиядағы Қытайға қарсы наразылықтардың өршуіне себеп болды. Қазақстанда «Атажұрт Еріктілері» қоғамдық ұйымы Қытайдың солтүстік-батысында 10 000 этникалық қазақтың ұсталуын жариялады, ал 2018 жылдың соңында Қазақстан сыртқы істер министрі оның кеңсесіне Шыңжаңдағы отбасы мүшелерінің босатылуын қамтамасыз етуге көмек сұрайтын 1000-нан астам хат түскенін мойындаған болатын. Жалпы Орталық Азия аумағында синофобияның кең таралуына шекараның ар жағындағы қандастардың жағдайы ғана себепкер емес. Қытайлық азаматтардың қазақ-қырғыз қыздарына үйлену жағдайларының жиілеп кеткендігі де қоғам ішінде үлкен наразылықтарды тудыруда (McGlinchey, 2019).

Жоғарыда аталған себептерге қарамастан, Қытай Орталық Азиядағы жас ұрпақтар арасында синофобияны жоюда үлкен жетістіктерге жетуде. Бейжіңнің «жұмсақ күшінің» үлкен ресурстары осы аймақтағы жастарды Қытайда оқыту мен тілдік бағдарламаларға тартуға жұмсалды. Сонымен қатар Бейжің үкіметі аймақтағы мектептер мен университеттерде Конфуций институттарын құрған болатын және бұл шаралар өз жемісін берді. Америкалық Гэллап қоғамдық пікір Институтының 2018 жылғы сауалнамалары бүгінгі жастардың 2006 жылғы әріптестерінен гөрі Бейжің туралы біршама жағымды пікірде екендігін көрсетуде. 2006 жылы орталық азиялықтардың 30 жастан кіші тұрғындарының 39,6 пайызы, ал 2018 жылы 42,5 пайыз жастары Қытай үкіметінен қауіп жоқ деп таныған болатын. Осы орайда айта кететін жағдай, Қытайдың Орталық Азия жастарына білім беру мүмкіндіктерін ұсыну арқылы оның аймақтағы жұмсақ күшін кеңейтуге бағытталған бастамалары тек білім саласымен ғана шектелмейді

(McGlinchey, 2019). Осы себептен де, Қытайдың «жұмсақ күш» саясатын елімізде жүзеге асырылу мәселесі бөлек және жан-жақты зерттеуді қажет етеді.

Қоғам ішінде орын алып жатқан тұрмыстық қақтығыстар мен наразылықтарға қарамастан, жоғары мемлекеттік деңгейде ондай жағдай болған емес, қайта екіеларасындаынтымақтастық туралы сан алуан келісімшарттарға қол қойылып, қарым-қатынас жақсы деңгейде өрістеуде. Мысалы “Нұрлы жол” мен “Жібек жолының экономикалық белдеуі”, “Бір жол – бір белдеу” стратегиялық бағдарламаларының үйлесімділігін айтуға болады. Шыңжаңдағы бауырлас қазақтардың жағдайына алаңдаушылық мәселеде дипломатиялық жолдармен реттелуде.

Сондай-ақ, Қытайдың мемлекеттік ақпараттық кеңістігі Қазақстанның жағымды имиджін қалыптастырып, оны барынша дос ел екендігін атап өтіп, екі елдің арасындағы байланыстардың жылдам қарқында дамуына назар аударып отырады.

ҚХР өкіметінің Қазақстандағы синофобияның көрініс беруіне әзірше аса көңіл бөлмей отырғанына жайбарақаттық танытуға болмайды, оның салдары болу мүмкіндігін есте ұстау керек. Қытай билігі біздің елдің инвестициялық ахуалына, бизнестік тартымдылығына теріс әсер немесе ықпал етіп, қытайлық инвесторлардың ынтасына кері әсер ету мүмкіндігін ескеруіміз қажет. Инвесторлар өздеріне қауіп төнуі мүмкін елге ақша салмайтындығы белгілі. Сондықтан қытайлық инвесторларды үркітіп алу біздің экономикамызға тиімсіз екендігін есте сақтаған жөн.

Бір жағынан, халқымыздың елде синофобияны туғызуға себеп болып отырған жоғарыда аталған мәселелерге ерекше назар аударатыны қуантады, өйткені отансүйгіш азаматтарымыздың бар екендігін көрсетеді. Екінші жағынан, осы қорқыныштарға бой алдырып, көрші мемлекетпен қарым-қатынасты тежеу дұрыс шешім болып шықпайды. Бүкіл шекарамыздың бойына тағы бір ұлы қорған тұрғызып, көрші мемлекеттен іргені аулақ сала алмаймыз ғой. Қайта Қытайдың даму барысына терең сараптама жасау арқылы оның тиімді жақтарын ұтымды пайдалану өзімізге тиімді болмақ.

Негізінен, «Бір белдеу, бір жол»-ға қосылу біздің елдің басшылығы үшін үлкен емтихан деп айтса болады. «Бір белдеу, бір жол» туралы сөз қозғағанда ол қытайлық жоба екенін естен шығармауымыз қажет. Яғни бұл дегеніміз, қалай алып қарасақ та, жоба негізінен

қытайлық экономиканың дамуына бағытталған. Ол шындық. Және серіктес елдердің табиғи ресурстарын барынша пайдаланып қалу, сол аймақтардағы жобаларға қытайлық еңбек күшін көптеп тарту заңды жағдай. Кім де болса бірінші кезекте өз мүддесін алдыға қою табиғи заңдылық. Дәл осы тұста Орталық Азия елдері өздерінің осал емес екендіктерін көрсететін мүмкіндік туындауда. Еңбек мигранттарына берілетін квота, тексерулер мен айыппұлдар, жобаны жүзеге асыру шарттарын толықтай бақылауда ұстау, және т.б. – бұл біздің үкімет қытайлық кәсіпкерлерді бақылауда ұстай алатын тәсілдердің бірсыпырасы ғана (Панкратенко, 2019). Егер де біздің биліктегілер бұл шараларды жүзеге асыра алмаса, онда жауды сырттан іздеудің қажеті жоқ деп санаймыз.

Қытай өзінің тұрақты ішкі дамуы үшін өз айналасында қауіпсіздік аймағын белсенді түрде құру үстінде. Бұған дәлел ретінде ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің 2013 жылы 25 қазанда Қытаймен көршілес аймақтарда дипломатиялық жұмыс бойынша отырыста айтылған сөздерін келтіруге болады: «Географиялық жағдайға, қоршаған ортаға немесе қарым-қатынастарымызға қарамастан, айналамыз біз үшін маңызды стратегиялық мәнге ие» (Си Цзиньпин, 2015). Осы себептен Қытай үшін Орталық Азия елдерінде, әсересе Қазақстанда бейбітшілік пен тыныштықтың сақталуы өте маңызы.

Ал енді қазақ-қытай қатынастары синофобияның кесірінен қандай зардапқа тап болуы мүмкін? – деген сұраққа келетін болсақ:

Өзіміз білетіндей, біздің бизнес саласындағы орасан зор жоспарларымыз қытай нарығына көп үміт артады. Біз қытай нарығына отандық азық-түлік өнімдерін – ет пен астық өнімдерін көптеп шығаруды ойластырудамыз. Оның үстіне қытайлық сұраныстың ауқымды көлемін ескере отырып, өзіміздің ауыл шаруашылық саласын дамытуды ұлғайта түсуге мүмкіндік аламыз. Егерде біз екі елдің арасына сына қағатын синофия сияқты әрекеттерді жалғастыратын болсақ, онда біз бұл мүмкіндіктерден айрылып қалуымыз ғажап емес. Қытайлық нарық мүмкіндігін ұтымды пайдалану үшін онымен бейбіт қатынастарды мықты ұстану ғана келешектің бейбітшілікте болуына жол ашады. Екі ел арасындағы барыс-келіс, түрлі деңгейдегі байланыстарды дамыту халықаралық қатынастар ережесіне сай паритет сақтау дұрыс жол болмақ.

Ең алдымен, өзіміздің ең ұтымды тұстарымызды, яғни әлемнің екінші экономикасы атанған көршімізбен экономикалық тиімді бай-

ланыстарымызды қолдан шығарып аламыз, ол дегеніміз барлық жетістікті жоққа шығарумен тең. Қазақстан қытай халқының сатып алу қабілетінің жоғары деңгейін ескере отырып, өзінің транзиттік орнын тиімді пайдаланып, қытайлық инвестицияны тартып, елдің экономикасына қажетті қытайлық технологияларды тарту арқылы жетістікке жетуге зор мүмкіндік бар. Сондықтан синофобия арқылы байланыстарымызға көлеңке түсіру еліміз үшін экономикалық тұрғыдан өте қажетсіз саясат болмақ.

Қорытынды және тұжырамдама

Си Цзиньпин «Бір белдеу, бір жол» мегажобасын осыдан жеті жыл бұрын ұсынғанда Пекин оны Қытайды үшінші мыңжылдықтағы «үлкен әлемге» алып баратын жоба және ел экономикасын дамытудың жаңа құралы деп баға берді.

Қытайдың Орталық Азиядағы саясатын зерттеуші ғалымдардың пікірінше, аймақ мемлекеттері бастама аясында салынып жатқан инвестициялар мен жүзеге асырылып жатқан немесе жоспарланып отырған жобалардың «құнын» ескеріп, өз мүддесі мен пайдасын ескермесе, төнер қауіптен құтылмасы анық. Сондықтан, Орталық Азияда «бір белдеу, бір жол» бастамасымен қатар синофобияның күшеюі заңды құбылыс болып отыр.

Дегенмен, біз экономикасының қарқынды дамуының нәтижесінде аймақтық мемлекеттен жаһандық державаға айналған алып көршіміз Қытайдан «қауіптен» бермей, тату көршілік сипаттағы байланысымызды нығайтып, оның тәжірибесін ұлттық экономикамызды дамыту мен ұлттық қауіпсіздік мүддемізге жаратуды үйренуіміз керек. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін Қытай мен аймақ елдеріндегі өзекті мәселелер анықталып, оларды шешудегі екі жақтың да шынайы мүмкіндіктеріне баға берілсе, осылайша, аймақ елдерін мазалаған түйткілді мәселелерді шеше алса, «қытайлық қауіп» фобиясы толық болмаса да, өздігінен-ақ біртіндеп жойылары анық.

Сондай-ақ, қазіргі ақпараттың қолжетімділік заманында халық арасына таралып отырған Қытайдың Шыңжаңдағы аз санды ұлттарға қатысты саясаты туралы ақпараттар да фобияны одан әрі өршіте түсті.

Шыңжаңның өткен тарихындағы Қытай мен Ресейдің, Кеңес Одағының ондағы жүргізген саясаттарының тарихи сабағы, тәуелсіз Қазақстанның Қытаймен, оның Шыңжаң өлкесімен байланыстарын қалыптастырып, оны болашақта одан әрі дамытуда маңызды болмақ. Қазақстан

ҚХР-дың Шыңжаң өлкесімен шекаралас болғандықтан, бұл өлкедегі саяси тұрақтылық біздің еліміз үшін де аса маңызды. Шыңжаңдағы қазіргі кездегі өрістеп отырған сепаратистік, террористік әрекеттер, бұл өлкенің өзі үшін де және онымен көршілес елдер үшін де, қазіргі қалыптасқан жағдайда, өте қауіпті. Орталық Азиядағы халықаралық қатынастардың қалыпты, бейбіт жағдайда, өзара түсіністік пен ынтымақтастық жағдайында дамуы үшін, біздің республикамыз Қытай мемлекетімен арадағы қол қойылған келісім-шарттар негізінде бір-бірінің мемлекеттік суверенитетін, территориялық тұтастығын сақтау принциптерін құрметтей отырып, онымен тату көршілік қарым-қатынастарды дамытуды жақтайды. Шыңжаң өлкесімен ғасырлардан бері тарихи байланыстары жалғасып келе жатқан біздің еліміз, ондағы өмір сүріп жатқан бір миллионнан астам қандастарымыздың тағдырымен санаса отырып, онымен экономикалық, мәдени, ғылыми-техникалық байланыстарды дамыту мақсатын көздейді. Бұл өлкемен дәстүрлі тарихи байланыстарды жалғастырумен қатар, жаңа заманның қарым-қатынастар саласындағы озық үлгілерін де қолдана отырып, кең ауқымдағы сан-салалы байланыстарды көпвекторлы сыртқы саясат принципі ауқымында дамытуға болады деп есептейміз.

Қазіргі таңда Орталық Азия елдерінде синофобия қоғамның белгілі бір бөлігіне ғана емес, жалпы қоғамның барлық таптары арасына тарап, діни және этникалық сипат алып отыр. Жергілікті элитаның орталық билікпен күрес кезінде өздерінің «билігі» үшін тиімді құрал ретінде шебер пайдаланып отырғаны байқалады. Сонымен қатар, биліктің қытай бизнесін басқаруға ғана көңіл бөліп, жергілікті ережелерге назар аудармауы антиқытайлық наразылықты күшейтуде.

Алайды, аймақтағы синофобияның өршуіне тек жоғарыда аталған мәселелер ғана емес, «қытайлықтардың «өзіндік» жұмыс істеу тәсілі де ықпалы етті» деген Орталық Азиядағы синофобияны зерттеуші ғалым, саясаттанушы И. Панкратенконың пікірімен келісуге тура келеді. Ол: «тек қана қытайлық қызметкерлерді жұмысқа тарту, экологиялық және санитарлық нормаларды сақтамау, парақорлыққа жол беруі» жергілікті халық наразылығын тудыруда деп атап көрсетеді (Панкратенко, 2019).

Мақаламызда Қазақстандағы синофобияның көріністерін талқылай келе, Қытайдың Орталық Азияда жүргізіп отырған саясатының негізі ту-

ралы кейбір жансақ көзқарастарды түсіндіріп өтуге тырыстық. Қазақстандағы синофобияның өршуіне мүдделі сыртқы күштердің қитұрқы саясатына бой алдырмай, ғасырлар бойы қалыптасқан байланыстардың тек пайдалы тұстарын жаңғыртып, жаңа геосаяси жағдайдың талаптарын ескере отырып, әлемнің екінші экономикасы – алып Қытаймен тату көршілік қатынасты сақтауға біз де, Қытай елі де мүдделі екенін назардан шығармау қажет. Себебі Қытай мен Қазақстан мәңгілік көрші елдер болып қалатындықтан, Қытай жағы да, Қазақстан үкіметі де синофобия мәселесін шешуге бар күшін салуы қажет. Қытай мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықтың ашықтығы және қазақстандық азаматтарды қытайлық жобаларда жұмыс орындарымен қамтамасыз ету қытайлық мүдделерді демистификациялауға жақсы бастама болары сөзсіз. Осы шаралар Орталық Азия елдеріндегі ғасырлық синофобияны жеңуге септігін тигізеді.

Соңғы кездері Қазақстанда Қытайға қарсы пікірлер күшейе түсуі, 2016 жылғы Қытай азаматтарының жерді жалға алуына қарсы наразылық белгісі ретінде кең көлемде митингтер өтуі, әлеуметтік желілерде қытайға қарсы ұрандар жиі көрініс беріп, Қазақстандағы қытай компанияларының қызметі туралы көптеген расталмаған ақпараттың таралуы да фобияны күшейтті. Елдегі осындай сипаттағы наразылықтарға қарамастан, Қазақстанның ресми тұлғалары Қазақстан мен Қытай екіжақты қарым-қатынастар тарихындағы өзара байланыстың ең тиімді кезеңінде екенін мәлімдеді. Ал, Қытай болса Қазақстанға Орталық Азиядағы көшбасшы ел ретінде ерекше көңіл аударып отырады. Екі ел арасындағы қатынастардың мұндай жоғары деңгейі, қытайлық Белдеу мен жол бастамасын іске асырудағы біздің еліміздің ролін сипаттайды. Қазақстан территориясы Қытай үшін Еуропаға шығар қақпа, сондай-ақ ҚР-мен шектесетін Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданын одан әрі дамыту мүмкіндігі болып табылады.

Осыған орай, бүгінгі күні туындауы мүмкін салдарларды жақсы түсіну үшін, алармистік көңіл-күй мен «Бір белдеу, бір жол» бастамасының Қазақстанға тигізетін қаупі туралы мифологиялық түсініктерді болдырмас үшін бүгінде дәл осы жоба шеңберінде жүзеге асырылып отырған екіжақты қарым-қатынастарға, олардың құрылымына талдау жасау қажет.

Әдебиеттер

- F.Fukuyama.)1992(The End of history and Last Man.N.Y.
Pew Global Attitudes.)2013(.Posted on July 18.
Sinophobia in Kazakhstan can be frustrated, and it is - order - Sultanov // <https://ia-centr.ru> 09.07.2018 // <https://ia-centr.ru> 09.07.2018
Zisserman-Brodsky, D. (2003). Constructing Ethnopolitics in the Soviet Union: Samizdat, Deprivation and the Rise of Ethnic Nationalism. ISBN 9781403973627.
Catherine Owen)2017 ("The Sleeping Dragon Is Gathering Strength": Causes of Sinophobia in Central Asia // China Quarterly of International Strategic Studies, Vol. 3, No. 1, 101–119
Marlene Laurelle, Sebastien Peyrouse.)2012(The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change, and the Chinese Factor.New York,
Тавровский Ю. (2017) Новый Шелковый путь – главный проект XXI века. Москва, ISBN: 978-5-699-97249-4
Шахрат Нұрышев, (2017) Қазақстан Республикасының ҚХР-дағы Төтенше және өкілетті елшісі: «Қытай сяоканды қалыптастыруға кірісті». Егемен Қазақстан, 1 қыркүйек 2016. [Tavrovsky Y. The New Shell - The Ultimate Project of the 21st Century, Москва, ISBN: 978-5-699-97249-4
Shakhmat Nuryshev, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Kazakhstan to China: "China has begun to form Xiaokan". Sovereign Kazakhstan, September 1, 2016.]
Eric McGlinchey Questioning Sinophobia in Central Asia <http://www.ponarseurasia.org>
Панкратенко И.Н. Центральная Азия: шесть лет с "Поясом" и по "пути"// Независимая газета от 15.09.2019
Си Цзиньпин выступил с важной речью на рабочем форуме приграничной дипломатии// politics.people.com.cn дата обращения 23.02.2015 [I. N. Pankratenko Central Asian: the story of the "poem" and the "poem" // The Newspaper from 15.09.2019
Xi Jinping made a great contribution to working through the forum of intensive diplomacy // politics.people.com.cn the date of publication 23.02.2015]
Сыроежкин К.Л. (2014). Нужно ли Казахстану бояться Китая: мифы и фобии двусторонних отношений [Does Kazakhstan need to be afraid of China: myths and phobias of bilateral relations] – Астана-Алматы: ИМЭП при Фонде Первого Президента, 432 с
Pankratenko I.N. (2019) Central Asian: the story of the "poem" and the "poem" // The Newspaper from Xi Jinping made a great contribution to working through the forum of intensive diplomacy // politics.people.com.cn the date of publication 23.02.2015

References

- F.Fukuyama.)1992(The End of history and Last Man.N.Y.
Pew Global Attitudes.)2013(.Posted on July 18.
Sinophobia in Kazakhstan can be frustrated, and it is - order - Sultanov // <https://ia-centr.ru> 09.07.2018 // <https://ia-centr.ru> 09.07.2018
Zisserman-Brodsky, D. (2003). Constructing Ethnopolitics in the Soviet Union: Samizdat, Deprivation and the Rise of Ethnic Nationalism. ISBN 9781403973627.
Catherine Owen)2017 ("The Sleeping Dragon Is Gathering Strength": Causes of Sinophobia in Central Asia // China Quarterly of International Strategic Studies, Vol. 3, No. 1, 101–119
Marlene Laurelle, Sebastien Peyrouse.)2012(The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change, and the Chinese Factor.New York,
Tavrovsky Y. The New Shell - The Ultimate Project of the 21st Century, Moscow, ISBN: 978-5-699-97249-4
Shakhmat Nuryshev (2016) Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Kazakhstan to China: "China has begun to form Xiaokan". Sovereign Kazakhstan, September 1,
Eric McGlinchey Questioning Sinophobia in Central Asia <http://www.ponarseurasia.org>
I. N. Pankratenko (2019) Central Asian: the story of the "poem" and the "poem" // The Newspaper Xi Jinping (2015) made a great contribution to working through the forum of intensive diplomacy // politics.people.com.cn the date of publication
Syroezhkin K.L.)2014(Does Kazakhstan need to be afraid of China: myths and phobias of bilateral relations

Ә. Дербісәлі Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: absattarderbisali@gmail.com

ОТЫРАР ӨЛКЕСІНІҢ ОЙШЫЛЫ

Ислам – адамзат тарихына айырықша үлес қосқан үлкен өркениет. Оның туы желбіреген жерлерде әрдайым білім мен ғылым гүлденіп, адамзат адамгершілік пен парасат шыңына көтерілген. Ислам Орта Азияға, оның ішінде қазақ еліне біздің дәуіріміздің VII ғасырында ене бастады. 751 жылы Талас бойында қарақытайлықтар мен мұсылмандар арасындағы шешуші шайқаста бауырларымыздың жеңісі бүкіл ортаазиялық аймаққа ислам дінін ғана емес, сондай-ақ, оның мәдениетінің де еркін таралуына жол ашты. Қасиетті Құран Кәріммен бірге қазақ даласына үлкен ислам өркениеті келді. Ғылым, білім жанданды. Көптеген қалалар салынды. Онда медреселер мен ғылыми ошақтар жұмыс істеді. Жергілікті халық арасынан Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Йасауи, Мұхаммед Хайдар Дулати, Қадырғали Жалаири секілді өз шығармаларында гуманизмді марапаттаған терең ойлы ғұламалар шықты. Олар тек қана қазақ елінің мақтанышына айналды. Олар қалдырған игі мұраларды үлгі етеміз. Бабалар мұрасы бізді қашан да рухтандырып отырады.

Ілгеріде өткен бабаларымыз бізге рухани мол мұра қалдырып кетті. Оларды игеріп қана қоймай, зерделеп, қастерлеуіміз керек. Өйткені, Ислам – қазақ халқының мәдениеті мен әдебиеті, өнері мен салт-санасының мызғымас бөлігі, тірегі. Біздің әдебиетіміз бен мәдениетіміз ғана емес, сондай-ақ, әдет-ғұрпымыз бен мінезіміз де Қазан төңкерісі әкелген жасан жасанды арзан құндылықтарға емес, Ислам мәдениеті негізінде қалыптасқан. Қазақ жерінде Отырар, Сүткент, Түркістан, Сауран, Сығанақ, Баршынкент, Жезд, Исфиджаб-Сайрам, Тараз, Баласағұн секілді үлкенді-кішілі талай-талай мәдени, ғылыми, рухани орталықтар болды. Соның ішінде тек бір ғана Отырарды ғана алсақ, ол әлем мәдениетіне өзіндік үлес қосқан Әбу Насыр әл-Фараби және басқа да дарынды парасат иелерін берді.

Жұрттың көпшілігі күні бүгінге дейін тек Әбу Насыр әл-Фарабиді ғана біледі. Шынында да, Отырар тек Әбу Насырды ғана берді ме? Біздің зерттеулеріміз Отырардың 30 майталманның шыққанын көрсетіп отыр. Олар әртүрлі ғылым, білім, мәдениет пен дін салаларының өкілдері. Бірқатарының өмірі жайлы мағұлматтар, еңбектері біздің заманымызға жетсе, бағзылары туралы деректер бірер жолдан аспайды. Әйтсе де олар біз үшін аса қымбат.

Мақалада Отырар өлкесі, Сайхун (Сырдария) жағасындағы Зернудж (Зернук) қаласының тумасы, ортағасырлық ойшыл, ұстаз [Бұрхан ад-дин] Нұғман бин Ибраһим бин Халил Таж ад-дин аз-Зернуджидің ғибратты өмір жолы мен оның араб тілінде жазылған «Ат-Тағлим әл-мутағаллим тариқ әл-үлүм» атты діни-педагогикалық шығармасы зерттелген. Кемеңгердің еңбегі оқу құралы ретінде күні кешеге дейін араб елдері мен Осман империясының медреселерінде пайдаланылып келді.

Түйін сөздер: Зернудж (Зернук), Отырар (Фараб), Ислам, Мауараннаһр, қасиетті Құран, аят, хадис, талиб, фикһ, Исфиджаб (Сайрам).

A. Derbisali

Institute of Oriental studies named after R.B.Suleymenov,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: absattarderbisali@gmail.com

The Thinker of Otrar Province

Islam is a great civilization. The contribution of Islam to the history of mankind is especially significant, since under its banners the flowering of education and science took place, humanity soared to the heights of humanism and sanity. The edges, which turned yellow like a dried up steppe, like a dried riverbed, with the advent of Islam turned into meadows with lush and tall grass.

Islam began to penetrate into Central Asia, including in the Kazakh lands in the VIII century AD. In the decisive battle between the Chinese troops of the Tan Dynasty and Muslims on the coast of Talas in 751, the victory of Muslims opened the way to Central Asia not only to Islam, but also to the unhindered spread of its culture. Along with the Holy Quran, Islamic civilization came to the Kazakh lands. Science and education revived. Cities were built. They functioned madrassas and research centers. Deeply think-

ing scholars came out from among the local people who praised humanism in their works – Abu Nasr al-Farabi, Khoja Ahmet Yasawi, Yusuf Balasaguni, Jamal ad-din Said at-Turkistani, Muhammad Khaidar Dulati, Kadyrgali Jalairi and others. They are proud not only the Kazakh people and Central Asia, but also the entire culture of the Muslim East. Their names are given to streets and avenues, universities and research institutes of Kazakhstan. We are proud of them. The valuable heritage left by great scholars is a treasure trove for us and will always inspire great deeds.

Our ancestors left a great spiritual legacy. We must not only master them, but also study and read, because Islam is an indestructible part and support of culture and literature, art and moral values of the Kazakh people. Without the traditions of Islam, it is difficult to imagine the Kazakh culture. Islam was at different times and will be the main pillar of our spiritual development.

Many different cultural, scientific and spiritual centers functioned on Kazakh soil – Otrar, Sutkent, Turkestan, Syganak, Barshynkent, Kipchak, Arkok, Zhend, Isfijab-Sayram, Taraz, Balasagun. If we talk about only one Otrar, then we can say that he gave the world Abu Nasra al-Farabi and other gifted scientists, who each made their own contribution to world culture.

The vast majority of people know one great scientist – Abu Nasra al-Farabi (870-950). Did Otrar give the world only one Abu Nasr? Our studies show that more than 30 scientists, representatives of various branches of science, education, culture and religion were born and raised in only one Otrar. If information about the life and works of some of them has reached our time, then we know only about grains about others. However, they are very expensive for us.

The article highlights the life and creative heritage of a medieval thinker, scientific teacher, Islamic scholar, a native of the city of Zernuzh (Zernuk) – [Burkhan ad-din] al-Numan bin Ibrahim bin Khalil Taj ad-din al-Zernuji (1206), author of the religious-pedagogical Arabic-language work “Talim al-mutaallim tarik al-ulum”. He was born in the city of Zernuj (Zernuk) (Farabsky Vilayat), on the banks of the Saykhun River (Syr-Darya) in the middle of the XI century and died in 1206. Until recently, his work as a textbook was used in various madrassas of both the Arab countries and the Ottoman Empire.

Key words: Zernuj (Zernuk), Otrar (Farab), Islam, Mavenerennahr, the Holy Quran, ayat, hadith, Taliban, fiqh, Isfijab (Sairam).

А. Дербисали

Институт Востоковедения им. Р.Б. Сулейменова,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: absattarderbisali@gmail.com

Мыслитель Отарского вилаята

Ислам – великая цивилизация. Вклад ислама в историю человечества особо значим, так как под его знаменами происходил расцвет образования и науки, человечество воспаряло к высотам гуманизма и здравомыслия. Края, пожелтевшие как иссохшая степь, как высохшие русла рек, с появлением ислама превращались в луга с буйной и высокой травой.

Ислам начал внедряться в Среднюю Азию, в том числе в казахские земли, в VIII веке нашей эры. В решительной битве между китайскими войсками династии Тань и мусульманами на побережье Таласа в 751 году победа мусульман открыла путь на территорию Средней Азии не только исламу, но и беспрепятственному распространению его культуры. На казахские земли наряду со Священным Кораном пришла и исламская цивилизация. Ожились наука и образование. Были построены города. В них функционировали медресе и научные центры. Из среды местного народа вышли глубоко мыслящие ученые, в своих произведениях восхвалявшие гуманизм – Абу Наср ал-Фараби, Ходжа Ахмет Йасауи, Йусуф Баласагуни, Джамал ад-дин Саид ат-Туркистани, Мухаммед Хайдар Дулати, Кадыргали Жалаири и др. Они являются гордостью не только казахского народа и Средней Азии, но и всей культуры мусульманского Востока. Их имена присвоены улицам и проспектам, университетам и научно-исследовательским институтам Казахстана. Мы гордимся ими. Оставленное великими учеными ценное наследие является кладью для нас и всегда будет воодушевлять на великие дела.

Наши предки оставили большое духовное наследие. Мы должны не только освоить их, но и изучать, и почитать, потому что ислам – нерушимая часть и опора культуры и литературы, искусства и нравственных ценностей казахского народа. Без традиций ислама трудно представить себе казахскую культуру. Ислам был в разные времена и будет основным столпом нашего духовного развития.

На казахской земле функционировало много разных культурных, научных и духовных центров – Отрар, Суткент, Туркестан, Сыганак, Баршынкент, Кипчак, Аркок, Женд, Исфиджаб-Сайрам, Тараз, Баласагун. Если говорить только об одном Отраре, то можно сказать, что он дал миру Абу Насра ал-Фараби и других одаренных ученых, внесших каждый в отдельности собственную лепту в мировую культуру.

подавляющее большинство людей знают одного великого ученого – Абу Насра ал-Фараби (870-950). Неужели Оtrar дал миру только одного Абу Насра? Наши исследования показывают, что только в одном Отраре родились и выросли более 30 ученых, представителей разных отраслей науки, образования, культуры и религии. Если сведения о жизни и трудах некоторых из них дошли до нашего времени, то о других мы знаем лишь круплицы. Тем не менее, они для нас очень дороги.

В статье рассматривается жизнь и творческое наследие средневекового мыслителя, ученого педагога, исламоведа, уроженца города Зернуж (Зернук) – [Бурхан ад-дина] ан-Нуьмана бин Ибрахима бин Халил Тадж ад-дин аз-Зернуджи (? – 1206), автора религиозно-педагогического арабоязычного сочинения «Таълим аль-мутаъаллим тарик аль-улум». Родился он в г. Зернудж (Зернук) (Фарабский вилайет), что на берегу р. Сайхун (Сыр-Дарья) в середине XI века и скончался в 1206 году. Его труды в качестве учебного пособия пользовались в различных медресе как арабских стран, так и Османской империи вплоть до недавнего времени.

Ключевые слова: Зернудж (Зернук), Оtrar (Фараб), Ислам, Мавереннахр, священный Коран, аят, хадис, талиб, фикх, Исфиджаб (Сайрам).

Кіріспе

Әр жылдары жарық көрген «Қазақ тарихына» қарасақ, «баяғы жартас – бір жартас». Онда Махмұд Қашғари, Жүсіп Баласағұни, Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Йасауиден басқа ешкім де аталмайды. Олар жайлы мағлұматтардың өзі қысқаша ғана. Соңғы 20-30 жыл беделінде мен қазақ даласынан шыққан 200-ден астам ғалымдар мен руханият қайраткерлері, даналар мен ойшылдарды таптым.

Даланың дана перзенттерінің аты-жөні қала, қыстақ, түрлі мекен аттарына байланыстырылатындар әдетте түркістанилер (шауғарилер, йасауилер), исфиджаби – байдауи – сайрамирлер, сығнакилер, иканилер, аркөкилер, сауранилер, жендилер, таразилер, мерки, құланилер, баласағунилер деп аталса, ал ру-тайпаға қатыстылар дулатилер, қыпшакилер, найманилер, кердерилер, қоңыратлилер, адайи болып келеді.

X-XVI ғасырларда ғұмыр кешкен Тараздан шыққан 60-тан астам таразилерді де ғылыми айналымға енгіздім. Олар жайлы бұрын сөз етілмеген, жазылмаған, пайдаланылмаған, түрлі қолжазбалардағы тың деректерді пайдаланып 360 беттік монография жазып біттім. Бұл – жаңа да тың дүние. Оны 2019 жылы өткен Жамбыл облысының 80 жылдығына арнап едім. Ол жайлы облыс басшыларына да айтқанмын. Бірақ қызығушылық болмады.

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Бұл күндері мен тапқан отырарлық ғалымдардың саны 30 (отызға) жетті. Бұрын жұрт тек Әбу Насыр әл-Фарабиді (870–950) ғана білетін. Түрлі кездесу, сұхбаттарда халық менен Әбу Насыр сияқты данышпанды дүниеге әкелген Оtrarдан басқа ешкім шықпаған ба

деп сұрап жатады. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде, одан кейінгі жылдары дипломатиялық және діни қызметтерде болғанда Мұсылман шығысы ғана емес, сондай-ақ талай Еуропа жұрттарында да болдым. Кітапханаларын араладым. Олардың қорларымен танысудың сәті түсті. Тарихымыз, мәдениетімізге тікелей қатысы бар ондай асыл дүниелердің кейбірінің көшірмелерін елге алып та келдім.

Отырар маңында бірнеше қамалдар мен бекіністер болған. Солардың бірі – Сырдария бойындағы Зернүк (қамалы). Арабтар оны «Зарнудж» (Зернудж) деп жазған. Негізгі мақсат Зарнуджден шыққан бір ойшыл туралы жаңа да тың деректерге оқушы назарын аудару.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеуде талдау, нақты тарихи және салыстырмалы-салғастырмалы әдістер қолданылды. Зерттеу жұмысын зерделеу барысында нақты тарихи әдіс ұстанғандықтан да, ғылыми зерттеу жүргізудегі негізгі әдіс-тәсілдер пайдаланылды.

Нәтижелері және талқылама

Зернүк [Зарнудж, Зернудж] Зернуджи. «Қазақстан тарихы. Энциклопедиялық анықтамада» (Алматы 2010) Сыр бойындағы Зарнудж қаласы (қамалы) жайлы: «*Зернүк (Зарнудж, Зернудж) Оксус, Уасидж – Қазақстанда I-IV ғасырлар арасында болған қала немесе қамал яки қорған. Онда ұлы ғалым Әбу Наср әл-Фараби (870-950) дүниеге келген. Оның қираған орны – Түркістан облысы Қызылқұм ауданындағы Маяқұм аулынан солтүстікке қарай 5 шақырым жерде. Қала ерте ғасырларда алғашқыда Уасидж деп аталған. Ал ғылыми әдебиеттерде Оксус ретінде белгілі. XIII ғасырдан бастап Зернүк деген атқа ие болды. Қаланың атауы алғаш рет армян патшасы Гетумның XIII*

ғасырлардың ортасында Қарақорымдағы Мөңке хан сарайына келген елшілігі туралы қолжазбаларында хатқа түскен. Әбу Абдаллаһ Мұхаммед бин Ахмед бин Йусуф әл-Хорезми (?–997) жазбаларына қарағанда "Зернүк" – сол заманғы су көтеретін шығырлардың бір атауы. Қала орнында жүргізілген зерттеулер мұнда дамыған шығырлы егіншілік жүйесінің, бірнеше шығыр шұңқырлардың болғанын анықтады. Осыған қарағанда Мұхаммед бин Ахмед бин Йусуф әл-Хорезми пікірі талас тудырмайды. Қала мен оның айналасындағы кішігірім қоныстар суды 7 шақырым жердегі Ақарық арнасынан алған. Қазір қала орны бес бұрышты төбе түрінде сақталған. Қала орнын 1900 ж. Н.В.Руднев, 1947 ж. А.Н. Бернштам зерттеген, 1975 ж. Оңтүстік Қазақстан архел.экспед. (жетек. К.Ақышев пен К.Байпақов) қазба жұмысын жалғастырды» (Қазақстан тарихы. Энциклопедиялық анықтама, 2010: 303) деп жазылған.

Әйтсе де Ақсақ Темір (1336–1405) туралы жазбаларда Зернук, Зернуджидің Сырдарияның (Сейхунның) батысы емес, шығыс жағалауында екендігі айтылады. Онда «Ақсақ Темір Сейхун өзенінен, мұз үстімен өткеннен кейін Зернукте аялдады, сонан соң (қала әкімі) Бердібектің үйіне келді». Сондай-ақ «Зернүк – Сырдарияның төменгі ағысының солтүстік жағалаудағы қамал» (251бет) деген де мәліметтер берілген. (Амир Темир в мировой истории: 200, 228, 251).

Сырдария мен Отырар арасындағы бірнеше төбелердің бірін жергілікті жұрт Алтынтөбе деп атайды. Тарихшы, археолог ғалымдар сол Алтынтөбені Зернүк (Зернудж) деп санайды.

Осы Зернүк, Зернудж ғалымдардың да отаны болған. Одан шыққан Зернуджи ныспылы ойшыл бар. Оның аты-жөні – Нұғман бин Ибраһим ибн Халил Тадж ад-дин аз-Зернуджи. Базбір деректерде оның ныспысы «Бурһан әл-Ислам, Бурһан ад-дин» (Бурһан әл-Ислам атымен көбірек мәлім – Ә.Д.) делінген. Тағы бір жазбаларда Имам ан-Нұғман ибн Ибраһим ибн Халил (Тадж ад-дин) аз-Зернуджидің XII ғасырда дүниеге келіп, 1206 жылы бақилық болғаны айтылады. Алғашқы білімді ол Отырарда алған. Кейінірек «әл-Һидаяның» авторы ортаазиялық көрнекті ғалым Әбу-л Хасан Бурһан ад-дин Әли бин Әбу Бакр бин Абд әл-Джалил әл-Фарғани әл-Маргинани ар-Риштаниден (1123–1197) тағлым алып, өзі де соңыра «Тағлим әл-мутағаллим ли-тағаллум тарик әл-илм» атты шығарма жазған. «Бұл кітап жеңіл тілді, өте пайдалы, көлемі жағынан шағын, түсінуге оңай. Алла Тағаланың

арқасында оны біз пайдаландық, одан әртүрлі мәселелерге байланысты дәйектемелер келтірдік» деп жазады ортағасырлық оқымысты Махмұд ибн Сүлеймен әл-Кафауи (?–1583). Дәл осы жолдарды үнді ғалымы Абд әл-Хайй әл-Лакнауидің (1848–1886) «әл-Фауаһид әл-баһийа фи тараджим әл-ханафийа» атты кітабынан (Бейрут 1998:93) да оқыдым.

Толық аты жөні мен өмірі туралы мәліметтер өте аз. Ол негізінен Бурһан ад-дин немесе Бурһан әл-ислам деген лақап аттарымен белгілі. «Исмаил паша әл-Бағдадидің (?–1920) «*Һадиату-л арифинінде*» (I том, 13 бет) ол Ибраһим аз-Зернуджи деп аталса (I, 13 бет) да, бұл ақпараттың шынайылығы күмән тудырады» деп жазады түрік ғалымы Мехмет Фарук Байрактар. Одан әрі ол «Туған жері Зернудж (Зернук / Зурнүк) шамамен I–XV ғасырларда болған, қазіргі Қазақстанның оңтүстігі Қызылқұм ауданындағы Маяқұм ауылынан солтүстікке қарай 5 шақырым жерде. Зернуджидың ұлты туралы да әртүрлі пікірлер бар. «Ислам энциклопедиясындағы» мақаласында М. Плеснер оны араб философы ретінде таныстырғанымен (IV том, 1287–1288), бұл мәліметтің нендей дерекке негізделгені айтылмаған. Сол дүниенің екінші басылымында («Ислам энциклопедиясы» XI том. 501 бет) да Зернуджи дереккөзі көрсетілместен шығыс Ираннан шыққан дей салынған.

Батыс зерттеушілерінің кейбірі өз еңбектерін араб тілінде жазған мұсылман ғалымдарының барлығын араб дейтіні бар. Дегенмен мұндай пікірді абайлап айту керек. Ол кезде ислам елдерінде білім тілі араб тілі болғаны рас. Ал, Зернуджидың бұл тілді жақсы білуі және бұл тілде шығармаларын жазуы оның араб екенін білдірмейді. Ол өмір сүрген аймақта түркі халқының үстемдік еткенін ескерсек, оны түркі халқынан шыққан ғұлама деген деректің шынайы болу мүмкіндігі арта түседі. (Ислам энциклопедиясы. Анкара 2013: 294–295).

Сонымен Зернуктік, Зернудждік парасат иесінің есімі – Ан-Нұғман деуге болады. Лақабы – Бурһан әл-Ислам немесе Бурһан ад-дин». Ол «*Бұхарада һижраның 640// 1242 жылы жұма, ашура күні (10 мұхаррам) дүниеден өткен. Сол шаһардағы Дарб Хаджиінде жерленген. Зарнудж – түркілердің қалаларының бірі. Ол фиқһты шейх Заки ад-дин әл-Карахиден (Кархиден) оқыды «Мақамаға» түсіндірме жасады және оны «әл-Мудаддаһ» (түсіндірілген) деп атады*» деп жазады «әл-Жауаһир әл-мудия фи табакат әл-ханафия» атты еңбегінде Әбу Мұхаммед Мухий ад-дин Абд әл-Қадыр ибн Мұхаммед бин

Мұхаммед бин Насруллаһ бин Салим әл-Құраши (1297-1373) әл-Жамали әл-Мисри әл-Ханафидің (1399–1474) және дәл осыған ұксас жолдарды Зайн ад-дин Әбу-л Қасым Ибн Құтлыбұға ас-Судунидің (1399-1474) «Тадж ат-тараджимінен» де кездестірдік.

Меніңше бұл жерде ан-Нұғман аз-Зернуджи өзінен шамамен жүз жылдай бұрын өмір сүрген атақты әдебиетші Әбу Мұхаммед әл-Қасым ибн Әли әл-Хариридi (1054–1122) және оның түрлі әңгімелерден құралған атақты шығармасы «Мақамаларын» айтып отырған сияқты. Соған карағанда зернудждік ойшыл араб әдебиетіне де жақын болған.

Түрік ғалымы Йусуф Зия Кавакши «Х–ХІІ ғасырлардағы карахандықтар дәуірі Мауараннаһрдегі Ислам заңгерлері» атты зерттеуі (Ankara1976) 262 бетінің «аз-Зернуджи Бұрхан ад-дин» атты қысқа тарауында Отырар өлкесі ойшылын «Бұрхан ад-дин Зернуджи әл-Фарғани» деп көрсетеді де Үнді ғалымы Абд әл-Хайй әл-Лакнауидің «әл-Фауаһид әл-баһийа фи тараджим әл-ханафийа» атты еңбегінде (93 бет) оны «факиһ (мұсылман заңгері) еді» деп еске алғандығын айтады. Йусуф Зия Кавакши әрі қарай оның «аз-Зернуджи деген ныспысы Мауараннаһрдегі бір қаланың атымен байланысты» (262 бет) дей отырып Омар Рида Каххала (1905–1987) мен Лакнауиге сілтеме жасайды.

Аз-Зернуджидің қайтыс болған жылын О.Р.Каххала 593//1196, ал К.Брокельман 600//1203 жыл деп көрсеткен, яғни олар әр түрлі мерзімді атаған.

Жазба деректерде де Зернуджидың қайтыс болған мерзімі туралы мәліметтер де сан түрлі. Саркис оны VI ғасырда (ХІІ ғ.), К.Брокельман 600//1203), О.Р. Каххала 593 //1197 жылдары тірі болған десе, Исмаил паша әл-Бағдади 610//1213 жылы қайтыс болған дейді. Ахмед Фуад әл-Ихуани оның қайтыс болған мерзімін 591 жылы (1195) деп көрсеткен. Ортағасырлық ғалым Кафауи Зернуджиды Ханафи ғалымдарының жиырма бірінші ұрпағы қатарына жатқызған (144). Осыған сүйене отырып, Вильгельм Альвард (Wilhelm Ahlward) Зернуджиды 620 жылдары (1223) тірі болуы мүмкін десе, М.Плеснер мен Дж.П. Баркаидың пікірінше оның өмір сүрген кезеңі сәл ертерек болу керек» (Ислам энциклопедиясы (екінші басылымы) ХІ том, 501бет). (Ислам энциклопедиясы... 294-295-беттер).

Зернуджидың «Тағлим әл-мутағаллимінде» оның Фахр ад-дин Хасан бин Мансур бин Махмуд әл-Узганди әл-Ферғани Кадихан (?-1196) сондай-ақ Бұрхан ад-дин әл-Маргинани

(1123-1197) сияқты ұстаздарының және онымен араласқан өзге де ғұламалардың қайтыс болған жылдарын ескерсек, Зернүк ойшылы VI ғасыр соңында (ХІІ), немесе VII ғасыр басында дүниеден өткені деп шамалауға болады. Йусуф Зия Кавакши Зернуджиды Карахандар кезеңіне (ХІ және ХІІ ғасырлар, 262-бет) жататын ислам заңгерлерінің бірі санайды. Алайда, Зернуджи қайтыс болғаннан кейін заңгерлігімен емес, ғалымдығымен танылды.

Ан-Нұғман жайлы Құраши, Кафауи, осман тарихшысы, библиограф Молла Катиб Челеби деген атпен танымал Хаджи Халифа ныспымен мәлім Маула Мұстафа бин Абдаллаһ әл-Құстантини ар-Руми әл-Ханафи (1608–1657), Омар Рида Каххала, Абд әл-Хайй әл-Лакнауиден басқа көрнекті неміс шығыстанушысы Карл Брокельман (1868-1956), исламтанушы, тарихшы профессор Әшірбек Момынов та қалам тербеген.

Зернуджитуралы мәлімет өте аз болса да, бүгінге жеткен жалғыз еңбегі – «*Тағлим әл-мутағаллим*» оның білімді және жан-жақты кісі болғандығын байқатады. Хазреті Әли, Абдулла бин Аббас, Жафар ас-Садық, Имам әл-Бұхари сияқты мазһабтар шыққанға дейін өмір сүрген ғұламалардан басқалары ханафи заңгерлері еді. Олардың арасында Имамзаде есімімен белгілі Рукн әл-ислам Мұхаммед бин Әбу Бакр, Шараф ад-дин Умар бин Мухаммед Акили, Хаммад бин Ибраһим, Әбу Бакр әл-Касани, Кадихан, Бұрхан ад-дин әл- Маргинани, Мұхаммед бин Йусуф әл-Фарғани, Раддий ад-дин ан- Нишапури, Муйад ад-дин бин Мұхаммед бин Әли ат-Туси, Садид ад-дин аш-Ширази секілді ұстаздары да бар.

Зернуджидің есімі «*Тағлим әл-мутағаллим тариқ әл-улумнан*» басқа шығармаларда кездеспейді және де ол осы еңбегінің арқасында ғана танымал болды. Сулеймания кітапханасындағы қолжазбалар ішінде Зернуджимен бір кезде жазылған «Касидежи-заде» (Сулеймен Сирри 434//081) «Минһаджу-л тағлум фи унмуздж әл-улум» және басқа да жазбалардан ол туралы мәлімет кездеспеді. Зернуджидың өз шығармасында ұстазы Бұрхан ад-дин әл-Марғинаниді рахимуллаһ (марқұм) деуі (57, 95, 109) оның еңбегі әл-Марғинани қайтыс болған 593 (1197) жылдан кейін жазылғанын байқатады. Теодора М.Абель және Густав фон Груюнебаум бұл оқиға 599 (1203) жылы болған деп санайды.

Аз-Зернуджидың аталмыш дүниесі білім кеңістігіндегі кемшілікті толтырып, көлемі шағын және еркін стильде жазылуының арқасында қолдан қолға өтіп, танымал болды. Еңбектің

бірнеше рет басылуы мен түсіндірмелерінің көлемділігі, шығарманың білім беру саласында үнемі қолданыста болғанын байқатады. «*Тағлим әл-мутағаллим*» туралы қалам тербегендер зерттеушілер (түсіндірме жазғандар) шығарма әсіресе студенттер арасында көп қызығушылық тудырған. Түркияда ол Конституциялық монархия жарияланғаннан кейін Османдық медреселерде оқулық ретінде пайдаланылды». (Ислам энциклопедиясы... 294-295).

Ан-Нұғман аз-Зернуджидің аталмыш еңбегі соңғы рет 2009 жылы Дамаскіде жарық көрді, көлемі 256 бет. Шығармаға (шарх) түсіндірме жазған – әл-Аллама Ибраһим бин Исмайыл. (X//XVI ғасыр). Еңбекті дайындап бастырған – Абд әл-Жалил Ато.

Он үш бөлімнен тұратын «*Тағлим әл-мутағаллимнің*» барлық бөлімдерінің тақырыптарын қысқаша тәпсірлесек, оның, бірінші бөлімінде автор ғылымның табиғаты мен артықшылығына назар аударады. Әрбір мұсылман оның орналасқан жеріне қатысты қажетті мәліметтерді алуы мүмкін екендігі көрсетілген. Ғылымның ниетпен байланысы түсіндірілетін екінші бөлімінде, оқушы Алланың келісімімен оқуы және тәлім беру ниетімен дәрісті бастауы керектігі айтылған. Үшінші тарауда дәріс, ұстаз және дос таңдаумен қатар, ғылым жолында табандылық көрсету қажеттілігі жайлы айтылған. Оқушы қалаған саланы таңдаудағы еркінділігі және таңдау кезінде назарға алынатын шаралар туралы да айтылған. Төртінші тарауда мұғалім, білім және кітапқа деген құрмет сөз болған. Бесінші тарауда сабақты жалғастырудың маңыздылығы және оқудағы үздіксіздік принципі атап көрсетілген, оқытудың тиімді тәсілдеріне баса назар аударылған. Алтыншы және жетінші бөлімдерде дәрістердің басталатын уақыты, көлемі, ұйымдастырудың әдістері мен жетістіктері айқындалған. Сегізінші тарауда өмір бойы білім алу принципі және оқудағы тиімді уақыт қарастырылған. Тоғызыншы тарауда мұғалімнің оқушыға деген махаббаты мен бауырмалдығы, оныншы тарауда оқушының мұғаліммен жұмыс істеу тәсілдері, он бірінші тарауда оқушының жетістігіне теріс әсер ететін жаман әдеттер мен мінездер сөз болған. Он екінші тарауда есте сақтау қабілетін күшейтетін немесе ұмытшақтыққа әкелетін жағдайлар жайы және осыған байланысты пайдалы кеңестер ұсынылған. Соңғы бөлімде оқушылар мен ересектерге өмірдің, денсаулықтың жақсару немесе нашарлау жағдайларын білуі қажет екендігі айтылған.

Аз-Зернуджи өз еңбегінде жүйелі білім беру әдістері туралы, сонымен қатар сұрақтар мен жауаптар, әңгімелер, проблемалар сияқты кейбір дидактикалық әдістерді мысал еткен. Дәрісті оқытушылардан жеке тыңдаудың және оқудың маңыздылығын атап көрсеткен. Оқушы өз оқытушыларынан алынған ақпаратты қайталауды қажет деп есептейтініне қарамастан, ол жаттау әдісін сынға алған; Сұрақ-жауап және талқылау әдістерінің артықшылықтарына назар аударған. «*Тағлим әл-мутағаллим*» оқырман үшін пайдалануға оңай әдіс және жеңіл стильде жазылған. Сол себепті ғасырлар бойы танымал, әрі қолданыста болды. Қысқасы, еңбекте мүмкіндігінше аят, хадис, сонымен қатар, атақты ғалымдар, әдебиеттанушылардың даналық сөздері, хикаялары мен өлеңдерінің пайдаланылуы, оның құндылығын арттырып, танымал етті. «*Тағлим әл-мутағаллим*» осындай ерекшеліктерімен Ибн Саһнунның (?-870) «*Адабу әл-мұғаллимин*» және Кабисидың (?-1012) «*ар-Рисалат әл-мұфассила ли-ахуалил мутағаллимин уа ахками-л мұғаллимин уа мутағаллимин*» атты шығармаларымен қатар толығымен білім беру тақырыптарын қамтитын, сондай-ақ ислам білім тарихы алаңында із қалдырған шығармалардың бірі саналады. Тіпті Хиттидің айтуынша ең танымал шығармалар қатарында. Сондай-ақ шығармада ілімдерге байланысты кейбір мәліметтер сынға алынады. Алайда, осы кезеңдегі халық мәдениетінде нық орын алғаны үшін бұндай деректер маңызды болуы мүмкін. (Ислам энциклопедиясы... 294-295).

Ан-Нұғман аз-Зернуджи «*Тағлим әл-мутағаллимнің...*» «Кіріспесінде» кітабын жазудағы мақсатын төмендегідей жолдармен түсіндірген: «*Адам (ғ.с.) ұрпағын білім және әрекеттерімен өзінің Жаратқандарының бәрінен жоғары көтерген Аллаға мадақ, араб және араб емес-тердің де мырзасы Мұхаммедке (с.ғ.с.), білім мен даналықтың қайнары болған жанұясы мен сахабаларына Алланың жарылқауы мен сәлемі болсын.*

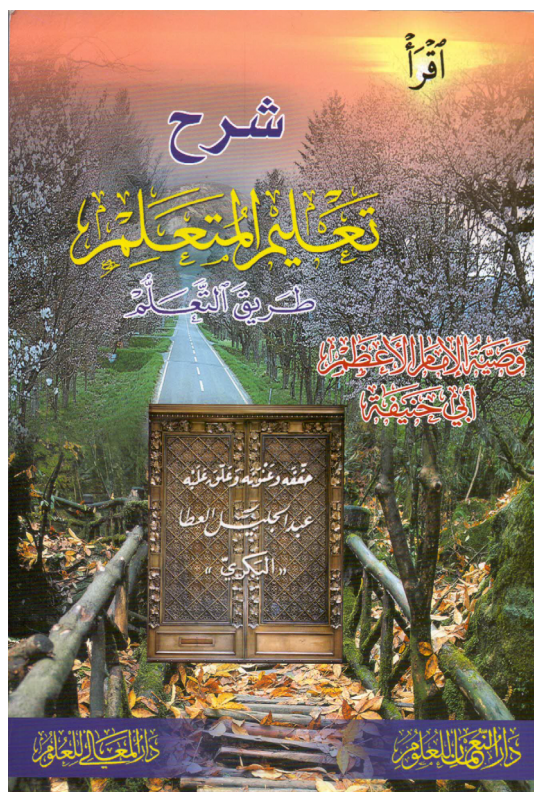
Қазіргі кезде мен білімге ұмтылғандар мен оған жете алмаған талибтерді (білім іздеушілерді) көріп жүрмін. (Олар ілім алса да оның пайдасы (ол үлкен немесе кіші болса да) мен жемісінен мақұрым. Өйткені олар білім алу жолынан (тәсілінен) қателесті және соған байланысты шартты орындай алмады. Жол таңдай алмағанның әрбірі адасады һәм мақсатына жете алмайды.

Сол себепті мен (діни білім алғысы келетіндердің бәріне) өзім тапқан кітаптардан және

білімді дана тәлімгерлерімнен естігендеріме сүйеніп жетістігімнің арқасында қиямет қайым күні құтылу үшін оны (ілім, білімді) шын ықыласпен зерделегесі келетіндердің өтінішіне орай түсіндіруді жөн санадым.

Өз еңбегімді «Тағлим әл-мутағаллим...» (Білім алудың тәсілі) деп атай отырып, оны төмендегідей тарауларға бөлдім:

Діни ғылымдардың негізі. Фикһ (мұсылман заңы) ғылымы. Білімнің құндылығы;

Ан-Нұғман аз-Зарнуджи. Шарх тағлим әл-мутағаллим тариқ ат-тағаллум. Дамаск 2009, 256 бет

Ғылымды зерделеудегі ниет;

Ғылым, ұстаз, жолдас таңдау мен ондағы тұрақтылық;

Ғылым мен ғалымдарды құрметтеу;

Ыждаһат, табандылық және тырысу;

Ғылымды зерделеудің басы мен кезеңділігі.

Бір Аллаға тәуекел ету.

Ғылым үйрену уақытының сәті.

Қиналу (қасырет шегу) мен тілектестік.

Білім алудың әдебі.

Оқу кезіндегі құдайшылық.

Жадтың нашарлауының себебі мен оны жақсартудың тәсілі.

Ризқты не нәрсе көбейтеді және азайтады. Өмірді не ұзартады және қысқартады» депті.

Мұнда белгілі бір ғылыми жүйелілік байқалады. Шынында да ғалым еңбегінің әрбір тарауы шағын тараушаларға бөлінген. Автор

өз ойын дін тұжырыммен аяқтап, қасиетті Құранның мұбарак аяттары, хазіреті Мұхаммед пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) хадистері, белгілі діни қайраткерлерінің даналық сөздері және пайдалы да ғибратты ойларымен қорытып отырған.

Бірінші тараудың бірінші тараушасына да көз жүгіртейік:

«Алланың елшісі (с.ғ.с.): «Білім алуға талап қылу – әрбір мұсылман ер мен әйелдің міндеті» деген.

Білімнің дәрежесі:

Өмір – тіршіліктің барлық жағдайында білім алу – кез-келген адамға қажет ас сияқты.

Білім – әрбір адамға белгілі бір жағдайда керек. Өйткені ол ауру кезде қажет болар дәрі іспетті.

Ал енді болашақты болжау (астрология) ауруға ұқсас. Болашақты болжауды үйрену (зерделеуге) тыйым салынған, өйткені ол жайлы білім тек қана зарарын (зиянын) тигізеді. Одан пайда жоқ. Себебі тағдырдан және Алланың қа-

дарынан (жазмышынан) құтылу мүмкін емес» дейді ол.

Ан-Нұғман аз-Зернуджидің еңбегі осы күнгі білім іздеушілер үшін де пайдалы, өзектілігін жоғалтпағандығын айтқан жөн. «Ғылымды зерделеудің басы, кезеңі» атты алтыншы тараудың «Пікірталаста сақ болу» тараушасында ойшыл: *«Пікірталас кезінде ашушаңдық пен ашуланудан абай болған жөн. Өйткені пікірталас пен талқылау – ақылдасу, ал ақылдасудағы мақсат – шындықты ашу. Ал оған ой жіберу ойланусыз, тыныш жағдайсыз, бір біріне деген әділдіксіз қол жеткізуге болмайды, яғни айқай және ашумен мақсатқа жету мүмкін емес»* деген.

Ан-Нұғман аз-Зернуджи жоғарыда айтылғандай өз кезінің бірқатар көрнекті ғалымдарынан тағлым алды. Олар «әл-Һидаяның» авторы Әли ибн Әбу Бәкір ар-Риштани әл-Марғинани (1123–1197), Әбу-л Махамид Қауам ад-дин Хаммад бин Ибраһим ас-Саффар (ХІІ ғ.), Әбу-л Махасин Фахр ад-дин Хасан бин Мансур бин Махмуд әл-Узганди әл-Фарғани Кадихан (?–1196), Әбу-л Махасин Садид ад-дин, Имамзаде (1098–1177) деген атпен белгілі «Ширату-л Ислам ила дарис ас-салам» атты шығарманың авторы Рукн әл-Ислам Мұхаммед бин Әбу Бәкр Ибраһим әл-Бұхари аш-Шарғи және Садид ад-дин аш-Ширази.

Ас-Саффардан кезінде Ифтихар ад-дин Таһир бин Ахмед бин Абд ар-Рашид әл-Бұхари (1090–1147) дәріс алған. Соған қарағанда ан-Нұғман шынында да ХІІ -ХІІІ ғ. өмір сүрген. Ол туралы «әл-Жауаһир әл-мудийа фи табақат әл-ханафийа» атты еңбегінде ортағасырлық қаламгер әл-Құраши да бірер жолдық мағлұмат қалдырған (әл-Құраши. Жауаһир әл-мудийа фи табақат әл-ханафийа, 2005).

«Әл-Һидаяның» авторы Әбу-л Хасан Бұрһан ад-дан бин Әли бин Әбу Бәкр бин Абд әл-Жалил әл-Ферғани ар-Риштани әл-Марғинани (1123–1197) еді дегеннен шығады Ан-Нұғман аз-Зернуджи сол ұстазының отаны қазіргі Марғұлан мен Ферғанада да болған. «Әл-Һидаяны» Орта Азия жұрты жазылған уақыты орта ғасырлардан бастап 1924 жылға дейін сот жүйесінде пайдаланып келді. Кеңес үкіметі күшіне мінгеннен соң оны қолданыстан шығарып тастады.

Енді «Тағлим әл-мутағаллимнің...» тағы бір тараушасына тағы да үңілейік. «Дананың өсиеті» атты тараушада автор *«Дана шәкіртіне: «Бұхараға аттанған кезде ұстаз таңдауда асықпа, барлығын ойлан, сабыр сақтап күт. Ғалымға барып, одан дәріс ала бастағанда, сабақтары ұнамай, сен одан кетіп, өзге ұстазға*

баратын жағдай да болады, ондайда сабағыңда береке болмайды. Сол себепті кейінірек одан бас тартып жүрмес үшін және дәрістерің игілікті һәм сабақтар пайдалы болуы үшін лайықты тәлімгер таңдау алдында ойлан. Сонда ғана сен оның жанында қаласың» деп жазған. Бұны қалайша әдемі ой, келісті пікір, орнықты ұсыныс демеске.

Айта кетерлік бір жайт – Ан-Нұғман аз-Зернуджи аталмыш еңбегінде Әбу Ханафи мазһабын негізін алған Орталық Азия ғана емес, сондай-ақ әлемнің біраз мұсылмандары ұстанып келе жатқан Ханафи мектебіне үлкен құрметпен қарайтынын аңғартады. Ол Әбу Ханифаны (699-767) ұстазым дей отырып оның және Ортаазиялық бірқатар ойшылдардың аттарын атаумен қатар, еңбектерінен де дәйектемелер келтіріп отырады.

Ан-Нұғман аз-Зернуджидің «Ұстаздың балаларына құрмет» атты тараушасы да – ғибратты дүние. Онда ол былай дейді: *«Ұстазға, оның балаларына және онымен байланысты кісілерге де (оның өзге де туған-туыстарына) құрмет көрсету керек. Біздің тәлімгеріміз ислам шейхы «әл-Һидаяның» авторы (әл-Марғинани) «Дін дәлелінде»: «Бұхараның ұлы имамдарының бірі, сабақ кезінде кейде орнынан тұратын. Оның себебін сұрағанда: «Менің тәлімгерімнің ұлы жолда балалармен ойнап жүр. Кейде мешіт есігіне жақындайды. Мен оны көргенде орнымнан тұрамын. Сол арқылы ұстазыма құрмет көрсетемін».*

Сөйтіп автордың «Кіріспесінде» көрсетілген тарау аттарымен жоғарыда таныстырдық және оның кейбір тараушыларына тәржіма да жасасақта шығарманың жалпы мақсаты түсініктірек болу үшін тағы бір тараудағы тарауша аттарымен де таныса кетейік:

Ғылым таңдау
Пікірталастың зияны
Тәлімгер таңдау
Кеңес берудің маңыздылығы
Адамдардың дәрежелері
Данагөйдің өсиеті
Бірінші кезектегі негіз
Сабыр
Оқуда жолдас таңдау
Достықтың әсері

Ан-Нұғман аз-Зернуджи аталмыш дүниесінің барлық 13 тарауында қасиетті Құран мен хазреті Мұхаммедтің (с.ғ.с) хадистерінен басқа Мұхаммед ибн Хасан, Наср ад-дин Әбу-л Қасым, Имам аш-Шафиғи, Хаммад ибн Ибраһим, Исмаил ас-Саффар әл-Ансари, Әбу Ханифа, Әбу

Абдаллаһ Мұхаммед бин Әбу Бакр әл-Йусуф ибн Халид ас- Фаргани Самти, Әли ибн Бакр, Жағфая ас-Садық, Суфиян ас-Саури, Әбу Зайд ад-Дабуси, Имам Фахр ад-дин әл-Арсабанди, әл-Халуани, Әбу Баф аз-Заранджари, ас-Сарахси, Кадихан, Мадж ад-дин ас-Сурхакти, Мұхаммед ибн Исмаил әл-Бұхари, Әбу ат-Тайиб, Ради ад-дин ан-Найсабури, Әбу Насыр ас-Саффар әл-Ансари, Әбу Талиб, Хасан ибн Әли, Йусуф әл-Хамдани, Халифа һарун ар-Рашид, Шараф ад-дин әл-Укайли, Әбу Саид Халил ибн Ахмед Саджзи, Фахр ад-дин әл-Кашани, Ибн Аббас, Әбу Хафс, Мұхаммед Фахр ибн Хасан, Шейх әл-Ислам Әли бин Мұхаммед әл-Исфиджаби Самарканди, Абдаллаһ ибн әл-Харис Зубайди, Мансур әл-Халладж, Мұса пайғамбар, Хұсам ад-дин, Тадж ад-дин, Әбу Фатх әл-Бұсти, Нилал ибн Йасар, Ас-Садр аш-шаһид Хусам ад-дин, Шамс ад-дин, Исам ибн Йусуф, Йахиа ибн Муаз ар-Рази, Мұхаммед ибн Фазл, Заһид хадж Наджм ад-дин Умар ибн Мұхаммед ан-Насафи, Шаддад ибн Хаким, Имам Наср ибн Хасан әл-Марғинани, Әбу Аббас әл-Мұстағфири іспетті кісілердің де аттары аталады. Олардың ғибратты ой-пікірлері, ізетке, сый-құрметке лайық іс-әрекеттерін сипаттайды, әңгімелейді. Бір қызығы 6-тараудың «Ғылымдағы табандылық» атты тараушасында қазақ жерінің Исфиджаб – әл-Байда–Сайрам қаласынан шыққан шейху-л Ислам Әли ибн Мұхаммед әл-Исфиджаби ас-Самарканди (1062–1141) туралы да әңгіме келтірілген: *«Шейху-л Ислам Исфиджабидің мемлекеттік төңкеріске байланысты сабағын 12 жылдай үзуіне тура келді. Сол себепті ол жолдасы екеуі оқуларын жалғастыруға мүмкіндігі бар жерге аттанды. Олар 12 жыл бірге ғылымды зерделеді де жолдасы Шафиги мазһабы бойынша шейху-л ислам деңгейіне жетті. [Әли бин Мұхаммед әл-Исфиджаби] шафигит, ал жолдасы ханнафит болатын. Бұл екі мазһаб расында өзара аса көп айырмашылық жоқ екенін білдіреді»*.

Нұр-Мұбарак университетінде шейху-л Ислам Әли ибн Мұхаммед әл-Исфиджабидің өмірі мен шығармашылығына арналған профессор Әшірбек Момыновтың жетекшілігімен Бағдад Манабаев 2017 жылы философия ғылымының докторы (Phd) ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғады.

Ан-Нұғман аз-Зернуджи шығармасында жоғарыда аталғандардан әсіресе Мұса Пайғамбар, төртінші халифа Әли ибн Әбу Талиб және оның ұлы Хасан ибн Әли, халифа һарун ар-Рашид, сондай-ақ сүнниттердің 4 діни мектебінің бірінің негізін қалаушы имам аш-Шафиги (767–820) һәм

Орта Азиядан шыққан көрнекті дін және ғылым қайраткерлері Әбу Зайд ад-Дабуси (?–1039), Әбу Бакр аз-Заранджари (1036–1118), Мұхаммед бин Ахмед ас-Сарахси (1009–1090), Әбу-л Махасин Фахр ад-дин Хасан бин Мансұр бин Махмұд Кадихан әл-Узганди әл-Фаргани (?–1196), Мұхаммед ибн Исмаил әл-Бұхари (810–870), Заһид хадж Наджм ад-дин Умар ибн Мұхаммед ан-Насафи (1068–1142), имам Наср ибн Хасан әл-Марғинани, Джағфар ибн Мұхаммед әл-Мұстағфири (1040) секілді дәуір даналарына көңіл бөлінген.

Жерлесіміз Исфиджабидің толық аты-жөні – Әли ибн Мұхаммед бин Исмаил бин Әли бин Ахмед әл-Исфиджаби ас-Самарканди. Ол өз кезінде Мауараннаһрдегі Орта Азия мен Қазақстанға белгілі ханафит ғалым еді. Марғұлани мен ас-Самғани ұстазы болатын. 1141 жылы Самарқанда дүниеден өтті. Исфиджабтық дана жайлы осы күнгі түрік ғалымдары, профессор Ахмет Өзел (Hanefi Fikih alimleri. Ankara 2013, 64-бет), Йусуф Зия Кавакши (XI–XII. Asirlarda Karahanlilar devrinde Mavara al-Nahz Islam hukukculari. Ankara 1976, 82-85-беттер), ортағасырлық ғалым Құраши («Джауаһир әл-мудийа фи табақат әл-Ханафийа. Рияд 1993, III том, 360-бет), Ибн Қутлутуға. (Тадж ат-тараджим. Дамаск 1992, 410 бет), әл-Маула Мұстафа бин Абдаллаһ әл-Құстантани ар-Руми әл-Ханафи (Катиб Челеби) яғни Хаджи Халифа. (Кашф аз-зунун ан асами әл-кутуб уа-л фунун. Бейрут, 1992, I том 702 бет), көрнекті неміс ғалымы Carl Brokelmann. Geschichte der arabischen Litteratur, Erster supplementband. Leiden-Brill 1937, I том, 837 бет;), Хайр ад-дин аз-Зирикли. (әл-Ағлам. Бейрут 2005, IX том, 319 бет), Омар Рида Каххала. (Мұғждам әл-муаллафин. Бейрут [ж.көрсетілмеген] III том, 319 бет); Ташкубризаде деген атпен белгілі Ахмед бин Мұстафа. (Мифтах ас-сағада уа мисбах ас-сиада фи маудуғат әл-улум. Бейрут 2002, 3 том, Абд әл-Хайи әл-Лакнауи. (Әл-Фауаһид әл-баһийа фи тараджим әл-ханафийа, 1998). «Ислам энциклопедиясы». Стамбұл 1998: 180-182) біраз зерттеу жазған.

Исфиджабтық ғалым туралы мұсылман елдері ғана емес, сондай-ақ Еуропа ғалымдары да қалам тербегеніне қарағанда, қазақ жерінің Сайрам қаласынан шыққан Әли әл-Исфиджаби шынында да көрнекті ғалым болған.

Бірақ ан-Нұғман аз-Зернуджи жерлесі Әли бин Мұхаммед әл-Исфиджаби, яғни Сайрам перзентін білетін, яки білмейтіндігі жайлы ештеңе айтпаған.

Осы ретте, артық етпес, Әли ибн Мұхаммед бин Исмаил бин Әли бин Ахмед әл-Исфиджаби

ас-Самарканди, шейху-л ислам (1062-1140) туралы қолда бар деректерді де келтіре кетейік. Олар негізінен араб және түрік тілдерінде:

Әбу Мұхаммед Мұхий ад-дин Абд әл-Қадыр бин Мұхаммед бин Насруллаһ бин Самам әл-Кураши әл-Мисри. Әл-Джауһир әл-мудийа фи табақат әл-ханафийа. Рияд 1993, II том, 591-592-беттер.

Абу-л Адл Зайн ад-дин Қасым бин Күтлүбұға бин Абдаллаһ ас-Судуни әл-Джамали әл-Мисри (1399-1474). Тадж ат-Тараджим фи табақат әл-ханафийа. Дамаск 1992, 212-213-беттер.

Ахмад бин Мұстафа, аш-шаһир би-Ташкүбризаде (1495-1561). Мифтах ас-сағада уа мисбах ас-сиада фи маудуғат әл-улум. Бейрут 2002, 250 бет.

Ахмет Өзел. Ханафи фикиқ алимлери. Анкара 2013, 64-бет.

Әл-Маулай Мұстафа бин Абдаллаһ әл-Кустантини ар-Руми әл-Ханафи аш-шаһир би-мулла Катиб әл-Чалаби уа мағруф би-Хаджи Халифа (1608-1657). Кашф аз-Зунун ан асами әл-кутуб уа-л фунун. Бейрут 1992, II том, 1627-1628-беттер.

Әбу-л Хасанат Мұхаммед Абд әл-Хайи бин Мұхаммед Абд әл-Халим бин Мұхаммед Аминаллаһ әл-Ансари ас-Сихалауи әл-Лакнауи әл-Һинди (1848-1886). Әл-Фауһид әл-баһийа фи тараджим әл-ханафийа. Бейрут 1998, 209-бет.

Хайр ад-дин аз-Зирикли (1893-1976). Әл-Ағлам. Қамус тараджим ли-ашһар ар-риджал уа-н ниса мин араб уа-л мустағрибин уа-л мусташириқин. Бейрут 2005, 149-бет.

Араб, түрік, ағылшын тілдерінде аз-Зернуджи жайлы шыққан жарияланымдарға да көңіл аударайық:

Араб тілінде:

Аз-Зарнуджи. Тағлим әл-мутағаллим. Каир 1986. (Алғыс сөз, 5-23 беттер).

Йақұт ал-Хамауи ар-Руми. Муъджам ал-булдан. Каир 1324, 2 том, 387 бет.

Махмұд Сулейман әл-Кафауи. Аълам әл-ахйар мин фуқаһа мазһаб ан-Нұғман әл-мухтар. (Сулеймания кітапханасы).

Әл-Маула Мустафа бин Абдулла аль-Кустантини ар-Руми аль-Ханафи аш-шаһир би-мулла Катиб ал-Чалаби уа мағруф би-Хаджи Халифа Кашф аз-Зунун ан асами аль-кутуб уа-л фунун. Бейрут 1992. I том, 425-бет, II том 113 бет.

Ибраһим бин Исмаил. Шарх тағлим әл-мутағаллим. Стамбул 1301.

Саркис. Муъджам аль-матбуат аль-арабийа. I том 11, 964 беттер.

Исмаил паша аль-Бағдади. Һадийат әл-арифийин асма әл-мауаллифиин уа асар әл-мусаннафиин, Бейрут 1992, I том, 13-14 беттер.

Ахмед Фуад аль-Ихуани. Ат-Тарбия фи-л Ислам уа ат-тағлим фи рауи-л Кабиси. Каир 1955, 221-239 беттер.

Каххала. Муъджам аль-муаллафиин, III том, 43 бет.

Абд аль-Джаббар ар-Рифаъи. Маусуати му-садириин низами-л ислами. Ат-Тарбия ве тағлим фи-л ислам. Кум. 1375./1414, V.239;

Саид Ахмед Усман. Аз-Зарнуджи. Бурһану-л ислам Mu. Ali, XI, 142-145 беттер.

Исмаил бин Усман Бакир Османпазари. Тафһим әл-мутағаллим ала тағлим әл-мутағаллим. Стамбул 1320.

Иса Әли. Заруджи (Бурһан әл-Ислам)// әл-Маусуату-л арабийа. Дамаск 2004, X том, 349-350-беттер.

Түрік тілінде:

Османли муалифлери. III том. 136-137-беттер.

Мехмет Даг, Хифзираһман Рашид Уимен. Ислам егитим тарихи. Анкара 1974, 53 бет.

Йусуф Зия Кавакши. XI век XII. асрларда Караханалилар давринде Мауараннахр ислам хуккишилари. Анкара 1976, 262 бет.

Осман [Нури] Ергин. Туркийе Маариф тарихи. Стамбул 1977, I том, 121 бет.

Хитти. Ислам тарихи. II том. 629-630 беттер.

Islam ansiklopedisi. Turkiye diyanet vakfi. Istanbul 2013.

Мехмет Тутунджи. Турк ислам егитимшиси Зернуджи. Измир 1991, 33-100 беттер.

Хаяти Тетик. Зернуджи ве «Тағлиму-л мутағаллимде» егитим огретим, 1991.

Социал билимлер институту. 1-9 беттер.

Еуропа тілдерінде:

Brockelmann C. Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL), Leiden-Brill 1937, I том 462-бет; Brockelmann C. GAL, Erster Supplemenband. Leiden E.J. Brill 1937, I том, 837-бет.

Pllener M. Al- Zarnudji // Encyclopedia of Islam, V том, 1287-1288 беттер.

Al-Zarnudji. Encyclopedia of Islam, XI том, 201бет.

Исфиджаб (Сайрамдық) шейху-л ислам Әли ибн Мұхаммед әл-Исфиджаби мен Зернүктік Бурһан әл-ислам ан-Нұғман аз-Зернуджи жайлы түрлі тілдердегі мағлұматтарды да мұнда қоса беріп отырғанымыз, олардың ғибратты өмірі мен ізгі мұрасы қызықтыратындар болса, бағдар қызметін атқарсын деген ойдан туған игі тілек.

Қорытынды және тұжырымдама

Сөйтіп тек Сайрам мен Отырар қалалары ғана емес, Отырар маңындағы Зернук (Зернудж) секілді қамал (қасаба), қорған және түрлі елді мекендерден де **ан-Нұғман аз-Зернуджи** іспетті тамаша ғалым, ойпаз ұстаз шыққан. Олар тек бүгінгі қазақ халқының ғана емес, бүкіл мұсылман, қала берді күллі ислам өркениеті мен мәдениетінің де мақтанышы екендігін айтқан жөн. Отырар өлкесінің бұл кемеңгерін де Қазақстан тарихына мен түрлі оқу құралдары,

сонымен қатар тағлымдық та әдебиеттерге кіргізе берген жөн. Ғасыр парактарының арасында қалып қойған мұндай арыстарымызды бүгінгі ұрпаққа таныту, насихаттау Қазақстанымыздың, еліміздің ежелден өркениет, мәдениет, ғылым мен білім елі болғандығын таныту, насихаттау, беделін көтеру деп ойлаймыз.

Өкінішке орай ортағасырларда қазақ жерінде болған түрлі шаһарлар, мәдениет ошақтары сандаған соғыс, жаулаушылық салдарынан қирап, аттары ұмытылып, бірте-бірте ана төбе, мына төбеге айналып кетті.

Әдебиеттер

- Амир Темир в мировой истории, [Amir Temir in the world history], Ташкент, Аз-Зарнуджи. (1986). Тағлим әл-мутағаллим. Каир.
- Әл-Маула Мустафа бин Абдулла аль-Кустантини ар-Руми аль-Ханафи аш-шаһир би-мулла Катиб ал-Чалаби уа мағруф би-Хаджи Халифа Кашф аз-Зунун ан асами аль-кутуб уа-л фунун. (1992), Бейрут.
- Абд аль-Джаббар ар-Рифаи. Маусуати мусадирин низами-л ислами. Ат-Тарбия ве тағлим фи-л ислам. (1375/1414) Қум.
- Ахмед Фуад аль-Ихуани. Ат-Тарбия фи-л Ислам уа ат-тағлим фи рауи-л Кабиси. (1955) Каир, 221-239.
- Al-Zarnudji. Encyclopedia of Islam, XI том, 201.
- Әл-Құраши. Жаһаһир әл-мудийа фи табақат әл-ханафийа. (2005) Рияд.
- Brockelmann C. (1937) Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL), Leiden-Brill, 462; Brockelmann C. (1937) GAL, Erster Supplemenband. Leiden E.J. Brill, 837.
- Каххала. Муъдjam аль-муаллафин, III том, 43.
- Қазақстан тарихы. Энциклопедиялық анықтама. (2010) Алматы.
- Махмұд Сулейман әл-Кафауи. Аълам әл-ахйар мин фуқаһа мазһаб ан-Нұғман әл-мухтар. (Сулеймания кітапханасы).
- Мехмет Тутунджи. (1991) Турк ислам егитимшиси Зернуджи. Измир, 33-100
- Мехмет Даг, Хифзираһман Рашид Уймен. (1974) Ислам егитим тарихи. Анкара, 53.
- Иса Әли. (2004) Заруджи (Бурһан әл-Ислам)// әл-Маусуату-л арабийа. Дамаск, X том, 349-350
- Ибраһим бин Исмаил. Шарх тағлим әл-мутағаллим. Стамбул 1301.
- Исмаил паша аль-Бағдади. (1992) Һадийат әл-арифин асма әл-мауаллифин уа асар әл-мусаннафин, Бейрут, 13-14.
- Йақұт ал-Хамауи ар-Руми. (1324) Муъдjam ал-булдан. Каир, 2 том, 387.
- Исмаил бин Усман Бакир Османпазари. (1320) Тафһим әл- мутафәһим ала тағлим әл-мутағаллим. Стамбул.
- Ислам энциклопедиясы XI том. 501.
- Ислам энциклопедиясы. (2013) Анкара, 44 том, 294-295.
- Islam ansiklopedisi. Turkiye diyanet vakfi. Istanbul 2013.
- Йусуф Зия Кавакши. (1976) XI век XII. асрларда Караханалилар давринде Мауараннахр ислам хукукшилари. – Анкара, 262.
- Османли муалифлери. III том. 136-137.
- Осман [Нури] Ергин. (1977) Туркийе Маариф тарихи. Стамбул, I том, 121.
- Саркис. Муъдjam аль-матбуат аль-арабийа. I том 11, 964.
- Саид Ахмед Усман. Аз-Зарнуджи. Бурһану-л ислам Mu. Ali, XI, 142-145.
- Хитти. Ислам тарихи. II том. 629-630.
- Хаяти Тетик. Зернуджи ве «Тағлиму-л мутағаллимде» егитим огретим, 1991.
- Социал билимлер институту. 1-9
- Pflener M. Al-Zarnudji (1287-1288). Encyclopedia of Islam, V том, .

References

- Amir Temir in the world history, Tashkent
- Az-Zarnuji. (1986) .Talim әl-mutaғallim. Cairo.
- Mal-Maula Mustafa bin Abdullah al-Kustantini ar-Rumi al-Hanafi al-shahir bi-mullah Katib al-Chalabi wa maruf bi-Haji Khal-ifa Kashf al-Zunun an asami al-kutub wa-l funun. (1992), Beirut.
- Abd al-Jabbar Ar-Rifai. Mausuatil musadirin nizami-l islam. At-Tarbia ve taglim fi-l Islam. (1375/1414) Qum.
- Ahmed Fouad al-Ihuani. At-Tarbia fi-l Islam wa at-taglim fi raui-l Kabisi. (1955) Cairo, 221-239.
- Al-Zarnudji. Encyclopedia of Islam, XI Volume 201.

- Al-Kyṛaṣhī. Jauahir al-mudiyya fi tabaqat al-hanafiya. (2005) Riyadh.
- Brockelmann C. (1937) Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL), Leiden-Brill, 462; Brockelmann C. (1937) GAL, Erster Supplemenband. Leiden E.J. Brill, 837.
- Kahhala. Mujaṃ al-muallafin, Volume III, 43.
- Kazakhstan tariffs. Encyclopedias anytyam. (2010) Almaty.
- Mahmad Suleiman al-Kafauī. Alam al-ahyar min fuḳaha mazhab an-Nuḳḳman al-mukhtar. (Sulejmania kitaphanasy).
- Mehmet Tutunji. (1991) Turk Islam egitimshisi Zernuji. Izmir, 33-100
- Mehmet Dag, Hifzirahman Rashid Uimen. (1974) Islam is an Egyptian tari. Ankara, 53.
- Isa Ali. (2004) Zaruji (Burhan al-Islam) // al-Mausuatu-l arabiya. Damascus, X vol. 349-350
- Ibrahim bin Ismail. Sharh talim al-mutarallim. Istanbul 1301.
- Ismail Pasha Al-Bardadi. (1992) Gadiyat al-arifiin asma al-mauallifiin wa asar al-musannafiin, Beirut, 13-14.
- Ya'at al-Hamawi ar-Rumi. (1324) Mujaṃ al-buldan. Cairo, 2 vol. 387.
- Ismail bin Usman Bakir Osmanpazari. (1320) Tafhim al-mutafahim ala taglim al-mutagallim. Istanbul.
- Islam Encyclopedias XI Volume 501.
- Islam encyclopedias. (2013) Ankara, 44 vol., 294-295.
- Islam ansiklopedisi. Turkiye diyanet vakfi. Istanbul 2013.
- Yusuf Zia Kawakshi. (1976) XI century XII. Asrlard Karahanalilar davrinda Maurannahr Islam hukukshilari. Ankara, 262.
- Osmanli mualifleri. III volume. 136-137.
- Osman [Nuri] Yergin. (1977) Turkiye Maarif Tarihi. Istanbul, I volume, 121.
- Sarkis. Mujaṃ al-matbuat al-arabiya. I volume 11, 964.
- Saeed Ahmed Usman. Az-Zarnuji. Burjanu-l Islam Mu. Ali, XI, 142-145.
- Hitty. Islam Tarihi. II volume. 629-630.
- Hayati Tetik. Zernuji ve "Taglimu-l mutagallimde" ogitim ogretim, 1991.
- Social bilimler institus. 1-9
- Pllener M. Al-Zarnudji (1287-1288). Encyclopedia of Islam, V vol.

Б. Әлиұлы^{ID*}, Қ. Құрманбаев

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: bauka-82@mail.ru

МӘРСИЯ ДӘСТҮРІНІҢ АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА КӨРІНІС ТАБУЫ

Қазақ жұртының дүниетанымында қалыптасқан өзіндік ерекшелігі бар құбылыстардың бірі – қазаға көңіл айту, жоқтау айту салты. Жоқтау айту үрдісі ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, елдің әлеуметтік-мәдени құндылықтарын көрсететін рухани мирас. Қазақ халқы тумысынан аса туысқаншыл, ағайыншыл болып келеді. Кез келген сәтте бауырмалдығын, мейірімділігін, жанашырлығын көрсетуге даяр тұрады. Жақынын сыртқа теппейтін, ынтымақшыл, жан күйер екендігін көрсетіп жүреді. Жұмыр басты пенденің тіршілікте көретін қайғысы мен қуанышын қазақ елі де көрген. Адам өмірінде кездесетін қиындықтың бірі – өлім. Өмірдің абыройлысы, абыройсызы болғаны секілді өлімнің де абыройлысы, абыройсызы болған, бола береді де. Жасы ұлғайып, бой жазатын шағы таяған кісі жақындарымен бақұлдасып арыздасады. Өсиетін айтады. Кеудесінен жаны шыққанда жылау, естірту, тоқтау айту, жұбату, көңіл айту, бата оқу, жоқтау айту т.б. рәсімдер жүзеге асады. Көрісу қазақ әдебиетінде тек фольклор түрінде ғана сақталмаған. Ол барлық әдеби жанрларда және қазақ ойшылдарының еңбектерінде көрініс тауып отырған.

Біз бұл зерттеу мақаламызда Абай шығармашылығындағы әлі зерттеле қоймаған тақырып – исламдық шариғи үлгі шеңберінде қайтыс болған кісіні жоқтау діни рәсімін саралауды мақсат еттік.

Түйін сөздер: Абай, иман, мәрсия, дәстүр, қаза, тағдыр.

B. Aliuly*, K. Kurmanbaev

Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic culture, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: bauka-82@mail.ru

Reflection of Marsiya Tradition in the Works of Abay Kunanbaev

One of the unified phenomena of the worldview among the Kazakhs is the custom to express condolences, to mourn the deceased. Mourning is an inheritance that shows the socio-cultural value of the people, passing from generation to generation. From birth, the Kazakh people are those who love and value relatives. And it can show it at any moment. Peaceful and humble showing courtesy to his loved ones. The Kazakh people also went through disaster and joy in their history. One of the difficulties encountered in human life is death. Like life with or without honor, death can be with honor or without honor, and it will continue. A person who has reached his old age at death says goodbye to loved ones and utters his last words. Reads the admonition. After death, such actions as crying, announcing, interrupting speech, calming down, expressing condolences, reading a blessing, mourning are carried out. In Kazakh literature, meeting is not only like folklore. He always took place in all literary genres and in the works of Kazakh thinkers.

In this very article, we decided to investigate that topic in the work of Abay that has not yet been investigated, this topic is a religious ceremony of mourning an Islamic Sharigat who died in a circle.

Key words: Abay, iman, Marcia, tradition, death, fate.

Б. Әлиұлы*, Қ. Құрманбаев

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак,
Казахстан, г. Алматы, *e-mail: bauka-82@mail.ru

ОТРАЖЕНИЕ МАРСИЯНСКОЙ ТРАДИЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ АБАЯ КУНАНБАЕВА

Одно из особых явлений мировоззрения у казахов – обычай выражать соболезнование, оплакивать скончавшихся. Оплакивание как социально-культурная ценность народа переходит от поколения к поколению. Казахский народ с рождения любит родственников и дорожит ими,

может показать это в любой момент, он миролюбивый и скромный оказывающий любезность своим близким. Казахский народ тоже прошел через бедство и радость в своей истории. Один из трудностей встречающихся в жизни человека это – смерть. Как и жизнь с честью или без него, так и смерть может быть с честью или без чести, и будет продолжаться. Человек, достигший старости, при смерти прощается с близкими и произносит свои последние слова, читает наставление. После смерти осуществляются такие действия как плачь, оглашение, прерывание речи, успокоение, выражать соболезнование, читать благословение, оплакивание. В казахской литературе встреча – это не только фольклор, этот обычай всегда имел место во всех литературных жанрах и в трудах казахских мыслителей.

Мы в этой самой статье решили исследовать ту тему в произведении Абая, которая до сих пор не исследовалась, это – религиозная церемония оплакивания скончавшегося в кругу примера исламского шаригата.

Ключевые слова: Абай, иман, марсия, традиция, смерть, судьба.

Кіріспе

Мәрсия немесе жоқтау қазақ халқының ұзақ тарихи даму барысында ұлттық болмысымен біте қайнасқан ұлттық және діни ғұрып. Жоқтау айту – ұлттық дәстүрдің жақсы үлгісі. Қазақ халқының жоқтау ырымынан сан ғасырлар бойы ұлттық болмыстың алтын дінгегіне айналған салт-дәстүріміздің мәдениеті мен көркем әдебінің биік шоқтығы көрініп тұрады. Сондықтан жоқтаудың тәрбиелік мәні де зор. Ал қазіргі кездегі жоқтаудың мәні өзгеріп бара жатқандығы бәрімізге мәлім. Әсіресе қарапайым халық арасында не тәрбиелік мәні жоқ, не жоқтаушы адамның тындырған ісі, ұрпағына қалдырған өсиет-мұрасы айтылмайды. Ұйқас қуып, «дауыс шығарды» деген атты ғана ойлайтын болдық. Сол себепті де бүгінгі күні жоқтаудың сөзіне, әніне, сазына мән беруі керек.

Жоқтау ұғымына анықтама бере келіп, Ахмет Байтұрсынов былай дейді: – «Жоқтау дегеніміз өлген кісіні жоқтап сөйлеу. Жоқтау көбінесе белгілі адамдарға айтылады. Өлген адамның әйелі, иә қызы, иә келіні зарлы үнмен өлген адамның тірідегі істеген істерін, өлгенінше бастарына түскен қайғы-қасірет, күйіктерін шағып, жылағанда айтатын жыр түріндегі сөз – жоқтауды көбінесе ақындар шығарып береді. Сондықтан жоқтау ақын лұғатты келеді» (Байтұрсынов, 203:308) – деп көрестеді.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Сол себепті Абай Құнанбайұлы еңбектеріндегі жоқтау сипатындағы өлендерді негізге ала отырып, жан-жақты талдап, зерделеуді мақсат еттік. Жұмыс мазмұнын жан-жақты ашу үшін жинақтап жүйелеу, салыстырмалы, тарихи талдау әдіс-тәсілдері қолданылды. Сондай-ақ, зерттеу мақаламыздың тақырыбына сай, А. Құнанбайұлы, А. Байтұрсынов, М. Әуезов,

Т. Арынов қатарлы қазақ ақын-жазушыларына өзге, Әбу Тәммам, Maulana Ebrahim Noor қатарлы шетел классиктерінің еңбектері басшылыққа алынды.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеу жүргізу барысында логикалық және тарихи, герменевтикалық және салыстырмалы әдістер қатарлы жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер қолданылды. Осы әдістер Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы мәрсия ұғымының қолданылуы туралы салыстыра отырып зерттеуге мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

Қазақ жұртының дүниетанымында қалыптасқан өзіндік ерекшелігі бар құбылыстардың бірі – қазаға көңіл айту, жоқтау айту салты. Жоқтау айту үрдісі ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, елдің әлеуметтік-мәдени құндылықтарын көрсететін рухани мирас. Қазақ халқы тумысынан аса туысқаншыл, ағайыншыл болып келеді. Кез келген сәтте бауырмалдығын, мейірімділігін, жанашырлығын көрсетуге даяр тұрады. Жақынын сыртқа теппейтін, ынтымақшыл, жан күйер екендігін көрсетіп жүреді. Жұмыр басты пенденің тіршілікте көретін қайғысы мен қуанышын қазақ елі де көрген. Адам өмірінде кездесетін қиындықтың бірі – өлім. Өмірдің абыройлысы, абыройсызы болғаны секілді өлімнің де абыройлысы, абыройсызы болған, бола береді де. Жасы ұлғайып, бой жазатын шағы таяған кісі жақындарымен бақұлдасып арыздасады. Өсиетін айтады. Кеудесінен жаны шыққанда жылау, естірту, тоқтау айту, жұбату, көңіл айту, бата оқу, жоқтау айту т.б. рәсімдер жүзеге асады.

Жалпы, мәрсия дәстүрінің қашан пайда болғаны туралы нақты мәлімет болмаса да, барлық ұлттың өзіндік болмысында өзіндік

қолтаңбамен қалыптасқаны ақиқат. Айталық, жоқтаудың ежелгі үлгілері үнді эпосы Махабхаратада, Гомердің поэмасы Илиадада, ежелгі Мысыр эпсаналарында да кездеседі. Жоқтау жырлары Катулл мен Вергилий қатарлы Рим ақындары еңбектерінде де кездеседі (Чистяков, 1982:114).

Сақ, ғұндар кезеңінен бастап, ежелгі түркілер қайтыс болған адамды жоқтап, дауыстап жылап жерлеп келген. Бұл ата дәстүріміз бізде күні бүгінге дейін сақталып қалған. Оғыз-қыпшақ дәуірінің ескерткіші “Қорқыт ата кітабы” сияқты ежелгі түркі халықтарына ортақ басқа әдеби мұраларда да жоқтау жырлары кездесіп отырады. Кітапта Дирсе ханның ұлы Бұқашты анасының жоқтауы ұзақ жыр ретінде берілген. Осындай жоқтаулар «Ер Тарғын», «Қобыланды батыр», «Алпамыс батыр» қатарлы халық ауыз әдебиетіндегі батырлық жырлары мен «Қыз Жібек» қатарлы ғашықтық жырларда да кездеседі.

Жалпы, мәрсия сөзінің этимологиялық мағынасына келсек, араб, парсы және түрік әдебиетінде бакилық кісінің жағымды қасиеттерін еске алып немесе жоғалуға таяған жақсы қасиеттерді жоқтап, дәріптеу әрі қайғыру мақсатында жазылған өлеңдер «мәрсия» деп аталады. Тарихи деректерде адамзат баласы шығарған алғашқы өлең «жоқтау өлең» болғандығы атап айтқанда, ең ескі жоқтауды Қабыл Әбілді өлтіргенде Адам атаның айтқандығы кездеседі.

Араб әдебиетінде мәрсияның бастауы ислам дініне дейінгі жәһилия кезеңінен басталады. Жәһилия кезеңінде жаназа секілді діни рәсімдерді өтеу барысында әйелдер дауыс салып жоқтау айтатын болған. Уақыт өте келе жоқтау сөздері белгілі бір қалыпқа түсіп өлең жолдарымен өрнектелген. «Риса» (رثاء) сөзі жәһилия кезеңінде «мәйітті және оның жақсы қасиеттерін тізбектеп айту» дегенді білдіретін. Күйеуін немесе жақын туысын жоқтайтын әйел «нәууаха (نواحة)» деп аталатын. Нәууаха сөзімен қатар «Расса-ә (رثاءة) немесе Рассая (رثاية) сөздері қолданылатын. Өлген кісіні жоқтау үшін әйелдер жиналатын жер «манаха (مناحة)» деп аталған. Жоқтау барысында әйелдер жаға жырттып, шаш жұлатын. Шашын жұлып, кесіп тастаған әйел «халиқа (حالة)», жағасын жыртқан әйел «шаққа (شاقة)» деген атау берілетін. Ол кезеңде әйелдердің жоқтау айтуы бірнеше күнге жалғасатын. Тіпті бір жылға созылатын (Maulana Ebrahim Noor, 2014:44).

Жәһилия кезеңінде жоқтау айтқан әйелдерді суреттеген сол шақтың ақындарының өлеңдері бүгінгі күнге дейін жеткен. Мәселен жәһилия

шайыры Амр ибн Уһбан әл-Фақғаси былай дейді.

«Жесір әйелдер Һаммам секілді
өлген жанға жаға жыртады,
Дауыс көтеріп жоқтау айтады» (Әбу Тәммам, 1980:304).

Ислам діні араб жазирасына келіп, орныққан соң аталмыш әрекеттерге тыйым салынған. Жаға жырттып, бетін сабау арқылы жоқтау айтуға тыйым салынғандығын төмендегі мына бір хадис мәтінен көруге болады.

«Мәйітті (жоқтағанда) бетін сабап, жаға жыртқан және жәһилиядағыдай дауыс көтеріп жоқтау айтқан бізден емес».

Сондай-ақ жәһилия кезеңінде күйеуі немесе жақын туысы дүниеден озып жоқтау айтып отырған әйелге келесі бір әйелдің қосыла жоқтау үрдісі де болған. Ол «исғад (داعس)» деп аталған. Ислам шариятында мұндай әрекетке де тыйым салынған. Төмендегі мына хадис мәтіні соны көрсетеді.

«Ислам дінінде (мәйітке жоқтау айтылғанда) қосыла жоқтау айту жоқ».

Ислам діні кең қанат жайып орныққан соң жоқтау өлеңдердің белгілі бір форматқа түсіп, ислами бағытта өрбігендігін байқаймыз. Ислам діні әлем мәдениеті мен өркениетіне жаңа бір бағыт, серпін бергендігі ешкімге жасырын емес. Мұсылманшылықпен етене танысқан ақындардың жоқтау өлеңдерінде бұрынғыдай тағдырға наразылық, әйелдерді жоқтау айтуға итермелеу, шаш жұлу, жаға жырту секілді элементтердің орын алмағандығын анық байқауға болады. Ислами, діни дүниетаным олардың жоқтауларына тікелей әсер еткен. Жоқтауларда сабырсыздық, кек алуға итермелеу, дауыс салып жоқтаудың орнына тағдырға разылық, дүниеден озған кісінің жағымды қасиеттерін тізбектеп өлең жолына қосу белең алған.

Қазақ халқы арасында жоқтау сан-салалы қырда, әртүрлі формамен дамыса да тек бір ғана мақсатпен, атап айтқанда, ел арасындағы береке, бірлікті нығайту, бауырластық сезімді арттыру мақсатында айтылып отырды. Ел арасында «анау айтыпты» деген жоқтаулар сан-санақсыз. Бұлардың ішінде шоқтығы биік, халық арасына кең таралған жоқтаулар Абай Құнанбайұлына тән.

Абайдың жоқтау жырлары өте көп. Айталық, «Кешегі өткен ер Әбіш», «Әбдірахман өлгенде», «Жиырма жеті жасында», «Талаптың мініп тұлпарын» қатарлы Әбдірахманға шығарған тоғыз жоқтау өлеңі және «Жайнаған туың жы-

ғылмай», «Кешегі Оспан ағасы», «Кешегі Оспан» қатарлы Оспанға шығарған үш жоқтаудың қазақ жоқтау өлеңдері арасында шоқтығы биік.

Мәрсия құрылымы.

а. Жылау. Мәрсияда міндетті түрде қайғыға, көз жасына ерік беріп жылауға шақыруға орын беріледі. Қайтыс болған кісіні еске алып, көз жасына ерік беру «нәдб (إسعاد)» деп аталады. Жәһилия кезеңінде шығарылған мәрсиларда жылаудың сол кезеңдегі жылаудың формалары мен әдет-ғұрыптардың өлең жолдарынан анық байқауға болады. Мәселен: Арабтың Абс руынан шыққан Рабиғ ибн Зияд руласы Мәлік ибн Зуһәйр арнаған мәрсиясында мынадай өлең жолдары бар.

«Мәліктің өліміне қуанған кісі, күндіз әйелдеріміздің тұсына келсін,

Сәресі уақытында әйелдердің бастары ашық, бетін сабап дауыс салып жылағанын көреді» (Әбу Тәммам, 1980:204). Бұл өлең жолдарында біреу қайтыс болғанда әйелдердің бастарын ашып, бетін сабап жылайтындықтары, дауыс салып жылайтындығы анық көрсетілген.

Жәһилия кезеңінен кейінгі ислами дәуірде шыққан мәрсияларда жағымсыз, шектен тыс қайғырып, бетін сабап жылаудың орнын байсалды, қалыпты жылаудың, қайғырудың басқандығын байқауға болады. Мұндай жоқтаудың керемет үлгілерінің бірін әйгілі ақын Хансаның бауыры Сахр дүниеден озғанға шығарған мәрсиясында кездеседі.

«Уа, көздерім! Мол көз жасын төгіндер! Тоқтамаңдар!

Жомарт Сахр секілді жанға, жыламайсыңдар ма?!» (Әбу Тәммам, 1980:8)

Ислам діні Араб жазирасында таралып, ауқымды орынды жайлаған шақта Ханса руластары және балаларымен бірге мұсылманшылықты қабыл етеді. Кейбір деректерде Мұхаммед пайғамбармен кездескендігі келтіріледі. Тіпті Пайғамбарымыздың Хансаның өлеңдерін ұнатқандығын, «Кәне, Ханса» деп өлең оқуын сұрағандығы айтылады. Сахаба әрі халифа болған Омармен кездескендігі айтылады. Ол мұсылманшылықты қабыл еткеннен кейін де Мудар руының үлкендері мен бауырларына шығарған жоқтау өлеңдерін оқуды, жаңасын шығаруды тоқтатпаған. Халифа Омардың да Хансаның өлеңдерін, шешендігін ұнатқандығын, алайда «Сен олар үшін неге жылайсың? Олардың барлығы тозақтың отыны болды емес пе?» дегенде, «мына сөзден кейін қайғым тіптен арта түсті» деп айтқандығы бар.

Халифа Омардың шағында 637 жылы төрт ұлымен бірге Ханса әйгілі Қадисия шайқасына қатысады. Шайқасқа түсер алдын ұлдарына ақыретте Алланың рақымы мен нығметіне бөлену жолында қаймықпай алға ұмтылуды, Алланың дінін ұлықтау мақсатында басты бәйгеге тігіп шайқасудың керектігін айтып, өсиет айтады. Бұл шайқаста төрт ұлы шейіт болады. Балаларының қаза болғандығын естіген Ханса: «Олардың шейіттігімен мені абыройға бөлеген Аллаға мадақ болсын! Ұлы Раббым, мені және оларды өз рақымына бөлесін!» деп дұға етеді. Хансаның мұсылманшылықты қабыл еткеннен кейінгі шығарған өлеңдері мен жоқтауларында сабырға, тағдырға разылық көрсету, тіпті шейіттікті мақтан ету мен шүкір ету байқалады.

ә. Сабырға шақыру

Шайырлар жоқтау өлеңдерінде міндетті түрде қаза иелерін және өздерін сабырға шақырып отырған. Жоқтауда «сабыр (الصبر)» сөзімен қатар «аза (الغناء)» сөзі де қолданылған. Араб тіліндегі «аза» сөзінің негізгі мағынасы сабыр. Алайда уақыт өте келе мағына аясы тарылып тек қазаға сабыр ету мағынасында қолданылған. Бауыры дүние салып қайғысы кеудесіне сыймаған шайыр Ханса жоқтауында өзін сабырға шақырған.

«Алайда мен сабырды, бір жұп аяқкиім және шашы сыпырылған бастан хайырлы екендігін көрдім» (Әбу Тәммам, 1980:53).

Ақынның сабырды «шашты сыпырудан» артық көруі жәһилия кезеңінде жақыны қайтыс болған әйел баласының қайғыдан шашын сыпырып тастайтындығын меңзеуде. Ал бір жұп аяқ киім деп меңзегені – жәһилия кезеңінде жақынын жоғалтқан әйелдің қамығып, сабырсыздық танытып аяқкиіммен басын сабалауы. Шайыр Ханса осы бір қатар өлеңінде жоқтау өлеңдердегі жәһилия мен ислами кезеңді бірдей қамтып, діни дүниетанымының өзгергендігін баса айтуда. Шектен тыс қайғыру негізінде жәһилияда орын алған бетті сабау, ойбайлап дауыс салу, шашын жұлу, шашын сыпырып тастау т.б. әрекеттердің орнына сабырлық көрсетудің артық екендігін айтуда.

Өмірден өткен адамға қайғыру, жылау қазақ халқында бұрыннан сақталған ғұрып. Сонымен бірге, адамдарды сабырға шақыру да абыройлы, аузы дуалы қарияның міндеті болып саналған. Жоғарыда айтылғандай ислам діні келгеннен кейін, жоқтау ғұрпы ислам шарияты аясында қалыптасты. Абай баласы Әбіштің қазасында келіні Мағышқа жазып берген жоқтау өлеңінде:

Қызықты күннің шетіне.
Өшірмек алла болған соң
Бенденің қоймас еркіне,
Өлмектен басқа дауа жоқ,
Алланың салған дертіне.
Құтылмас құл жол таппас,
Иенің салған өртіне, –

деп тағдырға иман ету керек екендігін, жақсылық та, жамандық та тек Алладан екендігінен иман етуге шақырады (Құнанбаев, 2003:60).

б. **Мадақтау.** Мәрсияларда бақилық болған кісінің үлгі боларлық жағымды қасиеттері айтылады. Бұған «тәбин деген атау берілген. «Тәбин» сөзінің араб тіліндегі негізгі мағынасы өлі-тірі деп айырым жасамастан «мақтау, мадақтау» деген мағынаны білдіргенімен уақыт өте тек бақилық болғандарға қолданылған. Кейбір зерттеушілер мәрсиялар тек дүние салған кісіні мақтауға арналады деген пікір айтқан. Бұл қате пікір. Себебі мәрсиялар толығымен мақтау мен мадақтаудан құралмайды, өлген кісіні дәріптеу мәрсияның тек белгілі бір бөлігін қамтиды.

Абай Құнанбайұлы баласы Әкімбайға жоқтауында бұл дәстүр толығымен суреттелген. Айталық:

Ата тегі мұндағы –
Орта жүздің ұлығы;
Ана тегі ондағы –
Өзен судың тұнығы.
Екі асылдан қосылған
Сом алтынның сынығы.
Өлгенше естен қалмайды
Өзгеше біткен қылығы.
Қызыл балақ, қыранның
Балапанын дерт алды (Құнанбаев, 2003:105).

в. **Тағдыр.** Мәрсиялар арабтар арасында ежелден бар «тағдыр, тағдырға мойынсұну» мәселесін де қамтиды. Кез келген іске, уақытқа, іске өктемдігін жүргізетін «тағдыр» түсінігі араб мәрсияларында «уақыт, замана» сөздерімен де қолданылған. Шайырлар өлімнің тағдырдың шеңберінен шыға алмайтындығын, өздерінің дәрменсіздігін өлең жолдарына қосуынан діни тұрғыдан дүниетанымының өзгергендігін байқауға болады.

Осы форма әйгілі шайыр Әбул-Мұғаттиштың мәрсиясында төмендегідей қолданылған.

«Уа, достарым!

Егер сендер өлімнен өзгеге душар болсаңдар жазғырар едім, Алайда сендер өлімге душар болғандықтан, заманаға тіл тигізіп, жазғыруға болмайды».

Қазақ халқы ислам дінін қабылдап, оның үкімдерімен танысқан соң мұсылманшылық олардың күнделікті тіршілігіне, мәдениеті мен өркениетіне қатты әсер еткен. Әсіресе Құдайды жалғыз деп тану, жақсылықтың да жамандықтың да Алладан болатындығын түсінген, түйсінген қазақ халқының жоқтауларында Алланың тағдыры, жазмыштан озмыш болмайды деген түсініктер басқан (Жакупова, 205:168).

Тағы да Абайға жүгінелік. Абай інісі Оспан өмірден өткенде қайғырады, қайғыра отырып тағдырға иман етеді:

Қадыры қалың, малы көп,
Қылмаған кімге себепті?
Алақолсыз мырза еді,
Кем-кетікті елепті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабыр қылсақ керек-ті (Құнанбаев, 2003:42).

Қазақ халқы арасында жоқтаудың әр алуан түрлері кездеседі. Жоқтаудың күй жоқтау, ән жоқтау, жыр жоқтау деп аталатын үш түрі барлығын атай келіп, Т. Арынов жоқтауды үш түрге бөледі. «Біріншісі, өлген азаматтың балалары (көбінесе қыздары) шығарған, солар айтқан жоқтаулар; Екіншісі, өлген азаматтың анасы не жұбайы шығарған жоқтаулар; Үшіншісі, белгілі бір ақын, жыраулар шығарған жоқтаулар» (Арынов, 1995:26).

Абай шығармаларында бейнелеген мәрсия немесе жоқтау дәстүрінің тағы бір басты ерекшелігі ашты ажуа арқылы адамның өзін-өзі жұбатуы. Бұл арқылы тағдырға иман етумен бірге, өмірдің қаталдығына, замананың қиындығына налу да бар. Мысал ретінде Абайдың інісі Оспанға арнаған жоқтауын келтіруге болады:

Жарқырап жатқан өзенің
Жайдақ тартып суалмай,
Жайдары жүзің жабылмай,
Жайдақтап қашып сабылмай,
Жан біткенге жалынбай.
Жақсы өліпсің, япырмай!

Өлең жолдарынан байқайтынымыз, жоқтауда қайтыс болған адамның қазасының себебі мен сол кезеңдегі әлеуметтік жағдайлар орын алып суреттеліп отырады. Абай жазған жоқтау өлеңдер тек күйбең тіршілікті ғана суреттемей, халықтың мұң-зарымен етене байланыста жырланатынын көреміз. Мысалы, Ә. Қоңыратбаев жоқтау өлеңдері туралы былай деп түйіндейді: «Жаназалау өлеңдерінің көп тараған бір түрі – жоқтау. Жоқтау көбіне жауда

қаза болған қас батырлардың ерлік істерін еске түсіруден туған... Онда батырдың елге көрсеткен қызметі, өмір жолы мұң-шер рухында баяндалады. Жоқтау семьялық шеңберде туып, көпшілік жыры болған. Мысалы, Отан соғысы жылдары жас келіншек, жүрегі жаралы аналар өздерінің майданда қаза тапқан ерлері, балалары жайлы көптеген жоқтаулар туғызған. Олар қысқа, бірақ жан шеріне толы келеді». (Қоңыратбаев, 1191:54).

Қорытынды және тұжырымдама

Қорыта айтқанда, жоқтау ұлттық салт-дәстүрдің, ағайын ара бауырмалдықтың, әдептіліктің биік үлгісі ретінде қалыптасқан. Жоқтау – қайтыс болатын адамды еске алатын, артында

қалған әулетіне, туыс, дос-жарандарына басу айтатын бірегей дәстүр. Өмірден қайтқан адамның ізгі істерін, еліне жасаған қызметін, асыл қасиеттерін жырлайтын тұрмыс-салт дәстүрі. Жоқтау тікелей дінмен байланысы жоқ, ол ұзақ тарихи кезеңдерден қалыптасқан ұлттық дәстүр.

Жақсы жоқтаулар – елге үлгі. Қазақ жырларынан бастау алатын жоқтаулардағы зарлы, өкінішті сезімдерді бейнелейтін тұстарына ел өзегі өртеніп өксісе, енді бірде оның терең өмір, белестеріне үңілте отырып, мәнді де мағыналы ойлар түйіндеуі сөзсіз (Бердібай, 2000:32).

Осы тұрғыдан алып қарағанда, қазақ ақындығы мен пәлсапәсінің көш басында тұрған ойшыл, философ Абай Құнанбайұлының мәрсияға қатысты өлең жырларын тереңнен зерттеу әлі де көп ізденісті қажет етеді.

References

- Abu Tammam. (1980) *Diwanul-xamasa*, Baghdat, 304 bet.
- Arynov T. (2005) «Zhyrmen kalanghan eskertkish» (jokhtau olengderining shigu tarykhy) [Song monument] Kazakhstan aielderi. №1.
- Baitursynov A. (2003) *Bes tomlik shigarmalar jinaghy* [Baitursynov's collections] -Almaty: Alash, 1 t. 408 b.
- Berdybai R. (2000) *Bissimilla degen soz basy* [Bismillah is the beginning of a word] // *Zuldizdar jarygy*. - Almaty.
- Chistiakov V.A. (1982) *Predstavlenye o doroge v zagrobnii myr v russkykh poxoronnikh pryshytanyakh XIX-XX vv* [Representation of the road to the underworld in Russian funeral laments of the 19th-20th centuries]. M., 1982. – С.114-127.
- Konyratbayev A. (1991) *Kazak folkorynyng tarihi*. [History of Kazakh folklore]. Ana tili. - Almaty.
- Kunanbayev A. (2003) *Shigharmalarining eki tomlik tolik jynagi* [Complete two-volume collected works]. Olengder men audarmalar. Almaty: Zhazushi. - 296 b.
- Maulana Ebrahim Noor. (2014) *A practical Guide to funeral rites in Islam*. Islamic academy of coventry. UK Blackburn. p 48.
- Zhakupova Zh. (2005) *Zhokhtau janry* [Mourning genre]// *KazNU Khabarshysy*. № 4.

S.T. Jakubayeva* , Mubarak Ateeq Sultan Alafreet Alkuwaiti , Hu Haixin

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: jakubayeva.s@gmail.com

CHINA, IRAN AND TURKEY: NEW PLAYERS IN THE CENTRAL ASIA

The collapse of the Soviet Union led to the creation of a strategic vacuum in Central Asia, paving the way for new players to join the “big game” to extend control and influence over the region’s economically, politically and security potential. China, Iran and Turkey were among the most important players, with overlapping ethnic overlaps. This study aimed to identify the role of Iran, China, and Turkey in Central Asia. The problem of the study is to understand the role of Iran, Turkey and Iran in Central Asia, and what these countries seek to achieve their goals and influence in the region after the collapse of the Soviet Union, which led to the creation of a strategic space in Central Asia paved the way for the accession of new players in the “Great game” to extend control and influence on the potential of this region economically, politically and security.

The results of this study showed that China’s economic penetration helped to curtail American influence in Central Asia, as well as the closure of the US base in Uzbekistan in 2006 and the official call of the Shanghai Organization in June 2006 to close American bases in Central Asia. “Iran’s interests are centered on maintaining relations Effective policy with the Central Asian countries to allow for long-term trade and investment expansion and to help Iran emerge from international isolation and US blockade. Ankara is striving to make Turkey a pipeline for oil and gas from Central Asia and the Middle East to Europe, Nabucco to build a 3,300-km pipeline worth 5.6 billion dollars from Turkey to Western Europe is one of the most important tools for achieving this strategy.

Key words: Central Asia, strategic vacuum, strategic zone, investments, international economy, regional policy.

С.Т. Джакубаева*, Мубарак Атик Султан Алафрит Алькувайти, Ху Хайсинь

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: jakubayeva.s@gmail.com

Қытай, Иран және Түркия: Орталық Азиядағы жаңа акторлар

Кеңес Одағының ыдырауы Орталық Азияда стратегиялық вакуумның пайда болуына алып келді, бұл аймақтың экономикалық, саяси әлеуеті мен қауіпсіздігіне бақылау мен ықпалды кеңейту мақсатында жаңа ойыншылардың «үлкен ойынға» қосылуына мүмкіндік берді. Қытай, Иран және Түркия елдері этникалық құрамы сан қырлы, ең маңызды ойыншылар болды. Бұл зерттеудің мақсаты – Иранның, Түркияның және Иранның Орталық Азиядағы рөлін түсіну, сонымен бірге бұл елдер Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін аймақтағы мақсаттарын жүзеге асырып, аймақтағы өз ықпалын күшейтуге тырысады. Бұл өз кезегінде Орталық Азия аймағында экономикалық және саяси және қауіпсіз аймақтың әлеуетін басқаруды және әсерін кеңейту мақсатында Ұлы ойынға қосылған жаңа ойыншылардың бәсекелес алаңына айналған жаңа стратегиялық кеңістіктің пайда болуына жол ашты.

Осы зерттеудің нәтижелері Қытайдың экономикаға енуі Американың Орталық Азиядағы ықпалының төмендеуіне, сондай-ақ 2006 жылы Өзбекстандағы америкалық базаның жабылуына және Шанхай ұйымының 2006 жылғы маусымдағы Орталық Азиядағы америкалық базаларды жабу туралы ресми үндеуін көрсеткенін көрсетті. «Иранның мүдделері қатынастарды қолдауға бағытталған. Орталық Азия елдерімен тиімді саясат, ол сауда мен инвестицияның ұзақ мерзімді кеңеюін қамтамасыз етеді және Иранның халықаралық оқшаулану мен АҚШ-тың блокадасынан шығуына көмектеседі». Анкара Түркияны мұнай мен газ құбырына айналдыруға тырысады. Орталық Азия мен Таяу Шығыстан Еуропаға дейін Набукко Түркиядан Батыс Еуропаға 5,6 миллиард долларлық құны 3,600 шақырымдық құбыр салу осы стратегияны іске асырудың маңызды құралдарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: Орталық Азия, стратегиялық вакуум, стратегиялық аймақ, инвестиция, халықаралық экономика, аймақтық саясат.

Джакубаева С.Т.*, Мубарак Атик Султан Алафрит Алькувайти, Ху Хайсинь

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
*e-mail: jakubayeva.s@gmail.com

Китай, Иран и Турция: новые игроки в Центральной Азии

Распад Советского Союза привел к созданию стратегического вакуума в Центральной Азии, что позволило новым игрокам присоединиться к «большой игре», чтобы расширить контроль и влияние над экономическим, политическим потенциалом и безопасностью региона. Китай, Иран и Турция были одними из самых важных игроков с этническими перекрытиями. Цель этого исследования состоит в том, чтобы понять роль Ирана, Турции и Ирана в Центральной Азии, а также в том, что эти страны стремятся достичь своих целей и влияния в регионе после распада Советского Союза, что привело к созданию стратегического Пространства в Центральной Азии и проложило путь для присоединения новых игроков к «Великой игре», чтобы расширить контроль и влияние на потенциал этого региона в экономическом, политическом и безопасном плане.

Результаты этого исследования показали, что проникновение Китая в экономику помогло сократить американское влияние в Центральной Азии, а также закрытию американской базы в Узбекистане в 2006 году послужил официальный призыв Шанхайской организации в июне 2006 года закрыть американские базы в Центральной Азии. «Интересы Ирана сосредоточены на поддержании отношений. Эффективная политика со странами Центральной Азии позволяет обеспечить долгосрочное расширение торговли и инвестиций и помочь Ирану выйти из международной изоляции и блокады США». Анкара стремится построить трубопровод для нефти и газа от Центральной Азии и Ближнего Востока до Европы, Nabucco, чтобы построить 3300-километровый трубопровод стоимостью 5,6 миллиардов долларов из Турции в Западную Европу, является одним из наиболее важных инструментов для реализации этой стратегии.

Ключевые слова: Центральная Азия, стратегический вакуум, стратегическая зона, инвестиции, международная экономика, региональная политика.

Introduction

China is now firmly moving to become the world's largest trading empire. What does this mean economically and politically, for America, Europe and the East, such as Russia and India, especially for the Middle East and the Arab countries ?, "New Silk Road" or so-called "Abbou" project is by far the most ambitious project of Chinese President Xi Jinping. Construction of a transport link from Asia to Europe: 10,000 km of roads, railway and freight route from west China via Kazakhstan, Ural and Moscow to Europe. The Silk Road Initiative has become a new initiative to connect the continents of the world with trade, the main engine of China's domestic policy and diplomacy. Chinese out Oh and it will seem to be one of the most important determinants of China's attitudes towards the world, including the Arab region and the Middle East, especially during the period of Xi Jinping, the initiator of the initiative, which will continue until 2022.

Economically, China is growing at more than 10% per year. With its increasingly pressing energy needs and high oil and gas prices, Beijing has had to look for cheaper and safer alternatives to meet its needs. The energy resources in Central Asia, which are close to it, have come to realize this dream, but

more trade-offs are needed with Russia, which fears its new strategic partner to contend with control over oil and gas pipelines. At the same time, Central Asia is a major consumer market for Chinese goods. Trade with Central Asia jumped from \$ 1 billion in 1997 to nearly \$ 10 billion in 2006, although the figure is only 1% of China's trade with the world (Arnold J., 2006).

Central Asia now boasts hundreds of large and small enterprises carried out by Chinese in areas such as exploration and construction of power transmission pipelines, road construction and railways.

China bought Petro-Kazakhstan Petrochemical Company for \$ 4.18 billion in 2005 (Arnold, J., Olivier, G. & Arvis, J.F, 2005). China also agreed with Turkmenistan on a 30-year Turkmen gas transfer to China project signed between Beijing and Ashgabat in April 2006. Initial agreements with Uzbekistan and Iran On gas transportation projects to China or even other countries such as Turkmenistan's gas transit project across Afghanistan to Pakistan and India.

Despite these economic motives for China's move towards Central Asia, the political and security aspects of this move cannot be ignored. Beijing has been able to persuade Central Asian countries to put pressure on Uighur opposition activists struggling for greater freedoms in Xinjiang (East Turkistan),

which has been active in Central Asia. Some of these leaders have recently been reinvigorated, human rights.

China's economic penetration has helped curtail US influence in Central Asia, closing down the US base in Uzbekistan in 2006, reviewing the US base lease in Kyrgyzstan and then formally calling for the closure of US bases in Central Asia by the Shanghai Organization in June 2006.

For its part, the Shanghai Organization has successfully attracted Central Asian countries against Western trends that seek to impose their agenda on dictatorships that do not want to submit to Western pressure on human rights and democracy. Central Asian leaders often declare their statements against Western and American criticism from the Chinese capital Beijing. Central Asian countries are trying to find a balance between the various forces in the region to get out of Russian control over the infrastructure of energy transmission lines and create an atmosphere of competition between the big players benefiting the leaders of tyranny in controlling the capabilities of this region away from the noise of democracy and human rights advocates from the West.

Iran is located in the heart of the wealth of the riches of oil and gas, which starts from Kazakhstan to the east and ends in Iraq to the west and begins north of the Caspian Sea to the north of up to the Gulf states in the south, to form the largest stocks of energy hydrocarbons in the world depend on the major economies of the world, especially Europe and Asia, especially Japan and China region India.

Iran's strategic interests seem to be focused on maintaining effective political relations with the Central Asian countries to allow for long-term trade and investment expansion, especially in the energy field. At the same time, these relations help Iran break the international isolation and the American blockade. It seeks Iran to implement this policy through bilateral relations with each country individually as well as in the framework of regional alliances such as the Organization for Economic Cooperation Eco, and more recently through the Shanghai Cooperation Organization, where Iran is seeking to join Chinese support and Rossi, despite what is currently unchallenged difficulties due to US pressure. Both Turkmenistan and Tajikistan enjoy great Iranian interest because of the common border with Turkmenistan and the language and culture shared with Tajikistan (Wastnidge, E., 2016).

Iranian-American conflict is always one of the main reasons why the Central Asian countries to exert close ties with Tehran have shaped, and Iran

does not have the means necessary to play in the Central Asian stadium with top players such as Russia, China and the United States of America, and perhaps this is pushing Tehran to search On secondary roles in the new Chinese-Russian axis within the Shanghai Organization and demanded full membership in it. In the foreseeable future, there is no prospect of a breakthrough in Iran's relations with Central Asia, despite some projects aimed at linking Iran to Uzbekistan and Tajikistan through northern Afghanistan, as well as trying to export Turkmen gas to world markets via Iran.

Ankara was convinced that these republics were convinced of the Turkish model of governance and Turkey was a link with the Western European and American and even with the Islamic world. This dream did not materialize, however, as the Central Asian countries moved forward in their own way, and the Conference of the Turkish States remained a formal framework for cultural matters. Turkey has been more successful in dealing with Azerbaijan for various reasons. The first is the Armenian-Azerbaijani conflict, which Turkey strongly stood with Azerbaijan, giving Ankara a chance to find a foothold in the Caucasus and work with US companies to transfer Azeri oil to Europe via the Baku-Ceyhan \$ 3 billion Oil is pumped into world markets in May 2006 (Asian Development Bank, 2011).

Turkey, whose economic growth is about 10 percent a year, is looking for new sources of energy to meet its industrial needs, currently mainly dependent on Russia, Iran and other countries such as Algeria and Nigeria.

Turkey's gas needs are expected to reach 1.4 billion cubic meters over the next four years. Ankara sees the cheapest of these resources as the energy found in Central Asia and the Caspian Sea. Turkish efforts are therefore aimed at overcoming all obstacles in this way. The move to make Turkey a pipeline for oil and gas from Central Asia and the Middle East to Europe Perhaps Nabco project to build a pipeline of 3,300 km and \$ 5.6 billion from Turkey to Western Europe is one of the most important tools to achieve this strategy (Asian Development Bank, 2016). Turkey is working on similar projects to transport Turkmen gas to Europe Through Turkey and other joint ventures with Iran to connect Europe to Central Asia and China via railway network.

Turkey is also active in the field of education and culture in Central Asia through a series of Turkish schools and universities. There are also many Central Asian students studying at Turkish

universities as part of the Turkish President Turgut Ozal's plan to support Turkish identity and culture in the Central Asian Republics. Central Asia appears not to be a priority on Turkey's strategic agenda as much as its attempts to join the European Union and its interest in the Iraqi file.

The big strategic move also needs a lot of human and material potential that may not be available to Turkey so that it can play alongside Russia, which is trying to maintain its traditional control over the region and China, which is progressing well into energy sources to the Caspian Sea border. Despite all the obstacles, the golden opportunity of Turkey to play the role of the link between the Western and Islamic cultures and the Asian and European continents remains open, which is the eye of the Turks in the near future.

Justification of the choice of article and goal and objectives

The collapse of the Soviet Union created a golden opportunity for Iran to break the siege imposed on it by moving towards the Central Asian countries and finding common ground with them economically and culturally away from the slogans of the Islamic revolution, which has long been a big concern among the friends of Iran before its enemies. Iran shares with Turkmenistan common border and an extension of ethnic Turkmen in Iran and engaged Kazakhstan in the Caspian Sea are involved as well as Tajikistan language and generally share with Central Asia in the floor of the Islamic religion and history despite the fact that Iran is Shiite, unlike the Muslims of Central with the Sunni majority (Asia Arvis, J., Carruthers, R., Smith, G. and Willoughby, C., 2011).

The new Chinese policy toward Central Asia appeared in 1969 when Beijing moved to find a formal framework to link it with the region. The SCO concept came in cooperation with Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan, which Uzbekistan joined in 2001. It was clear that Beijing was using Russia's influence to move towards Central Asia While Moscow was looking for a strong ally in Asia to stop the European-American march towards its areas of influence.

After the 1991 Soviet collapse, Ankara did not hesitate to move eastward to revive the lost Turkish dream of forming a strong Turkish alliance with Muslim republics in the Caucasus and Central Asia with Turkish ethnicity. This was represented by the visit of Turkish President Turgut Ozal to those countries and their recognition and the holding of the first Turkish-speaking countries' conference in Istanbul in late 1992.

The problem of the study is to understand the role of Iran, Turkey and Iran in Central Asia, and what these countries seek to achieve their goals and influence in the region after the collapse of the Soviet Union, which led to the creation of a strategic space in Central Asia paved the way for the accession of new players in the "Great game" to extend control and influence on the potential of this region economically, politically and security.

The main **goal** and purpose of this study is to try to identify the role of China, Turkey and Iran play in the Central Asia. For this purpose the following **objectives** were created:

To analyze the role of Iran, China and Turkey increasingly contribute to the adjustment of the geopolitical situation in Central Asia.

To reveal do Iran, China and Turkey hope to invest more influence in the region in terms of economic trade?

To determine Iran, China and Turkey's political and religious influence pose a threat to the Central Asian countries and Afghanistan, as some local political leaders claim, and some local and Western analysts opinion.

Revealing what is the new Silk Road, who prepared it, how it was designed and why?

Analyzing what are the most daring economic and social reforms that revealed by China.

To determine the grand initiative launched by Chinese President Xi Jinping in the summer of 2013 across Asia, Africa and Europe.

Scientific research methodology.

Theoretical and methodological basis of this article is the theory of mutually beneficial cooperation and geopolitical theory. Also neoclassical economic theory "pull-push" factors of the macro-economic level. In writing the article used by the complex scientific and special methods of political science. System and method of use of an analytical approach allowed to substantiate the relationship of economic processes and economic cooperation of China, Iran and Turkey in the context of the adoption of the new China strategy "One belt-one road."

The methodology chosen to maximize the full disclosure formulated tasks. We used a set of practical methods offered by the theory of international relations, in conjunction with the historical-comparative method and system approach.

In this study also were used scientific methods and techniques: scientific abstraction, grouping, qualitative expert estimates, quantitative assessment, comparative analysis and synthesis. In addition, was used the method of observation in the using

of printed media materials, articles in websites and social networks.

As for the importance of this initiative and the future implications it may have on the countries of the region, both economically and politically, Al Jazeera Studies Center has prepared a file entitled "The New Silk Road: Views and Interests", consisting of five intensive research papers. The visions of the main countries in the region, especially the Arab countries, Iran and Turkey. The Silk Road is designed to revive and develop the historic Silk Road through the construction of natural gas and oil pipelines, the construction of road networks, railways, power lines and the Internet. , The new Silk Road consists of a road and a sea road (Fatima, Q & Zafar, S, 2014).

Saudi Arabia and the Gulf States are the most important stations in the new Silk Road, announced by China in 2000 and 133. The Belt and Road Initiative aims to develop and establish trade routes and economic corridors connecting more than 60 countries. While taking a political dimension, for example, if one wanted to analyze the US-Iranian crisis, we must look at what is happening in the region of the transfer of the state of conflict from the Syrian and Iraqi arena to the Turkish and Iranian arena, and this relates to China's attempts to build a strategic line and strategic partnership known as the new Silk Road from the east towards Europe has passed through Iran and Turkey, and this line has depended on what Iran calls the axis of resistance, but now the strategies have changed and China and the European Union are betting on Iran and Turkey to establish this geo-strategic partnership. The Middle East depends on not extending this partnership and this line, and if China expands to the west, the US and Russia will lose influence in favor of China and even some European countries, especially Germany and France (Dehghan, S. K., 2017).

The obstacles lie in the competition between India and China. There are some historical facts that cast a shadow over the interests of the present time. The Silk Road, for example, catches the hearts of the world. He points to a network of roads connecting China, India, Central Asia, Persia, Byzantium and Rome since history. Traders, pilgrims, teachers and travelers of all nationalities have been following these roads and exchanging ideas and goods. These roads were not land-locked. They used to travel the Indian-Chinese sea routes across Southeast Asia by land and sea as well (Deutsche Bahn AG, 2016). China's ambitious policy of expanding its markets and dominating international trade puts it in a

confrontation not only with traditional adversaries like the United States and Europe, but also with political allies such as Russia. But competition with Russia, unlike the West, is confined to a regional context against the backdrop of contradictions within the Eurasian Economic Community, while trade confrontation with the United States takes on a global character and sometimes transcends the economic conflict to the point of waving the military option in the disputed areas between China and US allies in the region (Denoon, D. B.H., 2015) . Between the two confrontations, Europe is trying to coax China against the background of the trade conflict with the Trump administration, but on the condition that this cooperation is not at the expense of Europe's unity, as Germany always does.

Despite the Chinese threat, which is recognized by the US National Security Strategy, several US economists defend the relationship with Beijing. America and China share common interests. The transformation of economic and financial considerations without a direct confrontation between the parties. China is the largest creditor of the United States. But China's "Silk Road" threatens US superiority. The situation is complicated. China is both a partner and a rival to Washington. At the same time, the economic corridor between China and Pakistan can be regarded as one of several projects within the theory of the belt and the road, from which China aims to become the new and only professor of the world. The Gulf countries will have to worry about China's successive projects first and then China and the United States then.

China is expected to become the world's largest economy by 2050, accounting for about 20% of world GDP, while Saudi Arabia will be ranked first in the Arab world and 13 in the world, according to PricewaterhouseCoopers' professional services report. The report includes the company's forecast for the 32 most powerful economies in the world by 2050, which together now account for 85% of GDP. The report said the world economy could double its current size by 2050, thanks to broad development policies. China seems to be seeking a new roadmap to rebalance the domestic and international levels, especially on the economic and social level, in order to achieve development breakthroughs and a brighter future in the short term, which could set China's global competitive edge in the next decade.

Results and discussion.

Collision with America. Chinese state media have sharply criticized US Secretary of State Mike Pompeo after making remarks in Latin America warning of the dangers of seeking Chinese

investment. Pompeo was on a tour of Latin America where he met with the presidents of Panama and Mexico. "When China comes, it is not always good for your compatriots," Pompeo told reporters during the tour. "When they come up with deals that look very good and unbelievably, that's really the case," Pompeo said Thursday in Mexico City.

In an article on Monday, the China Daily described Pompeo's comments as "arrogant and antagonistic" and said his criticisms of the China Belt Initiative and China's ambitious infrastructure path meant that other countries were in a false debt trap. Chinese President Xi Jinping is putting forward the plan to expand trade routes along a road linking Asia, Europe and Africa, where he will inject credits into road construction, railways and seaports in a \$ 1 trillion initiative to build infrastructure.

China is keen to involve Latin American countries as well, although the initiative is facing increasing criticism because some countries such as Sri Lanka are burdened with debt and have difficulty repaying. Pompeo said the United States welcomed competition from China but criticized the lack of transparency in its state-owned enterprises "The fact is simply that China has invested in regions of the world in ways that have made countries worse and must not be," he said in remarks he made in Panama. This is Never the case. The state-run Global Times said in a separate editorial on Monday that Pompeo's comments were "insulting" and added that the United States was trying to "wedge the wedge" in the growing relations between China and Latin

Moreover, the nation fears that its debts will increase to the point of concern for the International Monetary Fund and push some countries to hesitate. In the summer of 2013, Chinese President Xi Jinping launched his giant initiative to build ports and roads And railways across Asia, Africa and Europe at a cost of tens of billions of dollars. Five years later, the "new Silk Road" raises these criticisms and concerns, accusing Beijing of using its financial power to expand its influence. Jinping said on Monday that the project was "not a Chinese club" Its mutual benefits. However, if the project involves theoretically some 70 countries that are supposed to contribute to investments together, many projects are actually funded by Chinese enterprises. In the five years, the cumulative direct investment of the Asian giant in the countries concerned has exceeded \$ 60 billion, Which Chinese companies signed more than 500 billion dollars, according to Beijing announced, and these projects expose countries to financial risks.

Malaysia has just canceled three projects, including the construction of \$ 20 billion railway lines, saying it could not finance it because of its \$ 250 billion debt. Prime Minister Mahathir Mohamad said "we will not be able to pay," which happened to Sri Lanka, \$ 1.4 billion from Beijing to develop one of its ports, but was forced in late 2017 to give China full control of the port for 99 years. China attaches "great importance" to its relations with Pakistan and believes a key economic project will be successful, Chinese President Xi Jinping told Pakistani army chief General Qamar Javid Bajwa days after a Pakistani minister raised concerns about the plans of China's Silk Road Initiative, A Pakistani official has been visiting China, an ally of Pakistan, since Prime Minister Imran Khan's new government took office in August. His visit comes a week after the visit of the top diplomat in China to Islamabad. Pakistan has cemented relations with China in recent years after its relations with the United States have strained. Bajwa may hope during his visit to Beijing to ease any Chinese concerns from comments by Pakistan's Trade Minister Abdul Razzaq Dawood, in which he proposed suspension of one-year projects in the China- Which is part of Pakistan as part of the China Belt and Road Initiative, which includes the revival of the ancient Silk Road (Cornell, S. E., 2003).

"China always attaches great importance to China-Pakistan relations," the Chinese president was quoted as saying by the official Xinhua news agency on Thursday during a meeting on Wednesday with Bajwa that the two countries have a "solid friendship". "As long as there is great mutual trust and concrete measures, the construction of the China-Pakistan economic corridor will succeed and benefit the peoples of the two countries," said the Chinese president. Has invested about \$ 60 billion in Pakistan in the infrastructure associated with the Belt and Road project.

The port has been severely damaged by fierce competition from the most profitable oil pipelines built or renovated between Russia and Kazakhstan, especially since the end of the last decade, as well as between China and western Kazakhstan. After more than 14 million tons of crude oil crossed annually through the port of Aktau until the middle of the past decade, the movement has declined significantly in recent years. "This was an old port in the port," said Uraz Kubtilov, A tragic situation with dilapidated equipment, but today the modern machines began to make their way "but the movement is weak." The number of employees at the port of Aktau is only 500 now, after 700 years ago. This situation reflects the economic difficulties facing Kazakhstan, a country

rich in hydrocarbons but paying a heavy bill due to the decline in oil prices in 2014.

Conclusion

With China's new Communist leadership showing more flexible and bold leadership after taking office, China has unveiled a group of boldest economic and social reforms in nearly three decades, including a one-child policy easing and more market liberalization to boost the stability of the world's second-largest economy. These big changes have helped dispel doubts about the leadership's desire for the reforms necessary to give the economy a new boost as signs of a slow three-decade rapid growth began to show signs of slowing. At the same time, however, other analysts have speculated that the task of implementing effective reforms is difficult, as they must quickly get through their hard work locally and internationally. Although the scene is ripe for gradual change through flexibility in politics and decisions, The attitude of the party leadership comes at a time when it is launching a wide campaign against corruption at all levels of

the administrative system. Therefore, most analysts believe that effective economic and social terms can not be achieved unless the Open So that these reforms improve the system of punishment and prevention of corruption and build a clean political world.

Kazakhstan with a population of 18 million, plans to reduce its reliance on raw materials by upgrading its status as a commercial transit point. In this regard, the port of Aktau hopes to acquire a share of the growth of Chinese activities as Beijing launched a project called «New Silk Road» worth more than one billion dollars, which aims to build infrastructure of roads, railways and marine facilities around the world to facilitate exchanges with China. Within five years, under the initiative launched in 2013, China has spent more than \$ 70 billion in direct investment in various countries, according to China's Ministry of Commerce. The contractual value of new projects signed by Chinese companies with these countries exceeds \$ 500 billion. Kazakhstan has high hopes for these projects, which Chinese President Xi Jinping said during a visit to the country in 2013.

References

- Arnold, J. (2006), *Best Practices in Corridor Management*, World Bank, Washington D.C.
- Arnold, J., Olivier, G. & Arvis, J.F (2005). *Best Practices in Corridor Management*. World Bank Report No 45128, World Bank, Washington, DC.
- Arvis, J., Carruthers, R., Smith, G. and Willoughby, C. (2011) *Connecting Landlocked Developing Countries to Markets: Trade Corridors in the 21st Century*, *Directions in Development*, World Bank, Washington D.C.
- Asian Development Bank (2016) *Unlocking the Potential of Railways: A Railway Strategy for CAREC (2017–2030)*, Asian Development Bank, Central Asia Regional Economic Cooperation Program (CAREC), Endorsed at the 15th CAREC Ministerial Conference Islamabad, Pakistan, 26 October 2016. <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/227176/carec-railway-strategy-20172030.pdf> [viewed 30 October 2017]
- Asian Development Bank (2011), *Armenia's Transport Outlook*, Transport Sector Master Plan, Asian Development Bank, Philippines. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28298/armenia-transport-outlook.pdf> [viewed 15 October 2017]
- Cornell, S. E (2003). *Regional Politics in Central Asia: the Changing Roles of Iran, Turkey, Pakistan and China*. India and Central Asia: Building Linkages in an Age of Turbulence, New Delhi: SAPRA Foundation.
- Denoon, D. B.H. (2015) *China, The United States, and the Future of Central Asia: U.S.-China Relations*, Vol. I., New York University Press, New York and London.
- Dehghan, S. K. (2017), "China's Silk Road revival steams ahead as cargo train arrives in Iran", *The Guardian*, 15 February. <<https://www.theguardian.com/business/2016/feb/15/chinas-silk-road-revivalsteams-ahead-as-cargo-train-arrives-in-iran>> [viewed 20 September 2017]
- Deutsche Bahn AG (2016) *Trans-Eurasian land bridge – a transport alternative*, Deutsche Bahn AG. http://www.deutschebahn.com/en/group/im_blickpunkt/11887130/20160318_china_en.html [viewed 20 September 2017]
- Fatima, Q & Zafar, S (2014). *New Great Game: Players, Interests, Strategies and Central Asia*. *South Asian Studies A Research Journal of South Asian Studies* Vol. 29, No.2, July December 2014, pp. 623-652.
- Wastnidge, E (2016). *Central Asia in the Iranian geopolitical imagination*. Open University, Department of Politics and International Studies, Milton Keynes, United Kingdom .Veruscript, Unit 41, Pall Mall Deposit, 124-128 Barlby Road, London, W10 6BL, UK

N. Yem

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: Natalya.Yem@kaznu.kz

This work was published using grant funding from the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan – AP05135879 “Mediator functions of the diaspora in relations between Kazakhstan and the ethnic homeland” 2018-2020

TRANSNATIONAL TIES WITH THE ETHNIC HOMELAND: THE CASE OF KOREAN WOMEN OF THE CIS IN MARITAL MIGRATION¹

Every year, tens of thousands of women from developing countries cross borders to marry men from developed countries. Men in Western Europe and the United States are looking for future partners from Russia and Eastern Europe, while men in East Asia and Australia find wives in the countries of Southeast Asia. Transnational marriage puts these women in a vulnerable position because women lack the resources, language skills, social support and legal protection in receiving countries. For more than twenty years of socio-economic, scientific, educational, cultural cooperation with the countries of the former Soviet Union, South Korea has become a recognizable and attractive brand for everyone. One of the results is an increase in transnational marriages, most often ethnic women of the CIS. The author considers the features of the international marriage of ethnic Koreans married in South Korea.

A “Eurocentric” perspective on the choice of a South Korean citizen as a marriage partner for CIS girls can greatly assist Korean government and non-governmental organizations in adjusting policies to attract migrant women, as well as in implementing policies for the integration and adaptation of Russian-speaking ethnic Korean women in Korea.

Key words: Interethnic marriage, CIS, historical homeland, marital migration, Koreans of the CIS.

Н. Ем

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Natalya.Yem@kaznu.kz

Этникалық Отан мен трансұлттық байланыстар: ТМД-дағы корей әйелдерінің некелік миграция жағдайы

Жыл сайын дамушы елдердегі ондаған мың әйелдер дамыған елдердегі ер-азаматтармен некеге тұру үшін шекарадан өтеді. Батыс Еуропа мен Америка Құрама Штаттарының ер-азаматтары Ресей мен Шығыс Еуропадан, ал Шығыс Азия мен Австралияның ер-азаматтары Оңтүстік-Шығыс Азиядан өз болашақ жарларын іздейді. Трансұлттық некелер әйелдерді қиын жағдайға қояды, себебі қабылдаушы елдерде бұл әйелдерге ресурстар, тілдік дағдылар, әлеуметтік қолдау мен құқықтық қорғау жетіспейді. Жиырма жылдан астам уақыт бойы бұрынғы Кеңес Одағы елдерімен әлеуметтік-экономикалық, ғылыми, білім және мәдени саладағы ынтымақтастықтың арқасында Оңтүстік Корея көпшілікке танымал және тартымды брендке айналды. Одан шыққан нәтижелердің бірі ретінде трансұлттық некелердің көбеюін, әсіресе, ТМД елдерінен келген этникалық әйелдермен құрған неке санының артуын атап көрсетуге болады. Автор Оңтүстік Кореядан некеде тұрған этникалық корей әйелдерінің халықаралық неке ерекшеліктерін қарастырады.

Оңтүстік Корея азаматының ТМД елдеріндегі қыздарға үйлену проблемасына қатысты «евроцентрлік» көзқарас корей үкіметі мен қоғамдық ұйымдарға мигрант әйелдерді тарту саясатын түзетуде, сондай-ақ Кореядағы орыс тілді әйелдердің бірігу және бейімделу саясатын жүргізуде айтарлықтай көмектеседі.

Түйін сөздер: ұлтаралық неке, ТМД, Тарихи Отан, неке көші-қоны, ТМД корейлері.

¹ Results presented – The Research Center for Korean Community’s (RCKC) 2019 Academic Conference Korean Americans’ Transnational Ties to the Homeland Friday, October 25, 2019, Queens College, CUNY

Н. Ем

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Natalya.Yem@kaznu.kz

Транснациональные связи с этнической родиной: случай корейских женщин СНГ в брачной миграции

Ежегодно десятки тысяч женщин из развивающихся стран пересекают границы, чтобы вступить в брак с мужчинами из развитых стран. Мужчины в Западной Европе и Соединенных Штатах ищут будущих партнеров из России и Восточной Европы, в то время как мужчины в Восточной Азии и Австралии находят жен в странах Юго-Восточной Азии. Транснациональные браки ставят этих женщин в уязвимое положение, поскольку женщинам не хватает ресурсов, языковых навыков, социальной поддержки и правовой защиты в принимающих странах. За более чем двадцать лет социально-экономического, научного, образовательного и культурного сотрудничества со странами бывшего Советского Союза Южная Корея стала узнаваемым и привлекательным брендом для всех. Одним из результатов этого является увеличение транснациональных браков, чаще всего этнических женщин СНГ. Автор рассматривает особенности международного брака этнических кореянок в браке в Южной Корее.

«Европоцентристский» взгляд на проблему выбора южнокорейского гражданина в качестве брачного партнера девушками СНГ может оказать значительную помощь правительственным и общественным организациям Кореи в корректировке направлений политики привлечения жен-мигрантов, а также в проведении политики интеграции и адаптации русскоязычных женщин в Корею.

Ключевые слова: межнациональный брак, СНГ, историческая родина, брачная миграция, корейцы СНГ.

Introduction

Every year, tens of thousands of women from developing countries cross borders to marry men from developed countries. Men in Western Europe and the United States are looking for future partners from Russia and Eastern Europe, while men in East Asia and Australia find wives in the countries of Southeast Asia. Transnational marriage puts these women in a vulnerable position because women lack the resources, language skills, social support and legal protection in receiving countries.

For more than twenty years of socio-economic, scientific, educational, cultural cooperation with the countries of the former Soviet Union, South Korea has become a recognizable and attractive brand for everyone. One of the results is an increase in transnational marriages, most often ethnic women of the CIS. The reverse side of such marriages was often the initiative of South Korean citizens to find a marriage partner outside of Korea, because as a result of the country's socio-demographic problems, the marriage issue was not resolved on ethnic territory.

Justification of the choice of article and goals and objectives. According to the Ministry of Public Administration and Security, in November 2016, 318,948 people had the status of marriage immigrants and persons acquiring citizenship by nationality. South Korea has become an attractive market

for international marriages. Ethnic Koreans, Han Chinese, Vietnamese, Filipinos and ethnic Koreans of the post-Soviet countries have recently become the most popular ones in the marriage market. At the same time, a stream of labor migrants rushed into South Korea, including people from the CIS countries. Gradually, the number of foreign population in the country increased. According to the Ministry of Justice (Statistical Yearbook 2016 on the foreign population), the total number of foreigners living in Korea last year was 2.04 million out of 51.69 million people. This is twice the 910 thousand registered 10 years ago. In 2015, the figure was 1.9 million. Today, South Korea steadily continues to promote the idea of transforming a mono-ethnic nation into a multicultural community in accordance with all international standards of rights and freedoms.

Since the mid-2000s, the trend of growth of cross-border marriages in South Korea has become more noticeable, which is reflected in foreign scientific and academic literature. At the same time, statistics on "multicultural" marriages of citizens of the Republic of Korea recorded the appearance of the counties of Russia and Central Asia, which include citizens of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan. According to the data of the Ministry of Gender Equality and the Family of the Republic of Korea in 2011, the status of immigration marriage held by women from Uzbekistan was 1,788 people, Kyrgyzstan - 455, Kazakhstan - 213 (Yem N.,

2013a). Thus, the data on citizens of Kazakhstan also demonstrated their participation in intermarriages with Koreans: 2009 total - 147, including men - 5, women - 142; 2010 total - 195, including 8 men, 187 women; 2011 only 213, including 8 men, 205 women (Statistics to Marriage Immigrants).

Academic literature, mass media shows the growth of international marriages in South Korea. There are wedding agencies, which offer marriage partners to Koreans from different countries of Asia. There had been changes, which brought the growth of international marriages, factors of migration of foreign spouses (Lee Yean-Ju, 2006). There was the thorough investigation into the question about position of foreign women in marriages defined that the "demand on foreign spouses more among divorced city bachelors and rural men. The level of adaptation of migrants in accepting society substantially depends on nationality (Lee, Yean-Ju, 2006) consideration to gender characteristics of marital migrants was shown to difficulties of adaptation in the accepting society. The scholars in their academic research have been concerned about limitation of the women in receiving social insurance, difficulties in communication, economical problems; social isolation. Investigators emphasized the problems of commercialization of international marriages, domestic violence, racial prejudices and cultural detachment in Korean society (Kim, Hyun-Sil, 2008). Aspects of social isolation of women in marriage with rural bachelors were considered in detail in political context of government directed on integration of migrants in Korean society (Kim Soon-yang, 2007). There was a «Great plan» which was ratified as the whole policy of social integration of foreign women and members of their families. The results of national investigation witnessed that plan brought to «assimilation of foreigners «but not to integration to the society keeping cultural originality» (Lee Hye-Kyung, 2008). The fail in the government of Damunhwawas explained by egocentrism of legal actions of the government and local authorities (Yang, Hyunah, 2011). The citizenship of migrants in Korean society considered as «Condition of multiculturalism». The difficulties in adaptation were in patriarchal system of the society and nationalistic relation to migrants. The society has viewed foreign migrant wives as mothers of future generations of Korean citizens (Ahn Yang-Heui, 2012) and subjects of reproduction of population (Lee Hyunok, 2012). However, the questions of international marriages have been studied in context of solution of the problems of social integration and assimilation of women migrants from China, Philippines, and Vietnam

in Korean society. The problems of assimilation of women of the CIS weren't studied (Yem N., 2013b).

Such women are deprived of possibility to receive benefits of social security: their weak communicative capabilities and limited approach to the information is the cause of difficulties in adaptation. The mistrust of the husband and his family make life more complicated. Besides women-migrants undergo racial prejudices mainly because they are women from "developing countries". The most common stereotypes are statements: "she is getting married because of money because her country is poor", "she is interested in sending money home", "she can abandon the family and could run away in any minute" (Kim Yi Seon, 2006). Thus, there is negative perception of immigrants as women who use the marriage for migration and potential victim of human trafficking and domestic violence. Simultaneously the Mass Media cultivate the image of men as representatives of low social status who could not marry and "refer to doubtful organizations in search of the wife from The Third World." Unequal relations, economic inequality of rights, difficulties of communication and employment assistance, stereotype relations from the side of Korean society, discrimination as "women from poor countries" create "invisible" for Korean society difficulties of adaptation of foreign women in marriage with the South Korean men (Yem N., 2013c).

Multicultural families refer to the group of low-level of social and economic status. Such families, share of which is 36.6%, have a monthly income of about 1-2 million of Korean won, less than 1 million won - 21.5% of average income in Korean homes is about 3.432.021 won (about 3000 dollars of USA). Demonstrating multiculturalism of the country the government is not able to satisfy the necessities of multicultural families with the low income (Lee Hyunok, 2012). There are no materials about labor of migrant wives which explains that they are mostly employed at home. The majority of women would like to work but there is no position for them in Korean society. Some of them work as not qualified workforce. The work of women migrants is not connected with the level of their education and career in their country. Korean government present all resources to those women as different programs to be acquainted with the Korean culture, but possibility of getting professional education is absent or not developed yet (Yem N., 2013c).

Korean society accepts migrant wives as not independent citizen but as wives of Korean men, daughters-in-law, mothers of Korean children. Declaring patriarchal ideology of Korean family, the

society assimilates them in Korean society without their consent. Presenting services of studying Korean language and traditions, opening courses of cooking Korean food all of these is done to “dissolve” identities of foreign women in Korean society. Women-migrants practically do not receive equal to them attitude, there is no interest to them as equal subjects; society does not see necessity of understanding culture of the country where they come from. Beside “Koreans having strong feeling of nationalism and cultural homogeneity and it is difficult to recognize cultural diversification (Kim Hyun-Sil, 2010)” (Yem N., 2013c).

Academies suggestions appear to modernize medical system and provision of social service to multicultural families. The society is concerned about the level of psychological condition of women during constant aggression and abuse of men defining main function of foreign wife in the process of the reproduction of family and care after ageing parents (Kim, Jung A., 2011). It is considered that foreign mothers are not able to create conditions for socialization of children in multicultural families because of limited language abilities. As a result, such an attitude is passed to the children of multicultural families. This is expressed in a neologism which was made towards children who were born from mixed marriages - “Kosians”. The term was presented in 1997 in Korea by citizen groups who studied questions which were connected with the presence of workers-migrants. The term was widely used in 2004 when some newspapers used its newspapers on intermarriages in rural area. The term Kosian refers to children of Korean with other Asians as a rule between Korean men and women of South-East Asia. Discussions that are made by mass media about multicultural children make impression that children are «problematic» and need social help. The lessons for migrant wives are given only during five months so they can reach only elementary knowledge, which is not enough for communication with children. The Representative of Department on receiving social security, which emphasizes “the absence of governmental support after children of migrant wives as one of the reasons why multicultural families and their children suffer”. Besides, the solution of the problem of Korean education towards the children has no social support. According to the data of survey of parents in Ansan, in spite of the fact that 80% of respondents had positive opinion to support children from multicultural families, only 10 % were ready to pay higher taxes for realization of the support (Lee Mary, 2009). In the beginning, these children should become future “Connection”,

“Link leaders” who will develop mutual understanding between countries (Yem N., 2013c).

In reality modern Korean society which is at the beginning of the way to solution of social and demographic, economical problems in conditions of fast developing economics by means of attracting migrant women will be justified multiculturalism as one of the aspects of tolerance of coexisting cultures in the purpose of mutual development and flourishing (Yem N., 2013c).

However, in general, in the scientific literature, all issues of inter-ethnic marriages were studied in the context of marriages of women migrants from China, the Philippines, and Vietnam. Marriages with women from Central Asian countries were not considered. The peculiarities of the “eastern mentality” of the countries of Central Asia of the post-Soviet space, in our opinion, are specific. In addition, the statistics of international marriages are not traced separately for foreign countries in Central Asia (Yem N., 2013b).

In the literature there are no studies of marriages of citizens of Central Asia with citizens of South Korea. The peculiarities of the mentality of the modern post-Soviet society should be shown to the world community, since the real situation of marriage migrants of Russian-speaking women of the CIS compared to Filipino or Vietnamese women is significantly different. Russian-speaking women from the CIS in a number of parameters are unsuitable for marriage with South Korean outsiders. Moreover, the governments of the CIS countries and society should not ignore the growing social problem of marital migration of Russian-speaking women.

Scientific research methodology. The author analyzed the statistics of the websites of Ministries and departments in South Korea, which keep records of marriage, and divorce in the country from 2000 to 2017. The author traced the dynamics of marriages, gender structure, and ethnic characteristics of partners of international marriage. In addition, the author identified indicators such as age difference and place of residence (urban and rural). The territorial boundaries of the sample of respondents covered the city of Seoul, the city of Busan, the city of Ansan, and the nearby small satellite towns of Seoul (Yem N., 2013b). Women who came from countries of the former Soviet Union and married to South Korean men became participants in a sociological survey. Gradually, the boundaries of the sample expanded, since it was difficult to find any statistics that would separate the ethnic Koreans of the former CIS countries by ethnicity. Statistics from the Foundation for Overseas Koreans, as well as the Institute for Mi-

gration, retain information on the marital status of ethnic Koreans (by type of marriage visa). It also indicated information which country they migrated from. Between February and August 2013, the author conducted a survey of 54 women. Among them - 30 ethnic Korean women from the CIS countries who are married to citizens of South Korea, a structured interview was conducted with nine of them. Women represented such countries as Uzbekistan (16 people), Kazakhstan (8), Kyrgyzstan (3), Russia (2), Tajikistan (1). All the stages of the sociological research carried out corresponded to the legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as the International Code of ICC / ESOMAR² on the practice of conducting marketing and social research under the articles "Conscientiousness", "Professional Responsibility", "Informational Openness", "Property Rights", "Recording and Monitoring", "Data protection and confidentiality", "Publication of the research results", "Responsibility" and others.

Results and discussion. This paper examines the social and mental characteristics of ethnic Koreans from the post-Soviet space who have married Koreans, attempts to identify the relationship of demographic and socio-cultural characteristics with the level of marriage satisfaction of migrant women by the example of women migrants from the CIS. As a result of the analysis of questionnaires and interviews, it was revealed that women of the CIS countries in marriage migration in South Korea "have their own specifics" in marriage with South Korean men due to differences in mentality, perception of reality, expectations related to the experience of becoming a personality in the society of the post-Soviet space. A "Eurocentric" perspective on the choice of a South Korean citizen as a marriage partner for CIS girls can greatly assist Korean government and non-governmental organizations in adjusting policies to attract migrant women, as well as in implementing policies for the integration and adaptation of Russian-speaking ethnic Korean women in Korea. In order to prevent the risks of international marriages for immigrants from the countries of the former USSR, we have identified the relationship of demographic and socio-cultural characteristics with the level of marriage satisfaction of women migrants on the example of women migrants from the CIS. In conclusion, we obtained the following results.

Adult women in marriage have a lower degree of satisfaction with their family life. The large

difference in the age of a married couple guarantees a low degree of satisfaction with marriage.

Russian-speaking marriage migrants are from urban areas of the CIS countries. This affects the characteristics of adaptation and the level of satisfaction in marriage in South Korea. Mostly married women live in medium-sized cities, only a few live in Seoul. If women in marriage live in a large city, the degree of satisfaction with family life is higher. With increasing duration of marriage, the level of satisfaction with family life decreases. The first years of family life leave favorable impressions of the marriage. In addition, the author determined that marriage couples have a higher probability of divorce if the spouses found each other through a marriage agency. Although the sample data on the facts of marriage agencies are not very extensive, we were able to observe situations of success or failure of marriage depending on this indicator. The proportion of those who get divorced is higher among those who entered a marriage through marriage services.

Mostly women of the CIS countries with a high level of education get married to South Koreans. Usually, they came from an intelligent family, grew up in an urban environment. In times of economic crisis, such women painfully perceive difficult situations. However, they put even more effort into changing it. Many of them who are educated women do not idealize marriage life in Korea. It will not be a blind Korean dream.

As a result, they have a clearer picture of the culture of the country of their marriage. Often they learn the language professionally, or are already able to work with Korean partners (this can be either a large Korean company or private businessmen, for example, by distributing Korean cosmetics or other goods). We correlated data on the educational level of women with the degree of satisfaction with marriage. Highly educated women were more often satisfied with their marriage to a South Korean man.

The level of proficiency in Korean differs depending on the ethnicity of women, as well as the length of stay in South Korea. A high level of proficiency in Korean is not associated with high satisfaction in marriage. Subsequent generations of the post-Soviet space still feel traces of Soviet culture. Most women described themselves as "representatives of contemporary post-Soviet culture," women were independent both in terms of character and lifestyle in their home countries.

In this regard, the author argues that a CIS woman married to a South Korean man takes an active position, is able to resolve issues independently,

²http://www.esomar.org/uploads/public/knowledge-and-standards/codes-and-guidelines/ICCESOMAR_Code_Russian.pdf

takes responsibility for herself and does not always rely on a man, because of her models of family life and relationship experience in her country.

Most women are confident that people from the CIS countries can compete in the labor market in South Korea. Initiative and independent, they try to make every effort to achieve their goals in Korea. Social prejudices and misunderstanding in the family and society are only to a small extent characteristic of Russian-speaking marriage migrants. A woman from the CIS married in South Korea is motivated to stay forever in Korea, seeing all the possibilities of this country.

Marriages of convenience have a tendency to less stability and less satisfaction with the marriage life. Marriages "for love" are more likely to have a high degree of satisfaction in marriage with a South Korean partner. In addition, there is a direct dependence of the satisfaction with marriage on the change in the material situation as compared with the premarital period.

The probability of divorce is directly dependent on the degree of satisfaction with the marriage. The women of the CIS married to a South Korean man, even in the event of a divorce, are ready to stay in Korea, as they see here the possibilities for a further life better off financially, with the possibilities of achieving personal success.

Religious women have a high level of satisfaction with family life. The experience of adopting religion in the lives of migrant women of the CIS countries requires further study.

Conclusion

As a result, ethnic Korean women of the CIS countries in marriage migration in South Korea "have specific features" in marriage with South Korean men due to a different mentality, perception of reality, expectations associated with the experience of personality formation in the society of the post-Soviet space.

The factors of attraction and pushing have played their part in the power of historical events in the post-Soviet space, aggravated by economic cataclysms and political instability. For CIS countries, marriage migration is a loss of social capital. Mostly educated women left for marriage to South Korea, a high proportion were those with postgraduate education.

The fates of these women in the early years of migration are at great risk of divorce. The motivation of marriage for women is often "to improve life and increase material well-being". And the desire to stay in Korea, even in the event of a divorce, forms a cohort of CIS migrants who find themselves in conditions of "survival" in the narrow space of economically prosperous Korea.

References

- Statistics to Marriage Immigrants // http://www.index.go.kr/egams/stts/jsp/potal/stts/PO_STTS_idxMain.jsp?idx_cd=2430
- Lee, Yean-Ju. Increasing International Marriages in Korea: A Sociological Analysis. 2006 // http://congress.aks.ac.kr/korean/files/2_1358407085.pdf. Дата обращения 05.01.2012
- Lee, Yean-Ju. Increasing International Marriages in Korea: A Sociological Analysis. 2006 // http://congress.aks.ac.kr/korean/files/2_1358407085.pdf. Дата обращения 05.01.2012
- Kim, Hyun-Sil. International Marriage Migrant Women in Korea // Korean Journal of Women Health Nursing. – 2008. - №14 (4). – P.248-256
- Kim, S., Shin Y. Multicultural Families in Korean Rural Farming Communities: Social Exclusion and Policy Response. 2007 // www.welfareasia.org/4thconference.communities.pdf
- Lee, Hye-Kyung. International Marriage and the State in South Korea: Focusing on Governmental Policy // Citizenship Studies. – 2008. - №12 (1). – P.107-123
- Yang, Hyunah "Multicultural Families" in South Korea: A Socio-Legal Approach 2011 // <http://www.law.unc.edu/documents/journals/articles1004.pdf>. Дата обращения 25.11.2011
- Ahn, Yang-Heui. Immigrated, Interculturally-Married Women in South Korea // World Cultural Psychiatry Research Review. – 2012. - №7 (1). – P.21-24
- Lee, Hyunok. Political Economy of Cross-Border Marriage: Economic Development and Social Reproduction in Korea // Feminist Economics. – 2012. - №18 (2). – P.177-200
- Kim, Yi Seon. The Reality of Female International Marriage Migration and Challenges for the Government of the Republic of Korea 2006 // www.unescap.org/esid/.../KimYiSeon.pdf
- Lee, Hyunok. Political Economy of Cross-Border Marriage: Economic Development and Social Reproduction in Korea // Feminist Economics. – 2012. - №18 (2). – P.177-200
- Kim Hyun-Sil (2010). Social Integration and Health Policy Issues for International Marriage Migrant Women in South Korea. Public Health Nursing, 27 (6): 561-570
- Kim, Jung A. (2011). Yang, Sook Ja; Kwon, Kyoung Ja; Kim, JeeHee. Predictive Factors of Depression among Asian Female Marriage Immigrants in Korea. Nursing & Health Sciences, 13 (3): 275-281

Lee Mary. Mixed Race Peoples in the Korean National Imaginary and Family. (2009). Korean Studies, 32 (6): 56-85

Aygumova Z.I., Aigunov VR. The motivation for choosing a spouse. M.: Prometheus MPGU, 2010. -216p.

Yem N. Zhenshchiny Central'noj Azii v brake migracii YUzhnoj Korei (polovye disproporcii kak faktor brachnogo rynka mezhetnicheskogo braka) // Vestnik KazNU. Seriya mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo. № 1(61). 2013 – P.64-70

Yem N. Osnovnye tendencii transgranichnogo braka v YUzhnoj Koree v 2000-e gody: faktory sprosa i predlozheniya dlya zhenshchin Central'noj Azii (na osnove statisticheskikh dannyh) // Vestnik Karagandinskogo universiteta. – 2013. – №2(70). Seriya Istoriya. Filosofiya. – P.9-17

Yem N. Mul'tikul'turalizm v YUzhnoj Koree: novyj mif i real'nost' (sluchaj brachnyh migrantov // Vestnik KazNU im.al'-Farabi. Seriya vostokovedeniya 2013 №2(63) – P.15-19

Yem N.B. Women of Central Asia in marriage of South Korean migration (gender imbalances as a factor in the marriage market of interethnic marriage) // Bulletin of KazNU. Series of International Relations and International Law. No. 1 (61). 2013 – P.64-70

Yem N. Main trends of cross-border marriage in South Korea in the 2000s: supply and demand factors for women in Central Asia (based on statistical data) // Bulletin of the Karaganda University. – 2013. – No. 2 (70). Series History. Philosophy. – P.9-17

Yem N. Multiculturalism in South Korea: a new myth and reality (the case of marriage migrants // Bulletin of KazNU named after al-Farabi. Series of Oriental Studies 2013 No. 2 (63) - P.15-19

Г.А. Канашаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: jazikana@mail.ru

ҚАРАХАН ДӘУІРІ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІ: ЖАРАТУШЫ СИПАТЫ

«Құтадғу билиг, Диуани лұғат-ит түрк, хибат-ул хақайиқ» – Қарахан дәуірінен қазіргі күнімізге жеткен түркі тіліндегі жазба ескерткіштер. Осы ескерткіштер тілі ислам дініне қатысты абстракт ұғымдардың тек түркілік атаулармен берілуімен ерекшеленеді. Шығармалар тіліндегі діни терминдерге қатысты өте ауқымды түркілік қабат Қарахан дәуірі кезеңінде түркі тілінің діни терминологиялық базасының болғандығын көрсетеді. Тілдің бұл ерекшелігі Қарахан дәуірінде түркі тіліндегі теологияға сай социо-мәдени ортаның және халыққа тән қалыптасқан терең дүниетаным болғанының дәлелі. Шығармаларда мұсылмандық дүниетанымда өзек ұғым болып табылатын Алла сөзі мүлдем қолданылмаған. Оның орнына *Тәңір*, *Байат*, *Иди/Изи* *Ұған* сияқты түркілік атаулар қолданылады. Мақаламызда Жаратушының түркілік атауларына лексика-семантикалық талдау жасалады. Талдау барысында көне түркілік дүниетанымда Жаратушының атауы *Тәңір* лексемасының ислам түсінігіндегі Алланың сипаттарымен астасып, ішкі мәнінің өзгеріске ұшырағандығы анықталды. *Байат*, *Иди/Изи* *Ұған* сөздері сол дәуірде діни термин ретінде қалыптасты және бұл терминдердің қайнар көзі – Құран. Бұл сөздер синонимдік қатар құрып бірге қолданылады, бірақ қолданылу жиілігі, қолданылу аясы жағынан бірдей емес.

Түйін сөздер: Қарахан дәуірі, жазба ескерткіштер, Жаратушы, діни терминдер, дүниетаным.

G.A. Kanashayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: jazikana@mail.ru

The Written Works of Qarakhanid Period: Description of God

"Kutadgu Bilig, Diwani lugat at Turque, Hibat-ul-Haqqaiq" - the written memorials in Turkic language of Karahan epoch, which have reached our time. The monuments are distinguished by the fact that to abstract concepts related to the Islamic religion is given purely Turkic remarks. The wide Turkic layer, which refers to the Religious terminology, reflects the availability of religious terminological base of Turkic language in the epoch of Karakhan. This distinguishing feature of the language shows the socioeconomic environment and deeply engrained worldview of the Turkic language in accordance with its theology in the Karahan epoch. The word "Allah", which is considered a fundamental notion of the Islamic world, is not used at all in the given works. This word is replaced by Turkic names, such as *Tanri*, *Bayat*, *Idi / Izi Ugan*. In our article we have made the lexico-semantic analysis of Turkic names of God. The analysis revealed that the name of Creator, as the lexeme of the Tanri in the ancient Turkic worldview was intertwined with the descriptions of Allah in the Islamic sense, but its inner meaning was somewhat changed. The words *Bayat*, *Idi / Izi Ugan* were formulated as religious terms on that epoch, and their source was Koran. These words are used as synonyms, but they are not the same in terms of frequency and range of usage.

Key words: Karahan epoch, written memorials, Creator, Religious terms, worldview.

Г.А. Канашаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: jazikana@mail.ru

Письменные памятники эпохи Караханидов: описание Творца

«Кутадгу Билиг, Диуани лугат ат түрк, Хибат-уль-Хақайиқ» – письменные памятники на тюркском языке Караханской эпохи, которые дошли до нашего времени. Эти памятники отличаются тем, что абстрактным понятиям, связанным с исламской религией, даются только тюркские названия. Обширный тюркский слой, относящийся к религиозным терминам в произведениях отражает наличие религиозной терминологической базы тюркского языка

в эпоху Караханида. Эта отличительная черта языка свидетельствует о социокультурной среде и глубоко укоренившемся мировоззрении тюркского языка согласно ее теологии в эпоху Караханида. В памятниках совсем не использовалось слово «Аллах», которое является коренным понятием исламского мира. Вместо этого используются тюркские названия, такие как *Тәңір*, *Байат*, *Иди / Изи Уған*. В нашей статье сделан лексико-семантический анализ тюркских имен Творца. В ходе анализа выяснилось, что имя Творца как лексема *Тәңір* в древнетюркском мировоззрении была взаимосвязана с описаниями Аллаха в исламском понимании, его внутренний смысл потерпел некие изменения. Слова *Байат*, *Иди / Изи Уған* были сформированы как религиозный термин в ту эпоху, и источником этих терминов является Коран. Эти слова используются как синонимы, но они не являются одинаковыми по частоте и диапазону использования.

Ключевые слова: эпоха Караханида, письменные памятники, Творец, религиозные термины, мировоззрение.

Кіріспе

«Құтадғу билиг, Диуани лұғат-ит түрк, Һибат-ул хақайик» – Қарахан дәуірінен қазіргі күнімізге жеткен түркі тіліндегі жазба ескерткіштер. Осы ескерткіштер тілі ислам дініне қатысты абстракт ұғымдардың тек түркілік атаулармен берілуімен ерекшеленеді. Шығармалар тіліндегі діни терминдерге қатысты өте ауқымды түркілік қабат Қарахан дәуірі кезеңінде түркі тілінің діни терминологиялық база болғандығынан хабар береді. Тілдің бұл ерекшелігі Қарахан дәуірінде түркі тіліндегі теологияға сай социо-мәдени ортаның және халыққа тән қалыптасқан терең дүниетаным болғанының дәлелі.

Ислам дінін қабылдау түркілердің тарихында, мәдениетінде, дүниетанымында өте маңызды роль ойнаған тарихи оқиға болып табылады. Бұл тілге де әсер етпей қойған жоқ. Ислам дінімен бірге мәдени кеңістікке енген діни ұғымдардың арабша атаулары тілімізге еніп кеңінен қолданысқа ие болды. Түркі жазба тілі, грамматикалық құрылымы жағынан араб және парсы тілінің ықпалына қарсы тұрғанмен, осы тілдердің сөздік қорынан абстракт есімдерді қолдануға бейім болды (Bodrogligetti, 1976).

Тілші ғалым Ә. Болғанбаев «Қоғам өмірінде болып жатқан түрлі жаңалықтар мен өзгерістер барлығы да тілге әсер етеді. Әсіресе оның лексикасы неғұрлым өзгеріске бейім, неғұрлым сезімтал келеді», – дейді (Болғанбаев Ә. 1979. 75)

Тілдік қабаттардың арасында ең жылжымалы платформа лексикалық қабат екендігін тіл білімі ғалымдары әлдеқашан дәлелдеген. Тілдің лексикалық қабаты заманның синхрониялық дәуірінде де өзгеріске ұшырап тілдік фактілерге айналып отырады. Қарахан дәуірінде түркі тілінің саяси-құқықтық статусының жоғарылауы мен қоғамдық ролінің артуына байланысты әдеби туындылар таза түркі тілінде жазылып,

авторлар діни ұғымдарды атауда түркі тілінің лексикалық қорын пайдалануға тырысқан. Ислам дінімен бірге түркі мәдени кеңістігіне енген рухани өмірге байланысты абстракт ұғымдар түркілік атаулармен аталып, түркі тілінің сөздік қоры діни терминдермен, яғни теонимдермен толысып, дамыды. Осы дәуірде аударма жасау мен терминжасам үрдістерінің артуы түркі тіліне қосылған лексикалық бірліктердің, лексикалық қордың артуына мұрындық болды. Қарахан дәуірі жазба ескерткіштер тілін зерттеген түрік ғалымы А.Б. Ержиласун Қарахан дәуіріндегі түркі тілінің лексикалық қорында деректі, нақты атауларымен қатар абстракт ұғымдар мен мәдени ұғымдардың түркілік атауларының көптеп кездесетінін және жазба ескерткіштерде көрініс тапқан теонимдердің біразы әлі күнге дейін түркі халықтарының сөздік қорында қолданысқа ие болып отырғандығын алға тартады. (Ercilasun A.B. 2004: 358).

Ислам идеологиясымен түркі тілінде жазылған алғашқы туынды «Құтадғу билигтің» сөздік қорын зерттеген түрік ғалымы Х. Ерсой шығармада барлығы 2861 сөз қолданылғандығын, солардың ішінде 334-і арабша, 79-ы парсыша екендігін анықтаған. Бұл шығармадағы сөздердің 14,4 пайыз құрайды (Ersoylu, 1983: 122). Түркі тілінде діни ұғымдар түркі тілінің сөздік қорында бұрыннан бар сөздердің мағынасымен өзара қарым-қатынасқа түсіп, синонимдік байланыста жұмсалса, кейбір ұғымдар түркілік атаулармен аталып, сөздер жаңа мағыналарға ие болып, діни терминдер жасалды.

Мысалы шығармаларда мұсылмандық дүниетанымда өзек ұғым болып табылатын *Алла* сөзі мүлдем қолданылмаған. Оның орнына *Тәңір*, *Байат*, *Иди/Изи Уған* сияқты түркілік атаулар қолданылады. Түрік ғалымы Х. Савран «Құтадғу билигте Тәңірі және ерекшеліктері» атты кітабында Құтадғу билиг шығармасында Алла

тағаланың Құран мәтініндегі 37 көркем есімі түркілік атаулармен берілгендігін атап көрсетеді (Savran, 2010: 45-124). Бұлар ислам дініне қатысты араб тілінен енген сөздер емес, көне түркі тілінде бұрыннан бар сөздер болғандықтан лексикалық-семантикалық трансформациялану процесінің тілдегі көрінісін көрсететін маңызды лексемалар болып табылады.

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсаты міндеттері

Қазақ тіл білімінде Қарахан дәуірі жазба ескерткіштері тілінің лексикалық құрылымы Б. Сағындықұлы, Б. Құлжанова, Р.А. Досжан, Ұ.К. Исабекова сынды бірқатар тілшілер тарапынан зерттелген. Бірақ Жаратушының түркілік атаулары діни термин ретінде қалыптасу ерекшеліктері, олардың қолданылу жиілігі мен қолданылу аясы жағынан айырмашылықтары, мағынасының қайнар көзі жайлы талдаулар болмаған. Зерттеу жұмысымыздың мақсаты Құтадғу билиг, Диуани лұғат-ит түрк пен Һибат-ул хақайик (бұдан кейін шығармалар аты жиі аталатындықтан ҚБ, ДЛТ, ҺХ ретінде аламыз) шығармаларында көрініс тапқан Жаратушы ұғымының түркілік атауларына лексика-семантикалық талдау жасау. Осы сөздердің транспозицияланып, семантикалық тәсіл арқылы мағыналары кеңейіп, дамуына талқылау жасайтын боламыз. Қарахан дәуірі жазба ескерткіштерінің тілі туыстас түркі тілдерінің бәріне ортақ, әр түрлі ру, тайпалардың бәріне түсінікті ортақ тіл болғаны анық. Қазіргі қазақ тілінің де бұл жәдігерліктерден алар сыбағасы мол. Жазба ескерткіштер тілін жан-жақты қарастырудың маңызы бүгінгі қазақ тілінің тарихына, қазақ әдеби тілінің бастау бұлағын, қалыптасу кезеңін айқындауда септігін тигізері анық. Зерттеудің осы мақсатынан мынадай міндеттер туады:

- ескерткіш тіліндегі Жаратушы ие ұғымына байланысты түркілік атауларды топтастыру;
- осы атаулардың тақырыпқа байланысты семантикалық өрісін, тарихи байланысын мағыналық мүмкіншіліктері мен қолдану аясын айқындау;
- осы атаулардың қатысуымен жасалған сөз тіркестері арқылы орта ғасыр түркі дүниетанымында ұлттық ерекшелік, танымдық-мәдени жағдайлармен байланысты Жаратушы ие ұғымының мәнін айқындау.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Жұмыста зерттеудің лингвистикалық зерттеудің бірнеше әдістері қолданылды. Олардың ішінде лексикалық мағыналардың біртіндеп кеңею және тарылу жолдарын айқындауда

компонентті талдау, тарихи-семантикалық талдау әдістері қолданылды. Талдауымыз лексикология саласында болғандықтан және тарихи даму тұрғысынан қарағандықтан түрлі лексикографиялық еңбектерге жүгінілді.

Негізгі бөлім

Қарахан дәуірі жазба ескерткіштерінде Алла ұғымы *Тәңір*, *Байат*, *Иди/Изи* *Уған* сияқты түркілік атаулармен аталады. Ж. Баласағұн өз шығармасында осы синонимдік қатарлар ішінен *Байат* 378 рет, *Тәңір* 41 рет, *Иди* 102 рет, *Уған* 9 қолданған. Бұл шығармада Байат сөзінің қолданылу жиілігінің басқа атауларға қарағанда жоғары екендігін көреміз. М. Қашқари сөздігінде Алла сөзінің орнына тек *Тәңір* атауын алған, *Тәңір* сөздікте 48 рет кездеседі және 3 жерде мысалдарда *Иди/Изи* атауы кездеседі. *Байат*, *Уған* сөздеріне тек түсініктеме беріп кетеді. ҺХ-та *Байат* 3 рет, *Иди* 4 рет, *Уған* 4 кездеседі. *Тәңір* сөзі мүлдем қолданылмаған.

Қарахан дәуірінде Алла ұғымының түркілік атауының бірі – *Тәңір* сөзі. *Тәңір* сөзі ҚБ-те 41 рет кездеседі, қолданылу жиілігі жағынан *Байат* пен *Идиден* кейін 3 орында. ДЛТ-де Алла ұғымы тек *Тәңір* атауымен беріледі. ҺХ-та мүлдем кездеспейді. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *Тәңір* лексемасына «діни 1. Құдай, Алла тағала, Құдірет. 2. Құдіретті күш иесі, пір» деген түсініктеме берілген (ҚТТС, 2008: 791).

Көне түркі дүниетанымында өте маңызды идеологиялық жүк таситын *Тәңір* лексемасы – түрлі тарихи-әлеуметтік кезеңдегі жаңа ұрпақтың таным-талғамы мен тәжірибесінің сүзгісінен өтіп, жаңа құндылықтардың өзегіне айналып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп, қолданыс аясынан шықпай күнімізге дейін жеткен көп қабатты лексема. Байырғы түркі дүниетанымында *Тәңір* – тұрақты дүниетанымдық архетип. Дінтанушы ғалым Д. Кенжетай: «Тұрақты дүниетанымдық архетиптердің мәдениеттің трансформациялық және трансляциялық түлеу процестерінде негізгі тұғыр қызметін атқарады», – дей отырып, *Тәңір* лексемасының түркілік дүниетанымдағы маңызына назар аударады (Кенжетай Д. 2004: 33). Көне түркі дүниетанымындағы *Тәңірі* концептісін зерттеген ғалым М. Ескеева: «Құдіретті тылсым күштің атауы ретінде тамырын хун дәуірі мифологиясынан алатын *Тәңір* лексемасы ежелгі түркі халықтары дүниетанымында «Жаратушы – бір *Тәңір* доктринасына айналды» деген пікір айтады. (Ескеева М. 2011: 165). Қарахан дәуірінде мұсылмандық дүниетанымдығы Алла

ұғымының түркілік баламасы ретінде қолданыс тапты. Осы кезеңде *Тәңір* лексемасы ислам түсінігіндегі Алланың сипаттарымен астасып, мәдени трансформацияға ұшырап, жаңа тілдік қабат түзді. Қарахан дәуірі шығармалары тілінде *Тәңір* лексемасы Алла ұғымының түркілік атауы ретінде жиі қолданылған: «5489 *Müsülman*ka yakma tegürme elig, aning hasmı tengri turur ay ilig (КВ. 1947: 545) // Мұсылмандарға қол тигізбе, Ей Елік, олардың қорғайтын Тәңірісі бар»; «Түн күн тапұн **Тәңірге** бойнамағыл, Қорқып анар еимену ойнамағыл // Бой тартпа, Тәңірге күн-түн табын, Одан қорқып именгін, ойнамағын» (ДЛТ. 3т. 2007: 507).

Байат – ҚБ-те ең көп қолданылған актив сөз. ҚБ-те Алла ұғымы түрлі түркілік атаулармен 530 рет аталса, солардың ішінде *Байат* 378 қолданылған. ДЛТ-де кездеспейді, тек «Аргу тілінде Алла тағаланың аты» – деген түсініктеме берген (ДЛТ. 2007:). ҺХ-та 3 рет кездеседі. «*Байат* атауы тарихи жазба ескерткіштерде *Тәңір* сөзімен синонимдік қатар құрып, бір мағынада қолданылған» (Clauson G. 1972: 385). Қазіргі кезде тек батыс оғыз түркі тілдерінде ғана «баяғы, көне» деген мағынаға ие бұл сөзге түрік тілі сөздігінде «1. Алланың Қадым сипаты. Тәңірі. 2. ескі, көне» (Büyüк Türkçe Sözlük. 2016: 601) деген анықтама берілген. Шығармаларда *байат* сөзінің көне деген лексикалық мағынасы қолданылмаған, *байат Тәңірі*, *байат Ие* сияқты сөз тіркестері мүлдем кездеспейді. ҚБ, ДЛТ, ҺХ шығармаларында Алланың қадым сипатын білдіруден гөрі Жаратқан иенің жеке есімі Алламен бірдей мағынада қолданыс тапқан: «**bayat** atı birle sözüg başladım, törütgen igidgen keçürgen idim 1 (КВ. 1947: 17) // Алланың атымен сөзді бастадым, Жаратқан, рызык берген, кешірімді Ием»; «Бу кудрат идиси **улуғ бир байат** // Бұл күдіреттің иесі ұлы бір құдай» (ҺХ. 2018: 86).

Шығармаларда қолдану жиілігіне қарай *Байаттан* кейін *Иди/Изи* сөзі екінші орында, ҚБ-те 102 рет, ҺХ-та 4 рет қолданылған ДЛТ-де 3 жерде қолданылғанын көреміз. М. Қашқари сөздігінде иенің 2 лексикалық мағынасы бар екен: а) «Қожа, қожайын», ә) «Жаратқан ие». Дж. Клаусен этимологиялық сөздігінде: «*Иди/Изи* сөзі Құран мәтінінде Алла сөзіне синоним ретінде қолданылатын *Раббы* сөзінің түркілік атауы ретінде қолданысқа ие болған. *Иди/Изи* сөзінің мағынасы кеңейіп, Тәңірі, Алла сөздерімен бір деңгейде қолданыс тапқан» (Clauson, 1972: 41). Құранда «тәрбие етуші» деген мағынада қолданылатын *Раббы* сөзінің бір мағынасы – «қожайын, ие». Шығармаларда

бүткіл әлемнің иесі, Жаратқан Ие ретінде жиі кездеседі: «*bayatka sığındım özüg bekledim, bu din birle iman küdezsü idim* 3741 (ҚБ. 1947: 376) // Аллаға сиындым, нәпсімді тидым, бұл дін мен иманды сақтасын Ием»; «Билиг бирла билинүр **төратқан иди** // Білім менен білінер жаратқан ие» (ҺХ. 2018: 95).

Уған сөзін Ж. Баласағұн 9 рет, А. Йүгінеки 4 рет шығармаларында Алла сөзіне синоним ретінде қолданады. «*biligli bayat ol bilir bu işig, ukugh ugan ol ukar bu işig* 1531 (КВ. 1947: 170) / Білімді Алла – ол біледі бұл істі, сырға қанық Алла – ол, ұғады бұл істі» «*Йаратты уғаным, түнүң күндүзүң / Жаратты құдайым түнін күндізін*» (ҺХ, 2018: 85), – деген мысалдардан *Уған* сөзінің Алла мағынасында қолданғанын көреміз. М. Қашқари *уған* сөзіне «*Уған Тәңірі – Күдіретті Тәңірі*» деген анықтама береді (ДЛТ. 2007: 105). Көне түркі тілінде *уған* сөзі – у- (қалағанын жасауға күші жету) етістік түбіріне етістіктен зат есім жасайтын -ған жұрнағы жалғануы арқылы жасалған. Дж. Клаусен этимологиялық сөздігінде «Орта ғасыр жазба ескерткіштерінде *Уған* Алланың «эл-Кадир» деген көркем есімінің түркілік атауы ретінде, кейде Алла сөзіне синоним ретінде қолданылады» деген анықтама береді (Clauson, 1972: 3). ҚБ-де *уған* сөзі Алланың сипаты ретінде де қолданысқа ие: «*Ay erklig ugan mengü mungsuz bayat* (Ей ерікті, **күдіретті**, мәңгі, мұңсыз Алла» (КВ. 1947:17). ҺХ-та *уған* Алланың сипаты ретінде тіркес құрамайды.

Жоғарыдағы айтылғандарды түйіндейтін, болсақ Қарахан дәуірі жазба ескерткіштері тілінде *Тәңірі*, *Байат*, *Иди/Изи*, *Уған* сөздері синонимдік қатар құрып, Алла ұғымының атауы ретінде қолданылады. Бұлардың ішінде *Тәңірі* көне түркілік дүниетанымдағы Жаратқан иенің жеке атауы ретінде Алла сөзімен құрылысы бөлек болғанымен мән-мағынасы бірдей болып, Алла сөзінің орнына қолданылған. Көне түркі тілінде *Байат* сөзінің алғашқы «көне, баяғы» тәрізді мағынасы тарылып, Қарахан әдеби тілінде «Тәңірі, Алла» тәрізді нақты мағынаға ие болған. Алғашқыда Алланың «кадим – ежелгі» деген сипатын білдірген. Кейіннен анықтауыштық мағынасы кеңейіп, өзі анықтайтын заттың атауына айналған. Сөз мағынасының ішкі өзгерістерінің бір себебі жаңа сөз немесе жаңа мағына сөздік құрамға келіп қосылғанда, бұрыннан тілде бар сөздердің мағыналарымен өзара қарым-қатынасқа түсіп, солармен синонимдік байланысты жұмсалады. *Иди/Изи* сөзі де ислам дінімен келген *Раббы*

ұғымының түркі тіліндегі баламасы ретінде діни терминге айналып, шығармаларда *Раббы* сөзімен синонимдік қатар құрып, қолданысқа түскен. *Уған* сөзі Алланың әл-Кадир деген көркем есімінің түркілік баламасы ретінде діни терминге айналған. Шығармаларда өзі анықтайтын Алланың атауы ретінде де қолданысқа түседі.

Көне түркі тілінде бұрыннан келе жатқан діни атаулардың Қарахан дәуірінде мән-мағынасы өзгеріп, ұғым ретінде мұсылмандық ілімдердің ықпалымен мағыналары кеңейіп, дамығандығын көреміз. Шығармалардағы *Тәңірі* көне түркілік дүниетанымдағы *Жаратқан ие* ұғымынан мүлдем бөлек бейне. Ол ислам дініндегі Алла ұғымына сәйкес, оның сипаттары Құран мәтініндегі Алланың сипаттарымен бірдей. Мәтіндерде *Тәңірі*, *Байат*, *Иди/Изи*, *Уған* атауларын сипаттайтын әмбебап белгілер осы ұғымның семантикалық аясын, сол кезеңдегі прагматикалық қызметін анықтауда өте маңызды рол ойнайды. Осы атаулардың қатысуымен көптеген тіркестер жасалып, олардың көбі діни терминдік бірліктерге айналған.

Ескерткіш лексикасының тілдік қабаттарында *Тәңірі*, *Байат*, *Иди/Изи*, *Уған* атауларының қатысуымен жасалған сөз тіркестерін есім мәнді және етістік мәнді деп бөліп қарауға болады. Осы мақаламызда тек есім мәнді сөз тіркестеріне талдау жасай отырып Жаратқан Иенің түркілік атауларының ішкі мәнін анықтап көрейік.

1. ҚБ шығармасында сан есім және сын есімдердің қатысуымен жасалған сөз тіркестері:

bir Bayat / бір Алла: 2, 1922, 2021, 2856, 3319, 4777, 5246, 5740, 6171, 6248, 1021, 3754, 4728, 4778, 3764; bir İdi; 4794, 3501, 3719, 3779, 3801, 5122, 6564

bagırsak Bayat / Мейірімді Алла: 1838, 4370; bagırsak İdi: 34, 1231, 1030; 3052, 3117, 3598, 3771 erklіg Bayat / құдіретті Алла: 2, 3262, 3358, 3663, 4854, 5880, 6268 erklіg İdi: 352

törütgen İdi / Жаратқан Ие: 1, 124, 1343, 4745, 3743, törütmiş İdi: 6397, yaratmış İdi: 6247

mungsuz Bayat / Ештеңеге мұқтаж емес Алла: 6, mungsuz İdi: 5, 28, 378, 6508

vefalıg İdi / Қайырымды Алла: 3771, 6517, 3790

ıgıdgen İdi / Ризық беруші Алла: 1, 124, 1343

keçürgen İdi / Кешірімді Алла: 1, 124, 1343

bilıglı Bayat / Ғалым Алла: 1531, 4390

yarlıkaglı idi / Жарылқаушы Алла: 5122, 6564

mengü Bayat / Мәңгі Алла: 6; meñü İdi: 6508

ugan Bayat / Мықты, Қадірлі Алла: 2, 6

küdezigli Teñri / қорғаушы Алла: 4526

edgü idi / ізгі Алла: 1260

2. ІХ-та сан есім және сын есімдердің қатысуымен жасалған сөз тіркестері:

бир байат/ бір Алла: 19 б.

улуг байат / Ұлы Алла: 19 б.

Төраткан иди Жаратушы Алла: 95

кечүрган иди / Кешірімді Алла: 37

3. ДЛТ-де сан есім және сын есімдердің қатысуымен жасалған сөз тіркестері:

Уған Тәңрі

Жоғарыда берілген тіркестер арқылы ойшыл ақындардың дүниетанымында Жаратушы бейнесі – жалғыз, мейірімді, ерікті құдіретті, жаратушы, ешнәрсеге мұқтаж емес, қайырымды, рызыкберуші, кешіруші, білім иесі, жарылқаушы, мәңгі, мықты-қадірлі, қорғаушы, ізгі, ұлы. Бұл сипаттардың барлығы Құран Кәрімдегі Алланың көркем есімдеріне сай келеді: әл-Уахид, әр-Рахим, әл-Муктадир әл-Халиқ, әс-Самад, әр-Раззақ, әл-Ғафур, әл-Алим, әл-Ғаффар, әл-Бақи, әл-Қадир, әл-Хафиз, әл-Бәрр, әл-Кәбир. Қарахан дәуірі жазба ескерткіштерінде көрініс тапқан Жаратушының тілдік бейнесі сол тілді ұстанған тілдік тұлғалардың Жаратушыны Құран мәтіндеріндегі көркем есімдері мен сипаттары арқылы танып және өз шығармалары арқылы оқырмандарға солай танытқандығының айғағы.

Шығармаларда осы сипаттар тек *Байат* және *Иди* атауларымен ғана тіркес құраған. ҚБ пен ІХ-та *Байат* сөзінің жиі қолданылуы, Құран мәтініндегі Алланың көркем сипаттарымен тіркес құруы Алла ұғымына ең жақын түркілік атаудың Байат екендігін дәлелдейді. *Байат* бұл шығармаларда ДЛТ-де түсініктеме берілгендей Алланың атауы қызметін атқарады.

Тәңір сын есімдермен ҚБ-де: «küdezigli Tengri», «ugan Tengri» және ДЛТ-де бір жерде «Уған Тәңрі» деген тіркестер кездеседі. *Уған* атауы сын есімдермен тіркес құрамайды. Шығармада осы екі атау көбінесе қимыл атауларымен тіркесе қолданылады.

Нәтижелері және талқылама

Жоғарыдағы мысалдардан көріп отырғанымыздай *Бир Байат*, *бир Иди* тіркестерінің қолдану жиілігі жоғары. Аталған тіркестердің жиі қолдану арқылы авторлардың оқырман назарын Алланың осы сипатына көбірек назар аударғысы келгендігін аңғаруға болады. ҚБ пен ІХ-та *бір* сан есімі *Байат*, *Иди* атауларымен тіркесе отырып қолданысқа түскен. ҚБ-те *Бир Байат* 14 рет, *бир Иди* 6 рет кездеседі. «ugan **bir bayatka** angar yok fena 2, törütti apa oğlanın **bir bayat** 1922, kodu **bir bayatım** manga tap yölek 4728» (КВ. 1947: 17, 210, 473) – деп басқа сипаттарға қарағанда көбірек қолдануы Ж. Баласағұнның

дүниетанымында Алланың бірлігінің маңызды екендігін білдірсе керек. Оның дүниетанымында Жаратқан ие – бір, жалғыз. «10 Seziksiz bir ök sen ay meñü eñü (KB. 1947: 18) / Шүбәсіз бірсің сен ей мәңгі» – дей отырып Алланың жалғыз екендігіне күмән келтірмейді. «Aya birke бүтміш tiling birle ög, köngül бүтті şeksiz amul tutgıl ög (KB. 1947: 19) / Ей Бірге сенуші тіліңмен оны мадақта / Көңілің күмәнсіз сенсе, ақылыңды араластырма» – деген шумағында **birke бүтміш / Бірге сенген** деген сөз тіркесі **мұсылман** сөзінің орнына қолданылып, ислам дінінде Алланы бір деп танудың қаншалықты маңызды екендігін білдіреді.

ҺХ-та «*бір Байат* тіркесі «Бу кудрат иди си улуг **бир байат** / Бұл құдіреттің иесі ұлы бір құдай» Улуғсынма зинһар улуг **бир байат** / Ұлықсынба абайла, ұлық бір құдай (ҺХ. 2018: 86,109), – деген жолдарда кездеседі. «*Сәнің бирлығыңға дәлил арқаған, Булур бир нәң ичра дәлиллар миң-ә / Сенің бірлігіңе дәлелдер іздеген, Табар бір зат ішінен дәлелдер мың* (АҺ. 2018: 85)» – деген жолдарда Алланың жаратқандарын Одан басқа ешкім жарата алмайды, Оның бірлігінің дәлелі де осы деген түсінікті береді. Бір құдірет – он сегіз мың ғаламды жаратушы жалғыз Алла, бүкіл дүниені, адамзат пен тіршілікті жаратушы жалғыз Алла.

ДЛТ-де *бір Тәңірі, бір Изи* сөз тіркестері кездеспейді. Бірақ оның Тәңіріге берген түсініктемесінде: «Құдай ұрғыр кәпірлер аспанды «Тәңрі: Тәңірі» дейді. Ол көздеріне зор, үлкен көрінген нәрсенің бәрін мәселен, биік тау, биік ағаштарды да «Тәңрі, Тәңірі» – дейді. Өйткені сондай нәрсеге табынады. Олардың білімдар адамдарды да «Тәңрікен: Тәңрікен» атайтындары да содан шыққан. Олардың қателіктерінен құдай сақтасын» (ДЛТ. 2007: 507-508) – деп өзінің бір Алла концепциясының жақтаушысы екендігін айрықша көрсетеді.

Құран Жаратқан иені бір деп тануға, Оған шынайы иман келтіріп, Оған ғана құлшылық етуге үндейді. Ислам тарихына үңілсек бір құдайлыққа тоқтап жалғыз бір жаратушы бар екендігіне көз жеткізу өте тауқыметты тарих болғанын көреміз. Ислам дінін насихаттаған Мұхаммед пайғамбар да көптеген жылын тек Құдай тағаланы бір деп тануды адамдардың санасында қалыптастыру үшін арнаған. Ислам дінінің іргетасы таухид, яғни, Алланың бірлігі сенімі. Құранда бұл ақиқат былай деп баян етілген: «Тәңірлерің бір-ақ Тәңір. Одан басқа ешбір Тәңір жоқ. Ол, аса қамқор, ерекше мейірімді» (Алтай Х. 1991: 24) «Ол Алла, біреу-ақ» (Алтай Х.

1991: 604). Ислам шариғаты бойынша, Алла тағаланың барлығы мен бірлігіне, Мұхаммед пайғамбардың елшілігіне сену арқылы, әрі ол насихаттаған діни қағидаларды толықтай қабыл етемін, мойындаймын деп тілімен айтып, осы айтқандарын жүрегімен бекіткенде «мұсылман» атанады. Жоғарыда келтірілген мысалдар шығармалардағы Алла тағаланың бірлігіне қатысты ой-пікірлердің Құран мәтіндерінен бастау алып, үндесіп жатқандығын көрсетеді.

Шығармаларда көп кездесетін Алланың сипаттарының бірі – жаратушылық сипаты. «*Törütgen, törütmiş, yaratmış* – жаратқан, жасаған, жаратушы» сөздері тек *İdi* сөзімен ғана тіркеседі: *törütgen İdi, törütmiş İdi, yaratmış İdi* – Жаратқан Ие. «Көне түркі тілінде төрүт-, йарат - етістіктері мен –миш, ған етістіктен есімдік жасайтын жұрнақтар арқылы жасалған. Алланың «әл-Халик» деген көркем есімінің түркілік атауы» (Clauson, 1972: 3).

ҚБ-де *törütgen İdi* 5 рет, *törütmiş İdi* 1, *yaratmış İdi* 1 рет кездеседі: «*wayat atı birle sözüğ başladım, törütgen egidgen keçürgen idim* 1 // Алла атымен сөзге бастадым, Жаратушы, ризық беруші, кешірімді Ием; *Kayusı törütmiş idike* turup, yağı teg ok attı yasını kurup 6397 // Қайсысы Жаратқан Иеге қарсы тұрып, Жау сияқты оқ атты садағын кезеп; *Kayu kul kamugdın evürse yüzi, yaratmış idike* sığinsa özi 6247// Қай құл дүниеден бетін бұрып, Жаратқан Иеге сиынса өзі» – деген бәйіттерде тек Жаратқан сипатының тек *Иди* атауымен тіркес құрағанын көреміз. Бұл жайт ҺХ-та да байқалады: «Билиг бирла билинүр **төратқан иди** // Білім менен білінер жаратқан ие» (ҺХ. 2018: 95).

Алланың жаратушылық сипаты – шығармаларда ең көп айтылатын қасиеттерінен бірі. Құран мәтінінен бастау алатын осы бәйіттер мен шумақтарға зер салып көрейік. Ж. Баласағұн «*yağız yer yaşıl kök kün ay birle tün, törütti halayık öd üdleğ bu kün 3 // Қара жер, көк аспан, күн, ай мен түн, Мақұлықты, заман, уақыт осы күнді жаратты; Yaşıl kök bezeding tümen yuldızun / kara tün yaruttung yaruk kündüzün / Көк аспанды безедің мыңдаған жұлдызбен, қара түнді жараттың жарық күндізді*» – деп жырласа, М. Қашқари «Тәңрі ажүн төрітті шығыр үдзү тезгүнір / Жер дүниені Тәңірдің өзі жаратты, Ғарыш тынбай үнемі дөңгеленіп тұратын болды (Қашғари М. 2005: 695)», – дейді. ҺХ-та «Йаратты уғаным, түнүң күндүзүң / Жаратты құдайым түнін күндізін, Күнүң кетәрип баз йарутур таң-а / Күннің кетіріп қайта жарық етер таң (ҺХ 2018: 85) – деген жолдар бар. Бұл

айтылғандар Құрандағы: «Алланың көктер мен жерді жаратып, аспаннан жаңбыр жаудырып, сол арқылы сендерге ризық үшін өнімдерді шығарды.....» (Алтай Х. 1991: 14-19), «Рас дүние көгін жұлдыздармен безедік.....» (Алтай Х. 1991: 37-6), «Көрмедің бе? Расында Алла, түнді күндізге қосып, күндізді түнге қосады. Сондай-ақ күн мен айды бағындырды. Барлығы белгілі бір мерзімге дейін жүреді (өз осінде айналады)» (Алтай Х. 1991: 31-29) – деген аяттармен мағынасы жағынан сабақтасып жатқаны күмән тудырмайды. ҚБ-тегі «4 *Tiledi törütti bu bolmuş kamuğ bir ök bol tedi boldı kolmuş kamuğ* (ҚБ. 1947: 17) // *Тіледі де бар болмысты жаратты, «Бол» - деді, бар қалағаны болды*» – деген бәйіт, «Шын мәнінде Ол бір істің болуын қаласа, Оның бұйрығын оған «бол» деу сонда ол бола қалады» (Алтай Х. 1991: 445 б), – деген Құран аятының аударма мазмұны. ЫХ-та «Йок ердим йараттың йана йок қылып / Жоқ едім жараттың және жоқ қылып (ЫХ. 2018: 85) – деген жолдардың мазмұны «Ол Алла, жаратушы, жоқтан бар етуші және бейнелеуші» (Алтай Х. 1991: 548 б), – деген аят мәтінімен үндестік табады.

ДЛТ-де «*Тәңірі йалыңұқ төрүтті – Тәңірі адамды жаратты*»; «*Тәңірі ажұн төрүтті – Тәңірі әлемді жаратты*» (ДЛТ. II т. 2007: 440).

Ислам дінінде Алланың жаратушылық сипаты – Оны тануға апаратын жол. Оның жаратқандары, бүкіл әлемдегі жан-жануарлар, кез келген тіршілік атаулының тіршілігіне ой жүгірту арқылы, осы қоршаған ортадағы, әлемдегі бізге беймәлім тұстарды зерттеу арқылы Жаратушы Алла тағаланың бар екендігіне көз жеткізе аламыз. Пайғамбардың бір хадисінде «Сендер Алланың жаратқандары жайында ой жүгіртіндер. Бірақ Алланың заты жайында ойламаңдар» – делінеді. Қарахан дәуірі ойшылдары да осы қағидаға сүйенеді. Ж. Баласағұн: «*törütgen barınga törütmiş tanuk, törütmiş iki bir tanukı anuk 15 // Жаратушы сенің бар екеніңе жаратқандарың дәлел, Жаратылған екеу Бірдің (Бір Алланың) дайын куәсі*» – дей отырып, Алла жаратқан жаратылыс оның бар екендігінің, бір екендігінің дәлелі деген пікір айтады. Шығармаларда айтылған ойларға

қарап мынадай ой-түйін жасауға болады: Адам баласын және бүткіл дүниені Алла жаратты, сондықтан да Алланы тану үшін адам баласы әлемді және өзін-өзі тануы керек. Осылайша, мінсіз ғаламды тану арқылы адам баласының Аллаға деген сүйіспеншілігін оятып, Оған шын көңілмен құлшылық етуге үндейді.

Қорытынды

Шығармаларда ислам дініне қатысты абстракт ұғымдар түркілік атаулармен аталады. Дінмен келген ұғымдарды атау үшін түркі тілінің сөздік қорында бар сөздерге жаңа мағыналар үстеліп, өте бай терминологиялық база қалыптасқан. Жаңа діни ағымға қатысты терминдердің түсініктерін тек түркі тілінің сөздік қорынан пайдалануға тырысқанын көреміз. Ислам дініндегі өзек ұғым Алла сөзі *Тәңірі, Иди/Изи, Уған* түркілік атауларымен берілген. Бұл сөздер синонимдік қатар құрып бірге қолданылғанымен, қолданылу жиілігі, қолданылу аясы жағынан бірдей емес. ҚБ шығармасында *Байат* сөзі жиі және кең ауқымда қолданылса, ДЛТ-де *Тәңірі* сөзінің жиі қолданғанын көреміз. ЫХ-та *Байат, Иди, Уған* атаулары бірдей жиілікте қолданылады. Оларды бір-бірлерінің орнына қолдануға келмейді. *Байат* пен *Иди/Изи* сөздері есім және етістік атауларымен тіркес құрып еркін қолданылса, *Тәңірі* мен *Уған* сөзі тек қимыл атауларымен тіркес құрайды.

Қарахан дәуірі ойшылдары ислам дінінің иман және амалға байланысты түсініктерін Құран мен хадис мәтіндерін жетік меңгерген. Жаратушы қандай да бір бейне, кейіп, түр, әлде мекен беруден аулақ, тек Жаратқан Иенің Құран және хадис мәтіндерінде айтылған көркем есімдері мен сипаттары аясында ғана танып ұғады. Ойшылдар ұстанған діни ілімнің концепциясы – «Алланы бір деп тану», «Бүкіл әлемнің жаратушысы бір Алла деп тану».

Түркі тілдерінде бүгінде актив түрде қолданыста жүрген «Бір Алла», «Жаратқан Ие» сынды сөз тіркестері осы шығармалар тілінен түркі тілдеріне еніп, тұрақталып кеткен.

Әдебиеттер

- Болғанбаев Ә. (1979) Қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы: Мектеп. – 176 б.
Ескеева М. (2011) Көне түркі жазба мұраларының лингвофилософиялық негізі. – Астана: Сарыарқа. – 320 б.
Кенжнтай Д. (2004) Қожа Ахмет Йасауи дүниетанымы. – Түркістан: ХҚТУ.
Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. (2008) – Алматы: Дайк-пресс. – 965 б.

- Қашқари М. (2007) Түрік сөздігі. 1-2-3 том // ауд. А.Қ.Егеубай. – Алматы: Таймас.
- Ғибат-ул хақайиқ нұсқаларының (XII ғ.) қолданбалы мәтіні. 1. том (2018) Сағындықұлы Б.. – Астана: Ғылым. – 332 б.
- Bodrogligeti A. (1972) “Islamic Terms in Eastern Middle Turkic”. Budapest: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus XXV.
- Clauson G. (1972) An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish – Oxford: University Press.
- Ercilasun A. B. (2004) Türk Dili Tarihi. – Ankara. Akçağ. – 488 s.
- Ersoylu H. (1983) "Kutadgu Bilig'deki Arapça ve Farsça Asıllı Kelimeler". Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık.
- Kutadgu Bilig 1 Metin (1947) // Haz. Arat R.R. – İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Savran H. (2010) Kutadgu Bilig’de Tanrı ve Özellikleri. – İstanbul: Roza Yayınevi,
- Büyük Türkçe Sözlük. (2016) – İstanbul. Ötüken.

Referenses

- Bolganbayev A. (1979) Kazak tilinin leksikologiyasi.[Lexicology of Kazakh language] Almaty: Mektep. – 176 p.
- Eskeeva M. (2011) Kone turki jazba muralarinin lingvofilosofyalik negizi.[Linguophilosophical basis of ancient Turkic written heritage] – Astana: Sariarka. – 320 p.
- Kenjetay D. (2004) Kojas Akhmet Yassau duniyetanimi.[The worldview of Khoja Ahmed Yasawi] – Turkistan: XKTU. 350 p.
- Kazak tilinin tusindirmeli sozdigi. (2008) [Explanatory dictionary of the Kazakh language] – Almaty: Dayk-press. – 965 p.
- Kashkari M. (2007) Turik Sozdigi.[Turkic dictionary] 1-2-3 t. // aud. A. K. Egeubayev. – Almaty: Taymas.
- Sagindikuli B. (2018) Xibat-ul xakayik nuskalarinin (XII) koldanbali matini 1 – Astana: Gilim. – 332 p.
- Bodrogligeti A. (1972) “Islamic Terms in Eastern Middle Turkic”. Budapest: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus XXV.
- Clauson G. (1972) An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish – Oxford: University Press.
- Ercilasun A. B. (2004) Türk Dili Tarihi. – Ankara. Akçağ. – 488 s.
- Ersoylu H. (1983) "Kutadgu Bilig'deki Arapça ve Farsça Asıllı Kelimeler". Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık.
- Kutadgu Bilig 1 Metin (1947) // Haz. Arat R.R. – İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Savran H. (2010) Kutadgu Bilig’de Tanrı ve Özellikleri. – İstanbul: Roza Yayınevi,
- Büyük Türkçe Sözlük. (2016) – İstanbul. Ötüken.

A. Nuriddenova

Suleyman Demirel University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: aizada.nuriddenova@sdu.edu.kz

THE CONCEPT OF “COMMUNITY OF COMMON DESTINY”: IMPLICATIONS FOR CHINA’S FOREIGN POLICY BEHAVIOR

This article seeks to explore the meaning, origins, and the content of the concept of “community of common destiny” that has become central to current foreign policy of China. On the basis of the works developed mainly by the Chinese and Western scholars, the author argues that the concept of “community of common destiny” marks the start of the new era in China’s foreign policy led by the fifth generation of Chinese leadership. After providing a thorough discussion on the concept itself the article analyzes its implications on China’s foreign policy behavior in the near future. It posits that this concept entails a more proactive foreign policy, frequent Chinese involvement in global governance issues, efforts directed towards promoting China’s positive image abroad, active engagement in regional organizations and acting as a responsible power. The article concludes that the active promotion of this new concept at major international events by the Chinese leadership demonstrates China’s willingness to act according to its growing international clout.

Key words: “community of common destiny”, global governance, proactive foreign policy, fifth generation.

А.К. Нуридденова

Сүлейман Демирел университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: aizada.nuriddenova@sdu.edu.kz

«Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы: Қытайдың сыртқы саяси жүріс-тұрысына ықпалы

Бұл мақала Қытайдың қазіргі кезеңдегі сыртқы саясатында ең негізгі орынды иеленіп отырған «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының мәні, пайда болуы және мазмұны жан-жақты зерттеледі. Мақалада автор қытайлық және батыстық зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының Қытайдың сыртқы саясатында бесінші буын өкілдері жүргізіп отырған жаңа кезеңнің басталғандығын білдіретін өзгеріс ретінде көрсетеді. Тұжырымдаманың мәні және мазмұны туралы түрлі пікірлерді зерттей келе, берілген мақала оның Қытайдың сыртқы саяси жүріс-тұрысына тигізетін әсерін талдайды. Автор аталған тұжырымдаманың белсенді сыртқы саясат, Қытайдың жаһандық басқару істеріне жиі қатысуы, әлемде өзінің оң имиджін насихаттауы, аймақтық ұйымдар жұмысына белсене қатысу және жауапкершілігі мол мемлекет етінде әрекет ету сынды нәтижелерге алып келеді деп есептейді. Бұл тұжырымдаманы ҚХР басшылығының маңызды халықаралық жиындарда белсенді түрде насихаттауы Қытайдың халықаралық сахнада өзінің артып келе жатқан қуатына сай әрекет етуіне ұмтылатындығын білдіретін әрекет ретінде қорытындыланады.

Түйін сөздер: «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық», жаһандық басқару, сыртқы саяси белсенділік, бесінші буын.

А.К. Нуридденова

Университет имени Сүлеймана Демиреля, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: aizada.nuriddenova@sdu.edu.kz

Концепция «сообщества единой судьбы человечества»: выводы для внешнеполитического поведения Китая

Данная статья исследует значение, причины возникновения и содержание ставшей центральной в современной внешней политике Китая концепции «сообщества единой судьбы человечества». Основываясь на работах китайских и западных исследователей, автор утверждает,

что концепция «сообщества единой судьбы человечества» обозначает начало новой эпохи во внешней политике Китая под руководством пятого поколения китайских лидеров. После обсуждения значения и содержания концепции в статье анализируется ее возможное влияние на внешнеполитическое поведение Китая. Исследование утверждает, что данная концепция влечет за собой внешнеполитическую активность Китая, а именно в решении вопросов глобального управления, усилия по продвижению позитивного имиджа за рубежом, вовлечение в региональных организациях и действие в качестве ответственной державы. Автор делает вывод о том, что активное продвижение концепции «сообщества единой судьбы человечества» китайским руководством на крупных международных мероприятиях означает желание Китая действовать в соответствии с его растущей мощью в международных отношениях.

Ключевые слова: «сообщество единой судьбы человечества», глобальное управление, внешнеполитическая активность, пятое поколение.

Introduction

With the arrival of the fifth generation of Chinese leadership in 2013 the new concept called “community of common destiny” (命运共同体 *mìngyùn gòngtóngtǐ*) has highlighted a dawn of a new era in China’s foreign policy. It was new in the sense that the Chinese leadership embarked on the proactive foreign policy approach filled with elaborating a new global initiative, defending economic globalization, providing more foreign aid and loans, and sending peacekeeping troops abroad. It marked a considerable shift from previous foreign policy dictum of “hiding the capacity and biding the time” (韬光养晦 *tāoguāng yǎnghuì*) that was adopted in late 1980s as a result of Deng Xiaoping’s advice called “28-character strategy”.

Most of the observers that focus on studying the concept of “community of common destiny” agree that it is quite ambiguous in its meaning. They agree that it does not elaborate concrete actions and plans hence it is easily viewed by many as mere slogan. Moreover, this concept is not defined geographically, nor are there clearly stated institutional mechanisms, norms and principles that would regulate the interactions among states (Zhang 2018: 203, Rolland 2017:132).

Research Goals and Objectives

Taking into account a quite loose nature of this concept the goal of this paper is to explore the meaning of the “community of common destiny” and its future implications for China’s foreign policy behavior. Moreover, the objective of this study is to assess the previous Chinese foreign policy concepts, in particular the ways how they transformed themselves and the reasons for why they underwent considerable shift after a certain period of time.

Research Methodology

This article is preoccupied with the following research questions: What is the meaning of the “community of common destiny”? What kind of

major observations can we draw from this study in order to assess its implications for China’s future foreign policy behavior? In order to come up with the most compelling account for these questions, this study is based upon the qualitative research method that heavily relies on the content analysis of the texts of the speeches given by Xi Jinping in various international gatherings.

After reviewing the growing number of literature on the topic, this study finds that the concept of “community of common destiny” is quite loose and is not accompanied by concrete action plan, principles or norms. There is a consensus among authors that this concept represents an ideational or theoretical aspect of the Belt and Road Initiative (BRI) which constitutes the practical side of the new Chinese initiative. Furthermore, the article seeks to present major observations that would allow us to analyze the implications for China’s foreign policy behavior in the near future. It highlights that this concept entails a more proactive foreign policy, frequent Chinese involvement in global governance issues, efforts directed towards promoting China’s positive image abroad, active engagement in regional organizations such as Shanghai Cooperation Organization (SCO) and ASEAN, and acting as a responsible power as it was the case with China after the Asian Financial Crisis of 1997. This study attempts to contribute to the existing body of literature by providing a thorough analysis on the challenges in implementing the concept.

It should be noted that “community of common destiny” and “community of shared future for mankind” are two translations of this concept thus this paper uses both versions when citing various sources.

Previous Studies: Understanding the Concept

The existing literature sheds light on the meaning and connotations of the concept of “community of common destiny”. Nadege Rolland emphasizes

an amorphous and network-based nature of this concept envisaged by the Chinese leadership compared to solid institutional frameworks that are prevalent in western societies. She also notes that it may help China create a bloc with countries that are economically dependent on the People’s Republic of China (PRC) to produce a united response when faced with security threats and the one which is not directed against a third party (Rolland 2017: 132-134). In an effort to understand its meaning Rolland argues that even though this concept is designed to be inclusive in the sense that it seeks to incorporate politically, economically and culturally diverse nations, it mostly applies to Asia and China’s neighboring countries (Rolland 2017: 133).

While exploring the meaning, motives and implications of the concept of “common destiny” Denghua Zhang notes its vague meaning and loose usage in China. He argues that to Xi Jinping this concept includes five perspectives such as political partnership, security, economic development, cultural exchanges and environment. Zhang highlights that the immediate cause for initiating the concept of “community of common destiny” was the worsening territorial disputes between China and Southeast Asian countries as a tool of fence mending and mitigating regional tensions (Zhang 2018: 199). Furthermore, Zhang views this concept as a continuation of the strategy of maintaining a favorable international environment for China’s economic development thus prolonging the “period of strategic opportunities” which is considered to take the first three decades of the present century (Zhang 2018: 200). Similar to Zhang, Jian Zhang also notes that the concept of “community of common destiny” was developed in order to strengthen China’s relations with neighboring countries. He even goes on to argue that this concept reflects China’s intention to construct a China-centric regional order (Jian 2015: 15).

Wang Junsheng presents more definite meaning of this concept by alluding that the “community of common destiny” is “a core part of China’s new government’s well-designed strategy for foreign affairs”. In terms of geographical scope, he emphasizes that this concept is mainly directed towards China’s neighboring countries thus linking it to the PRC’s periphery strategy (Wang 2019: 70).

Wang Linggui and Zhao Jianglin underscore that there is a consensus among China specialists from China’s neighboring countries that the “community of common destiny” is a new paradigm that is different from the Western one and it can be “used to promote dispute resolution and socio-economic development in the world” (Wang and Zhao 2019: 3).

Stephan Smith emphasizes that the concept of “community of common destiny” is in line with the Confucian principle of harmony without sameness (和而不同 *hé ér bù tóng*) since its major focus is the Asian countries which can be characterized with plurality of political systems and diverging development levels. He points out its resemblance to the PRC’s seven decades old foreign policy principle of Five Principles of Peaceful Coexistence (Smith 2018: 462). Similarly, Jyrki Kallio considers the “community of common destiny” as “modern spiritual offspring” of the *Tianxia* idea (Kallio 2018: 7).

According to Yan Xuetong, in 2013 China made a major shift in its foreign policy from a policy of “keeping a low profile” (善于守拙 *shànyú shǒuzhuō*) with its major focus on economic gains into “striving for achievement” (奋发有为 *fènfā yǒuwéi*) which has a greater political orientation. He argues that the idea of building communities of shared destinies with surrounding countries was declared by Xi Jinping in order to create a favorable environment for the goal of national rejuvenation of China which in turn is part of “striving for achievement” policy (Xuetong 2014: 182). Yan Xuetong does not exclude the possibility that the future community of common destiny will also include military cooperation (Xuetong 2014: 169).

Fu Ying who served as Former Chinese Vice-Minister of Foreign Affairs in 2010-2013 highlights that the idea of “community of common destiny” is designed to unite developed and developing countries, foster regional and global cooperation, and eliminate North-South division and regional imbalance in the world (Ying 2017).

Former Chinese diplomat Wang Yiwei highlights the novelty of this concept which offers “a ‘new’ approach to international relations that supersedes an ‘outdated’ model associated with the West and fosters the establishment of a new global and economic order” (Mardell 2017). Moreover, Xinhua news agency in 2017 underscored that the proposal to build “community of common destiny” “transcends ethnic, national and ideological differences as it has been designed to help countries and regions cope with global challenges” (Xinhua 2017a).

Number of authors note that the concept of “community of common destiny” and BRI are the two sides of the same coin in which “community of common destiny” constitutes an ideational or intellectual construct, whereas the BRI is practical aspect with concrete actions to be implemented (Rolland 2018, Wang 2019: 69, Kallio 2018:7).

“Community of Common Destiny” in Action

The phrase “community of common destiny” was first reflected in the 17th CPC National Congress report in 2007 expressing the PRC’s goodwill to Taiwan by stating that people on the Mainland and in Taiwan “are of the same blood and share a common destiny” (Xin 2010: 528). This notion was extended to include China’s relations with other countries in September 2011 when it first appeared in China’s White Paper on Peaceful Development and later in 18th CPC National Congress report in November 2012 (Zhang 2018: 197). Furthermore, the concept started to be actively used by Xi Jinping after he came to power. For instance, he mentioned the phrase “community of common destiny” during his state visit to Russia, Africa and at the Meeting of BRICS Leaders in 2013 (Wang 2019: 59). At the foreign affairs meeting held in 2014, Xi Jinping stated that “China’s ultimate goal was to build a ‘community of common destiny’ and that China would foster a ‘new model of international relations’ (Xiaodong 2017). Furthermore, Chinese President mentioned this concept at the 8th G20 Leaders’ Summit thus extending its audience. At this summit he encouraged the participants that “all countries should build the awareness of a community of common destiny, cooperating in competition, and achieving win-win results in cooperation” (Ministry of Foreign Affairs, 2013a). At the same time, President Xi proposed to “build Shanghai Cooperation Organization into a community of destiny and interests for its member states” and emphasizing its reliability in terms of working together and joint development (Ministry of Foreign Affairs, 2013b).

During his speech at the Indonesian Parliament Xi Jinping stressed the importance of joint efforts of Chinese and Indonesian people in building China-ASEAN community of common destiny since it meets the common interests of people of Asia and the world (China Daily 2013).

In March of 2015 Chinese leadership took a step further to introduce this concept among its Asian counterparts at the Boao Forum by delivering the speech titled “Towards a Community of Common Destiny and a New Future for Asia” in which he emphasized a growing unity among Asian countries. President Xi noted: “Over the past 70 years, Asian countries have gradually transcended their differences in ideology and social system. No longer cut off from each other, they are now open and inclusive, with suspicion and estrangement giving way to growing trust and appreciation. The interests of Asian countries have become intertwined, a community of common destiny has increasingly

taken shape” (Ministry of Foreign Affairs, 2015a).

In September 2015 the concept of “community of common destiny” was presented to the global audience as Xi Jinping’s speech at the 70th session of the UN General Assembly was titled “Work Together to Build New Partnership and Make Concerted Efforts to Build Community of Shared Mankind Destiny”. He provided some details of this concept by pointing out to its five major aspects such as political partnership, security, economic development, cultural exchange and green development (Ministry of Foreign Affairs, 2015b).

In his keynote speech at the World Economic Forum in Davos that took place in January of 2017 Xi Jinping ardently defended economic globalization and assured that China will keep striving for the formation of “community of common destiny”. He noted that “today, mankind has become a close-knit community of shared future. Countries have extensive converging interests and are mutually dependent” (The State Council Information Office 2017). Hence, the Chinese leadership sought to stress the interdependent character of contemporary international relations.

Thus, one can easily infer that this concept has been actively promoted by the Chinese leadership at various international gatherings. According to some estimates, by the end of 2015 Xi Jinping mentioned the “community of common destiny” 70 times (Wang 2019: 60).

Moreover, during his 19th CPC National Congress report President Xi called people from “all countries to work together to build a community with a shared future for mankind, to build an open, inclusive, clean, and beautiful world that enjoys lasting peace, universal security, and common prosperity” (Xinhua 2017b). As a result of the constitutional amendment of 2018 the concept has been included in the Preamble of the PRC’s Constitution: “China consistently carries out an independent foreign policy, and adheres to... open strategy in developing diplomatic relations and economic and cultural exchanges with other countries and promoting the building of a community with a shared future for mankind” (Constitution of the PRC 2018). Furthermore, this concept is given an importance in Communist Party of China (CPC) Constitution which was revised in 2017 to incorporate “Xi Jinping Thought”. These measures demonstrate the significance of this concept in China’s both internal and external affairs.

In February 2017, UN Commission for Social Development approved a resolution that encourages all countries to support Africa’s economic and social

development. In its resolution Economic and Social Council called upon “the international community to enhance support and fulfill its commitments to take further action in areas critical to Africa’s economic and social development, in the spirit of win-win cooperation and to create a shared future, based upon our common humanity” hence using China’s fifth leadership’s terminology (Resolution adopted by ESC 2017). Consequently, the Chinese Xinhua news agency reported that the Chinese diplomats regarded it as the global recognition of the concept and the manifestation of China’s contribution to global governance (Xinhua 2017a).

It should be noted that “Institute for a Community with Shared Future” was established at the Communication University of China in Beijing on November 29, 2019. It is reported that this new think tank will focus on studying the concept of “community of common destiny” (China Media Project 2019).

All these actions demonstrate that while the concept of “community of common destiny” is still in the making, it is backed by some active efforts directed towards popularizing it in the international arena and steps to elaborate and refine it domestically.

Results and Discussion: Implications for China’s Foreign Policy Behavior

What are the implications of actively promoting this concept in the world stage for Chinese foreign policy behavior? What kind of major observations can we draw from this discussion?

First, continuous promotion of “community of common destiny” implies that China will continue to be active in the international relations and even assertive in dealing with its neighbors in terms of disputed territories in particular. The introduction of the East China Sea Air Defense Identification Zone (ADIZ) in November 2013 and installing anti-ship cruise missiles and surface-to-air missile systems in the South China Sea in April 2018 can be a powerful manifestation of this analysis (Reuters 2018).

Second, this concept will push China to be actively involved in global governance by seeking to address such issues as economic protectionism, terrorism, climate change, refugee crisis, etc. To this end, Chinese leadership will likely to adopt notions from ancient Chinese philosophers (e.g. Confucius, Mencius, Laozi etc.) that propagate cooperation, harmony, and mutual gains in order to continue to foster international solidarity despite the existing political, economic, and cultural diversity of various countries.

Third, this concept can serve as the program that is designed to promote China’s positive image

abroad since it can be argued that the concept of “peaceful rise” that was popularized by the fourth generation of Chinese leadership has not been quite successful in convincing the world of China’s good intentions. For instance, China’s assertive behavior in the South China Sea starting from 2009 had alienated China’s Southeast Asian neighbors to some extent. Therefore, “community of common destiny” has a full potential to replace previous “peaceful rise” concept.

Fourth, China will try to deploy mostly economic means in order to get support for the “community of common destiny” from both developed and developing countries. An increased foreign aid, growing investment in African countries and loans provided within the BRI framework can be a clear indication of this approach (Zhang 2018:203).

Fifth, China will try to actively promote building the “community of common destiny” within the framework of such regional groupings as the SCO, ASEAN, and Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia (CICA) given their composition of mainly developing countries. It should be added that the PRC is prone to identifying itself within the developing countries camp.

Sixth, Beijing will try to act responsible by all means as it continues to promote this concept since the “community of common destiny” involves the sense of responsibility as noted by Wang Junsheng. He provides President Xi’s statement from 2013 in which Chinese leader posits that “As our national power growing, China will assume more international responsibilities and obligation within its capabilities and make greater contributions to human peace and development” (Wang 2019: 67-68). Given China’s reputation that was earned after the Asian Financial Crisis of 1997 during which Beijing did not devalue its currency with the aim of easing financial difficulties faced by its Southeast Asian neighbors, it would not be an unexpected and sudden development. One might add China’s diplomatic and meditational efforts in providing a platform during 2003-2007 within the framework of Six-party talks to discuss and resolve nuclear crisis in the Korean peninsula.

However, there are several challenges ahead for the Chinese leadership in implementing the “community of common destiny” concept. As Zhang points out, firstly, due to their different political systems and strategic mistrust, it would be hard for China to assure the developed countries. Secondly, he stresses that it is difficult for countries to form a coalition, not to mention building a community (Zhang 2018:204). Thirdly, according to Huiyong

Wu, building the “community of common destiny” requires the creation of a holistic code of ethics. If the Confucian model is taken as the basis then it would imply that the countries outside the Confucian world would need to accept its principles. Thus, given the cultural and religious diversity of countries in the world Wu stresses the difficulty in implanting this concept. Fourthly, Wu continues to argue that another important issue with this concept is the question of promoting the inter-subjective understanding of the efficiency of such ideas as common development, win-win cooperation, and community efforts as opposed to individual freedom and individual rights that are deeply enshrined in Western way of thinking (Wu 2018: 9-10). Fifthly, Kallio argues that this concept contains some inherent contradictions. He highlights that “community of common destiny” is not suitable to be a model for a global community because it requires the existence of a center. But while China is promoting state sovereignty, it is also leaving some room for the right of powerful countries to have their own spheres of influence (Kallio 2018:7).

Overall, what we can infer from this discussion is that the countries in the world will deal with a proactive China that will act in accordance with its great power status. This will entail more Chinese involvement in global governance issues, in sending peacekeeping missions abroad, and active engagement in regional organizations coupled with other efforts within frames of BRI implementation.

Conclusion

After having considered the possible meaning, content, and the scope of the concept of the “com-

munity of common destiny” on the basis of the existing and yet growing literature on the topic, it is pertinent to note that scholarly work on the theme is continuously evolving.

The research on this topic and their findings and conclusions heavily depend upon the Chinese leadership’s foreign policy directions and announcements in the international arena. However, what we can conclude so far is that an active promotion of this concept marks the proactive Chinese foreign policy coupled with its normative dimension. This does not necessarily imply that China never had a normative content in conducting foreign policy rather this paper finds that the normative dimension of the concept of the “community of common destiny” is grander in its scale and bolder in its task. And a successful implementation of this concept will require massive political, economic, diplomatic, and academic skills from China since it has a potential to generate misunderstanding among the countries that have differ in terms of their political and cultural traditions.

Moreover, it should be noted that this concept is quite vague and loose approach in promoting regional and global cooperation among states based on their shared interests and common problems. The discussion provided by this study reveals several challenges in implementing this concept such as difficulty to convince the developed countries, form a community, elaborate holistic code of ethics and promote inter-subjective understanding. However, this study finds that the willingness of China to actively promote this concept in various international events signifies its desire to act according to its growing international clout.

References

- China Daily. (2013) President Xi Gives Speech to Indonesia’s Parliament. Retrieved from URL: https://www.chinadaily.com.cn/china/2013xiapec/2013-10/02/content_17007915_2.htm
- China Media Project. (2019) China Gets First “Common Destiny” Center. Retrieved from URL: <https://chinamediaproject.org/2019/12/03/china-gets-first-common-destiny-center/>
- Constitution of the PRC (2018 Amendment). Retrieved from URL: <http://en.pkulaw.cn/display.aspx?cgid=311950&lib=law>
- Jian Z. (2015) China’s New Foreign Policy Under Xi Jinping: Towards ‘Peaceful Rise 2.0’? *Global Change, Peace and Security*, vol. 27, no 1, pp. 5-19.
- Kallio J. (2018) Xi Jinping Thought and China’s Future Foreign Policy: Multipolarity with Chinese Characteristics. Finnish Institute of International Affairs.
- Mardell J. (2018) The ‘Community of Common Destiny’ in Xi Jinping’s New Era. *The Diplomat*. Retrieved from URL: <https://thediplomat.com/2017/10/the-community-of-common-destiny-in-xi-jinpings-new-era/>
- Ministry of Foreign Affairs. (2013a) Xi Jinping Attends Eighth G20 Leaders’ Summit and Delivers Important Speech. Retrieved from URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1074372.shtml
- Ministry of Foreign Affairs. (2013b) Xi Jinping Delivers Speech at SCO Summit, and Raises Four-Point Proposal. Retrieved from URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1077762.shtml
- Ministry of Foreign Affairs. (2015a) Full Text of Chinese President’s Speech at Boao Forum for Asia. Retrieved from URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpcxbayzlt2015nnh/t1250690.shtml

Ministry of Foreign Affairs. (2015b) Xi Jinping Attends General Debate of 70th Session of the UN General Assembly and Delivers Important Speech. Retrieved from URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpdmgjxgswbxcxlhgcl70znxlfh/t1304144.shtml

Resolution adopted by ESC UN. (2017) Economic and Social Council, United Nations.

Reuters. (2018) China Installs Cruise Missiles on South China Sea Outposts; CNBC. Retrieved from URL: <https://www.reuters.com/article/us-southchinasea-china-missiles/china-installs-cruise-missiles-on-south-china-sea-outposts-cnbc-report-idUSKBN1I336G>

Rolland N. (2017) China’s Eurasian Century?: Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative. National Bureau of Asian Research.

Rolland N. (2018) Beijing’s Vision for a Reshaped International Order. Retrieved from URL: <https://jamestown.org/program/beijings-vision-reshaped-international-order/>

State Council Information Office. (2017) Full Text: Xi Jinping’s Keynote Speech at the World Economic Forum. Retrieved from URL: http://www.china.org.cn/node_7247529/content_40569136.htm

Smith S. (2018) Community of Common Destiny: China’s ‘New Assertiveness’ and the Changing Asian Order. *International Journal*, vol. 73, no 3, pp. 449-463.

Wang J. (2019) Building a Community of Common Destiny between China and the Neighboring Countries: Concept, Connotation and Approach. In: Wang L. and Zhao J. (Eds.) *China’s Belt and Road Initiative and Building the Community of Common Destiny*. World Scientific, Singapore, pp. 57-80.

Wang L., Zhao J. (2019) The Community of Common Destiny between China and its Neighbors: A New Paradigm for Promoting World Socio-Economic Development. In: Wang L. and Zhao J. (Eds.) *China’s Belt and Road Initiative and Building the Community of Common Destiny*. World Scientific, Singapore, pp. 3-22.

Wu H. (2018) A Confucian Holistic World Order and China’s Vision of a Shared Future. *Comparative Literature and Culture*, vol. 20, no 2, pp. 2-10.

Xiaodong Y. (2017) ‘Community of Common Destiny’: China’s ‘New Era’ of International Relations. *News China*. Retrieved from URL: <https://www.pressreader.com/china/newschina/20171224/281522226451346>

Xin Q. (2010) Beyond Power Politics: Institution-Building and Mainland China’s Taiwan Policy Transition. *Journal of Contemporary China*, vol. 19, no 65, pp. 525-539.

Xuetong Y. (2014) From Keeping a Low Profile to Striving for Achievement. *The Chinese Journal of International Politics*, vol. 7, no 2, pp. 153-184.

Ying F. (2018) China’s Vision for the World: A Community of Shared Future. *The Diplomat*. Retrieved from URL: <https://thediplomat.com/2017/06/chinas-vision-for-the-world-a-community-of-shared-future/>

Zhang D. (2017) The Concept of ‘Community of Common Destiny’ in China’s Diplomacy: Meaning, Motives and Implications. *Asia and Pacific Policy Studies*, vol. 5, no 2, pp. 196-207.

Xinhua. (2017a) Chinese Landmark Concept Put into UN Resolution for First Time. Retrieved from URL: http://www.xinhuanet.com/english/2017-02/11/c_136049319.htm

Xinhua. (2017b) Full Text of Xi Jinping’s Report at the 19th National Congress. Retrieved from URL: http://www.xinhuanet.com/english/special/2017-11/03/c_136725942.htm

A.K. Taussogarova* , **S.B. Bektemirova** ,
G.N. Iskakova , **A. Bekzhanova**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: ayauzhan1971@gmail.com

FROM THE EXPERIENCE OF ETHNONYMIC HEADLINES RESEARCH

The elaborate treatment of the issues as the role of ethnic information as well as other information, the contexts of the use of ethnos names – ethnonyms in mass media products, the linguistic presentation of ethnic positive / negative data, their influence on consciousness of information consumers and their functions in press media of any country is considered very topical. The frequent occurrence of ethnos in various negative contexts may lead to the formation of negative associations on the ethnos in the consumer consciousness. That is why mass media is one of the mechanisms of controlling and influencing the public consciousness in positive or negative propaganda of the nation's image, the national identity, national unity processes. In this regard, the study of the headlines of press publications is being realized as they have an impact on the formation of an opinion of a reader about a definite ethnos, the emergence of an ethnic stereotype in the society in general.

Key words: ethnonymic headline, media discourse, ethnic stereotype, image of ethnos, content analysis

А.К. Таусогарова*, С.Б. Бектемирова,
Г.Н. Исакова, А. Бекжанова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: aiauzhan@mail.ru

ЭТНОНИМДІ ТАҚЫРЫПАТТАРДЫ ЗЕРТТЕУ ТӘЖІРИБЕСІНЕН

Этникалық ақпараттың, сондай-ақ өзге де ақпараттың рөлі, этнонимдерді бұқаралық ақпарат құралдарындағы этнонимдерді пайдалану контекстері, қайсыбір этника туралы оң / теріс деректердің лингвистикалық рәсімделуі, олардың ақпарат тұтынушылардың санасына және олардың кез келген елдің бұқаралық ақпарат құралдарындағы функцияларына әсері сияқты мәселелерді пысықтау аса өзекті болып табылады. Әр түрлі жағымсыз контекстерде этнос атауының жиі көрініс табуы тұтынушы санасында этнос туралы теріс ассоциациясының қалыптасуына алып келуі мүмкін. Сондықтан да бұқаралық ақпарат құралдары ұлт бейнесін, ұлттық бірегейлікті, ұлттық бірлік процестерін оң немесе теріс насихаттауда қоғамдық сананы бақылау және оған ықпал ету тетіктерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты баспа басылымдарының тақырыпаттарын зерттеу жүзеге асырылады, өйткені олар оқырманның белгілі бір этнос туралы пікірін қалыптастыруға, жалпы қоғамда этникалық стереотиптің пайда болуына ықпал етеді.

Түйін сөздер: этнонимдік тақырыпат, медиадискурс, этникалық стереотип, этнос бейнесі, контент-талдау.

А.К. Таусогарова*, С.Б. Бектемирова,
Г.Н. Исакова, А. Бекжанова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: aiauzhan@mail.ru

Из опыта исследования этнонимических заголовков

Весьма актуальной представляется проработанная трактовка таких вопросов, как роль этнической информации, а также иной информации, контексты использования этнонимов – этнонимов в средствах массовой информации, лингвистическое представление этнических позитивных / негативных данных, их влияние на сознание потребителей информации и их функции в средствах массовой информации любой страны. Частое появление этноса в различных

негативных контекстах может привести к формированию негативных ассоциаций на этнос в потребительском сознании. Именно поэтому средства массовой информации являются одним из механизмов контроля и воздействия на общественное сознание в позитивной или негативной пропаганде образа нации, национальной идентичности, процессов национального единства. В связи с этим изучение заголовков печатных изданий активизируется, поскольку они оказывают влияние на формирование мнения читателя об определенном этносе, возникновение этнического стереотипа в обществе в целом.

Ключевые слова: этнонимический заголовок, медиадискурс, этнический стереотип, образ этноса, контент-анализ.

Introduction

The impact of information about ethnicity published in mass media on the consciousness of mass media consumers is directly related to ethnonymic headlines. The nature of the ethnonymic headlines is defined as follows: “The use of the names of races, nationalities and nations (ethnonyms) or the derivatives composed of that ethnonym as Uzbek-Uzbekshe (Uzbek – in Uzbek), Kazakh-Kazakhshylyk (Kazakh – peculiar to Kazakh), etc is the main features of ethnonymic headlines in mass media. In some cases it may be the name of the state or the republic, which is associated with an ethnos defined in the consciousness of people” (Karymsakova R.D. 2007: 27).

Justification of the choice of article and goals and objectives

The establishment of harmonious inter-ethnic relations in any multi-ethnic state is the most relevant in maintaining peaceful life within the country and the normal development of the country’s economy. In this regard, in addition to state measures related to the development of interethnic relations, the ethnic information content reflected in mass media, including ethnonymic headlines of publication are very significant. Since the reader’s attention is primarily focused on the positive or negative content of the ethnonymic headline of mass publication, it’s highly possible that it can lead to the reflection of different emotions in relation to this ethnic group and formation of negative assessments. This assumption was the basis for the need to study the problem.

The purpose of the article is to determine the level of influence of ethnonymic headlines of mass publications on the consciousness of readers, the possibility of forming a positive or negative stereotype about the ethnos. In order to achieve this goal, the objectives like to select mass publications from the Kazakh mass media on an ethnonymic headlines, classify them according to various linguistic characteristics, realize an associative experiment, and a sociological survey to identify their impact on the readers’ consciousness were set.

Ethnonymic headlines provide a reader with an information on the content of the publication, awaken his interest in the publication. They including evaluative and expressive meanings concerning a definite ethnos in their content, are directed to influence the consumers emotionally, and even the author may aim at convincing, inspiring confidence in his offered principles on some ethnos or people or changing their opinions and viewpoints. In this context, studying ethnonymic headlines with positive / negative content as an element mass media discourse is topical from the perspective of their impact on readers’ consciousness and inter-ethnic and intercultural communications.

The influence of mass media on the consciousness of consumers – people from the viewpoint of ideological, cultural and spiritual values system, its impact for the purpose of forming a viewpoint, opinion with the help of language tools identify its communicative and inter influential nature rather than informative one. And we think that complex communicative influence made by different strategies and verbal / nonverbal tactics between mass media products and its consumers provokes to consider it as a discourse element. T. Van Dijk defines the discourse as “a complex communicative event”. The scientist identifies discourse as a communicative event from the prospective of “a communicative act, impact between a speaker, a listener or an observer in a particular time and space context”, and the scientist points out its spoken / written, verbal / nonverbal forms and its realization in the communication between a doctor and a patient, the process of reading a newspaper (Van Dijk T. A. 1998).

In general, consideration of discourse as a “complex communicative event” can show it as a multi aspect phenomenon. “Communicative interaction between the speaker and the listener” is likely to begin with the moment when the headline of mass media publication is formed by its author. Communicative influence concerning the content of mass media publication, is realized in the cognitive-mental aspect of coding and decoding of the semantics

of verbal / nonverbal means, language signs from the viewpoint of interpreters. The importance of establishing communication of the headline of mass media publication with the consumers is reflected in the following opinion: "The title is the most notable part of the newspaper publication. Anticipating the text it contains a definite information on the content of the material and at the same time it has an emotional-expressive function, awaking the readers' interest. Therefore, newspaper headline represents a particular synthesis of logical and emotional ones, allowing to capture the attention of more than eighty percent of the readers" (Zhikhar L. 2005).

The first feature of the ethnonymic headlines as an element of mass media discourse is in its signed characteristic consisting of the unity of its material (form) and ideal (content) components, and in the influence of these signs on the interpreters (mass media consumers). Mass media discourse, particularly ethnonymic headlines, can be viewed according to their nature as other linguistic signs in two ways shown by the scientists: "1) visible - plan of the representatives or external representations of senses and meanings; 2) mental - plan of the interpreters or means of decoding the senses and meanings" (Rusakova O. Ph., Rusakov V.M. 2008).

It is worth naming the ethnonymic headlines in mass media "cultural codes" when they are considered as representatives that are the external representation of a meaning according to the semiotic system concepts or that present a meaning in the material form. Here, the term "cultural code" is interpreted as follows: A semiotician and writer Umberto Eco prefers to use the term "cultural code" instead of the term "culture language". The concept of code implies the idea of a certain order and articulation. In this regard, representatives, Eco believes, are not at all the mirror images of real objects (referents), but act in certain ways of encoding them. For example, movie images are not the impressions of the non-film reality, but a reality that has already been conceptually filtered out, to some extent interpreted" (Rusakova O. Ph., Rusakov V.M. 2008).

In addition, the following definitions about the cultural code are provided: "Coded information in a definite form that allows identification of culture" (Ivanov A.); "Cultural codes are the set of images related to the complex of some stereotypes in the consciousness; the cultural code of the nation permits to understand the behavioral skills, the psychology of the people" (Ivanov A.).

Scientific research methodology

These features of the cultural code shown by the researchers are characterized in ethnonymic headlines on the one hand as "coded information", "a set of images associated with a complex of some stereotypes in the mind", on the other hand, culturally coded ethnonymic headlines are strategies as well as language tactics of making an impact of the author on the consumer. The author aims at realizing the strategy of influencing the reader on the issue that he / she is describing in accordance with the behavioral skills of that linguocultural society or ethnicity, the psychology of people and contradicting it. In this context, we see that the mental and cultural coded language units and the headline based on their specific syntactic construction are used as language tactics.

For example, the stereotypes of people about the concepts of striptease and celebration (in this context *Kazakh toi (wedding)* in the headline "Striptiz na svad'be: pochemu molchit kazahskaja pressa? (Striptease at the wedding: why is the Kazakh press silent?)" (in Russian) (Kairat Matrekov) that consists of an adjective *Kazakh* connected with an ethnonym and their mentality play an important role. The concept of mentality, the scientific conclusions about the reflection of ethnos or nation mentality are similar in nature: "Language performs the functions of mental structuration and categorization of reality, and in every language, mentality and mentality intersect" (Suleimenova E.D. et.al. 2008), "mentality is the "general tone" of long-term forms of behavior and opinions of individuals within groups. Mentality manifests itself in everything that a person thinks about, what and how he assesses, how he correlates life and events (Khrolenko A.T. 2009:20), "mentality as a specificity of the psychological life of people is revealed through a system of views, assessments, norms and ways of thinking, based on the available in the given society knowledge and beliefs and hierarchy of values setting together with the dominant needs and archetypes of the collective unconscious one, and therefore beliefs, ideals, inclinations, interests and other social attitudes peculiar for the members of this community" (Dubov I.G. 1993:18), "the specifics of the ways of the ethnos' reaction to the phenomena and object of the surrounding world" (Petrenko V.Ph. 1987).

In the semantics of the given ethnonymic headline the following issues as the "cultural code" including the Kazakh national mentality: the ethnic stereotype of the "Kazakh toi (celebration)" in the linguistic consciousness of the people is related with the positive images as great magnificency,

abundance, good fortune, funny melody, etc.; striptease in the Kazakh celebration, according to the national mentality, is a strange phenomenon; the understanding of avoiding shameful, impudent, abusive behavior is formed according to the ethnic stereotype of “Muslim people, the Kazakh - Muslim child” in the Kazakhs’ linguistic consciousness. The author used a rhetorical question “Why is the Kazakh press silent?” aimed to expressing an intentional protest in the second component of the headline, according to the behavioral character of the ethnos, the psychology of the population. This part of the headline carries out another function as an implicit (hidden, indirect) construction: it doesn’t convey the fact that the striptease happened at the wedding of the Kazakh nation directly, but through the phrase “the Kazakh press”.

The content of the comments on this article with an ethnonymic headline on the Internet site 65 info has shown the positive and negative effects of the ethnic information with such ethnonymic headline. The positive influences: positive associations of the ethnic stereotype “Kazakh feast”; positive heterostereotypes of the representatives of Kazakh people about their own nation; positive heterostereotypes of the representatives of other nations about the Kazakh feasts and Kazakh nationality. The negative influences: negative stereotypes about the feasts in Russia; negative heterostereotypes of the representatives of the Kazakh nation about the Kazakh people; switch of the positive stereotype and positive associations about “Kazakh feast” to being negative; negative heterostereotypes of the representatives of other nationalities about Kazakh nation; debates with negative content about ethnic minorities between the representatives of different ethnic groups; inter-ethnic division.

Also, it is possible to observe that the negative autostereotypes appeared in the result of the impact of the negative ethnonymic headline of the article and the negative ethnic information in its content, to some extent, contribute to an emergence of a complex of profound defect in the consciousness of the representatives of the nation about their own ethnos, a loss of confidence in their ethnos, an increase of the number of people dissatisfied with their nation.

The above mentioned facts can prove the need for scientific research related to the ethnonymic headline of mass media publications. And this determines the importance of the ethnonymic headlines in mass media as one of the verbal elements in the realization of the “communicative influence between listener and listener” in cognitive-mental aspect.

In addition, the ethnonymic headlines in mass media, depending on their positive or negative semantics, may have a positive or negative impact on “the positive image formed in the public consciousness according to the measures of achievements and values in various fields (culture, economy, politics) of a nation, the image of an ethnos considered as a reputation of various linguocultural associations and society as a whole and the image of a state identified with that ethnos.

Thus, the method of content analysis was used to determine the nature of the ethnonymic headlines as an element of “communicative influence between the speaker and the listener or the author of mass media product and consumers of that product” of mass media discourse from ethnos prospect.

Results and discussion

Content analysis, identified in scientific sources as “a method of defining and evaluating the peculiar content characteristics of the text and other sources of information, especially mass media materials” (Suleimenova E.D. et.al. 2008), is used in our research to study the associates as an indicator of the influence process of ethnonymic headlines in mass media resources on the linguistic consciousness of consumers, to process the results of the social survey conducted to determine the effect on formation of a positive or negative opinion on the ethnos, and to identify the linguistic characteristics of newspaper headlines (semantic features, combination, hidden context in headlines).

The following advantages of the method of content analysis are particularly useful for our research: “Content analysis may be considered as an additional method (for example, when analyzing open answers) in the study of the frequency (or scope) of the use of one or other semantic units in the analyzed text, in determining the effectiveness of the influence of the report, in the study of the voluminous one-type documents that are relevant to the research topic, the need for a clear and objective analysis; in the case of non-systematic materials on the subject of research; when the document language (style) is important; when it is important to prove that the document contains implicit content, in mutual review and supervision of the collected data with the help of other methods (surveys, observation and control) (Chernobrovkina E.P. 2011:125 -129.).

According to the research realization stages of the content analysis method a database of headlines with ethnonym found from the Kazakhstani Kazakh and Russian mass media of the period 2010 – 2017 and 150 headlines were collected.

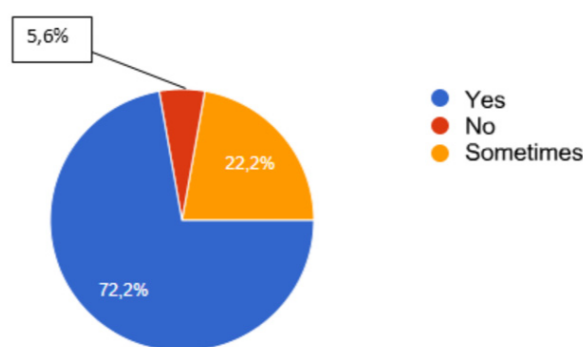
According to the content the collected ethnonymic headlines were grouped due to ethnic household, political and social, behavioral peculiar to the ethnos itself (moral, humane features), cultural-historical data. Different linguistic approaches (implicit structure, use of anthroponyms with ethnic informational meaning, ethnopholisms, the state, country name) were used to select individually the ethnonymic headlines identifying the ethnos implicitly and ethnonymic headlines formed on zoomorphic metaphors.

The results of the quantitative / qualitative analysis of the data collected through the social survey conducted taking into account these specific features of the gathered headlines, are as follows:

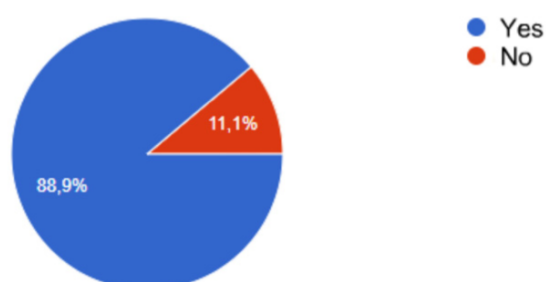
1. 91% of respondents were Kazakhs, the other 8% were the representatives of other nationalities (Russian, Korean, Tatar, Turkish, Uzbek).

2. Age peculiarities: The number of respondents aged 18-35 years was 70.4%, while those between the ages of 36-55 accounted for 28.4%. Respondents older than 55 years - 1.2%.

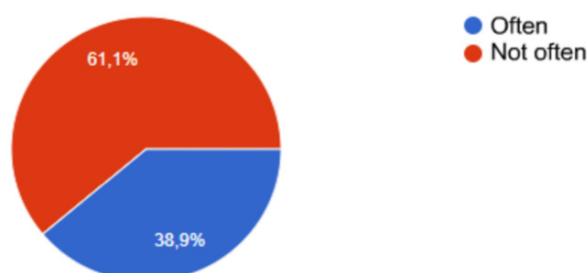
3. To the question in the main part "Are you interested in newspaper headlines" 72.2% of the respondents answered "yes", 22.2% "no" and 5.6% "sometimes". At the same time, 88.9% of the respondents think that the content of the article can be predicted according to its headline, and 61.1% of the respondents believe the ethnonym in the headline and the content of the article usually / frequently correspond, while the rest 38.9% are of the opposite opinion.

1-scheme. The percentage of the answers given to the question Does a newspaper headline attract your attention?.

2-scheme. The percentage of the answers given to the question Can you imagine what it is about having read the headline of an article?

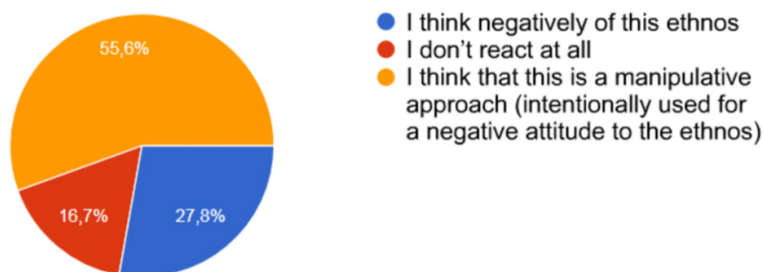
3-scheme. The percentage of the answers given to the question Do you meet any texts that show a discrepancy between the headline, which includes an ethnonym (naming ethnos, nationality) and the content?

Depending on the content of the accumulated ethnonic topics, the ethnic, political, social, ethnos were grouped according to individual behavioral (moral, moral), cultural-historical data. Ethnonic themes were identified individually by identifying the ethnos through various linguistic approaches (implicit structure, anthroponyms of ethnic information, ethnophilisms, zoomorphism metaphors, state, and country name).

According to the content the collected ethnonymic headlines were grouped according to ethnic household, political and social, behavioral peculiar to the ethnos itself (moral, humane features), cultural-historical data. The ethnonymic headlines implicitly identifying the ethnos were individually selected by different linguistic approaches (implicit structure,

use of anthroponyms with ethnic informational meaning, the positive / negative additional names of ethnoses - ethnophilisms, zoomorphic metaphors the name of a state, a country).

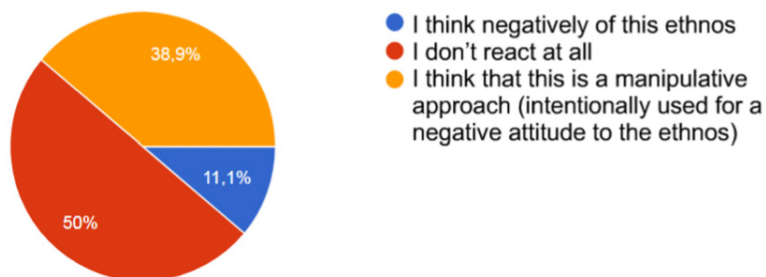
The answers given to the question as “How do you react to the headline “Tragedija kazahskogo mazhora: papa deneg ne daet (Tragedy of the Kazakh silver spoon: father doesn’t give money)” (in Russian), “Pochemu kazahi – ohranniki? (Why are the Kazakhs security staffs?)” (in Russian), “Kazashki, tancuja pod rjep v nacional’nyh kostjumah, vzorvali kaznet (The Kazakh girls broke the kaznet, dancing to rap music in national costumes) (in Russian)” that was asked to define the impact of ethnonymic headlines about ethnic household negative issues on readers showed the following percentage.

4-scheme. The percentage of the impact of ethnonymic headlines about ethnic household negative issues on readers.

The answers to the question as “How do you react to the headline “Kazahi ne umejut rabotat’ - vpechatlenija kitajskih turistov (The Kazakhs do not know how to work - the impressions of Chinese tourists)(In Russian)”, “Zhojtter islam kyndylyktaryn kyrtuga kiristi (The Jewish people began to destroy Islamic values) (In Kazakh)”, “Senator Sultanov zajavil, chto u kazahov ne bylo svoego gosudarstva

(The senator Sultanov declared that the Kazakhs had never had their own government) (In Russian)”, “Pervyj russkij terrorist: neudachnik, izmenivshij istoriju (The first Russian terrorist: a failure who changed the history) (In Russian)” that was asked to define the impact of negative ethnonymic headlines with political, religious, historical content showed the following percentage (Diagram 5):

5-scheme. The percentage of the impact of negative ethnonymic headlines with political, religious, historical content on readers.

The answers given to the questions “What do you think, what country (what countries) or about what ethnic group (what ethnic groups) these headlines are about? “Aju ormannan akyryp shykty (The bear crawled out of the forest) (In Kazakh)”, “Tabeti artkan ajdahar eli (The country of dragons that has a great

appetite) (in Kazakh)” and etc. that was asked to define what the readers’ identification of the ethnos or state is when they read the headlines including the zoomorphic metaphors, anthroponyms, ethnopholisms, state, country names that mean implicitly ethnos or state can be seen in the Table 1 below.

Table 1. The reactions of the respondents to the question “What do you think what country (what countries) or what ethnic group (what ethnic groups) these headings are about?”

Headlines	The respondents’ reactions of association with an ethnos or state
“ Aju ormannan akyryp shykty (The bear crawled out of the forest) (In Kazakh)”	Russia (10), Russian people, in Russian, russia or china, Rus, about Russians
Tabeti artkan ajdahar eli (The country of dragons that has a great appetite) (in Kazakh)”, «Alyp «ajdahar» shynymen azhal kusha ma? (Will the «dragon» really die?) (in Kazakh)	China (14), China. «The country of dead dragon» and «the country of insect eaters» «, yes, and about the Chines, Vietnam and Russia
“Kedendik odak: Aju, ajudyng konzhygy zhane koj (Customs union: Bear, bear’s cub and sheep) (in Kazakh)”	Bear: Russia/RF (12), great; Bear’s cub: Belarus/ Belorussia (7), Ukraine (2), a bit smaller country Sheep: Kazakhstan/ the Kazakhs (8), the providing country, an ethnic minority
«Itke torden tosek salatyndar (The ones who make a bed for a dog on the place of honour) (in Kazakh)»	Russia (the Russians), English, Russian, Europe, the Koreans, Kazakhstan-the Kazakhs, Kyrgyzstan
«Aga dosym – Lju Chan (My older friend is Liu Chan) (in Kazakh)»?	Korean (3), Korean, Kazakhstan border with China, PRC, China/ the Chinese/ about Chinese (9), China or Korean, I don’t know

38% of respondents said «I do not know, it’s difficult to answer» the ethnopholism *Jewish* in the headline “Zhojtter islam kyndylyktaryn kyrtuga

kiristi (The Jewish people began to destroy Islamic values) (In Kazakh)”, while 22% found it to be the nation *Jewish*.

Table 2. Associations and Ethnic stereotypes of the respondents caused by the influence of negative ethnonymic headlines:

Kazakh (Kazakhstan)	Lazy, not modern, is behind technology, degradation, nomadism, khanate territory, irresponsibility, stubborn people, conservative, low level of Kazakhstani press, ill-mannered, impudent, Corruption, unemployment
China	A global player, a powerful country, an invader of foreign lands, dangerous country, work dorks, country of insect eaters, hordes of people, implicit policy, downloading someone’s product, non-combat capture
Russian (Russia)	revolution, Russian terror, repression, suicide muderer-insane, provocation, chauvinistic country, bald heads, skinhead, pride, aggression rebel, Power (3), strength, lazy alcohol, dominant nation,
Kyrgyz (Kyrgyzstan)	Self-consequent Kyrgyz, the one who doesn’t understand the good
Uzbeks (Uzbekistan)	low level of tourism development, deceitful, danger, pity

The following questions were asked to define the reactions of the respondents occurred when they read the headlines meaning implicitly an ethnos and country using the zoomorphic metaphors, anthroponyms, ethnopholisms, the names of the country and state: What association and ethnic ste-

reotypes do you have of these ethnoses when you read the headlines “Tabeti artkan ajdahar eli (The country of dragons that has a great appetite) (in Kazakh)”, “Alyp «ajdahar» shynymen azhal kusha ma? (Will the “dragon” really die?) (in Kazakh)” etc.?

Table 3. The associations occurred under the influence of the headlines meaning implicitly an ethnos and country using the zoomorphic metaphors, anthroponyms, ethnophilisms:

The headlines with zoomorphic metaphors, anthroponyms, ethnophilisms	Respondents' associations
“Tabeti artkan ajdahar eli (The country of dragons that has a great appetite) (in Kazakh)”, “Alyp «ajdahar» shynymen azhal kusha ma? (Will the «dragon» really die?) (in Kazakh)”	red flag, lights, snake, invincible, hordes of people, a large strong country, a rapid growth rate of the Chinese population, Chinese traditions and style, a powerful country, to seize other people's lands, an angry country, a dangerous country, cunning Chinese people
“Kedendik odak: Aju, ajudyng konzhygy zhane koj (Customs union: Bear, bear's cub and sheep) (in Kazakh)”	Bear – this is power, this is Russian strong people, naïve, powerful, dominant, aggression, dangerous; Bear's cub – this is youth, naïve as a bear; Sheep – this is crowd, sheep - the Kazakhs, kind and quite, timid

As it's shown in the diagrams above, the fact that the headlines of the newspaper publications can draw the attention of the reader, and the significance of its headline in determining the content of the publication can be concluded according to the percentage increase. The answers of the questionnaire show that the ethnonymic headline doesn't coincide with its content. We think that this latter case will take place as a manipulative approach to the reader.

According to the survey responses, in most cases the respondents identified the ethnos and the country that belongs to that ethnos implicitly given by zoomorphic metaphors, anthroponyms, ethnophilisms correctly and it shows the stability of ethnic stereotypes in the linguistic consciousness of the readers. Also, we can see that in the consciousness of the author of the publication and the Kazakhstani readers the images of different countries are coded by zoomorphisms. Here, the dragon associating China, in the linguistic consciousness of the readers, is decoded as the danger spreading its poison, the bear's cub expressing Belarus and Ukraine as naivety, the bear associated with Russia as aggression, the association of sheep related with Kazakhstan as meekness.

Conclusion

The results of the survey show that ethnonymic headlines in mass media draw the attention of a reader at once and have an impact on the emergence of the first positive or negative associations and ethnic stereotypes about an ethnos according to their semantics. The negative semantics included in the content of the ethnonymic headlines, as well as the inappropriate (incorrect) use of ethnonyms (ethnos, nation names) in the headline of an article describing some negative events, firstly, influence the formation of the negative ethnic stereotypes and associations in the linguistic consciousness of the readers about an ethnicity or the country (state) corresponded with that ethnicity. Secondly, it impacts the disharmony of interethnic or intercultural communication. Thirdly, it affects negatively the formation of the image of an ethnos or the country (state) identified with that ethnos., fourthly, it causes the cases when the representatives of an ethnos are embarrassed about identifying themselves with their own ethnos. This, in its turn, can be said to endanger the solidarity, that is the uniqueness and unity.

Әдебиеттер

- Карымсакова Р.Д. Этническая информация в СМИ // Политкорректность в СМИ Казахстана: поиск гармонии. – Алматы: «Әділ сөз», 2007. – 456 с. 27, 28-беттер.
- Ван Дейк Т. А. (1998). К определению дискурса. [WWW-документ] URL <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>.
- Жихарь Л. Заголовок в газете // Коммуникация в современном мире: Материалы Всероссийской научно-практической конференции аспирантов и студентов «Журналистика, реклама и связи с общественностью: новые подходы», 31 октября – 1 ноября 2005 г.
- Русакова О.Ф., Русаков В.М. Семиотические концепции дискурса // Русакова О.Ф., Русаков В.М. PR-Дискурс: Теоретико-методологический анализ. – Екатеринбург: УрО РАН, Институт международных связей, 2008. – 340 с.
- Иванов А. Герб как культурный код // Семиотический цикл или Знаки в жизни влюблённой женщины. – Воронеж: Ассоциация историков ВГУ. http://vtn-id.ru/rassuzhdenia_o_kodax.htm

- Иванов А. Рассуждения о модернизации культурных кодов. – Воронеж: Ассоциация историков ВГУ. http://vrn-id.ru/rassuzhdenia_o_kodax.htm
- Сүлейменова Э.Д. ж.б. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов / Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. – Астана: «Арман-ПВ» баспасы, 2008. – 392 б.
- Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии: учеб. пособие. – М.: Флинта, 2009. – С. 20-21.
- Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический // Вопросы психологии. – М., 1993. – № 5. – С. 20-29.
- Петренко В. Ф. Психосемантический подход к этнопсихологическим исследованиям // Советская этнография. – М., 1987. – № 4. – С. 15, 19.
- Чернобровкина Е.П. Контент-анализ в лингвистических исследованиях // Вестник Бурятского госуниверситета. №11, 2011. – С. 125 – 129.

References

- Karymsakova R.D. Ethnic information in mass media // Political correctness in mass media of Kazakhstan: search for harmony. – Almaty: «Adil soz», 2007. – 456 p. PP. 27, 28.
- Van Dijk T. A. (1998). To the definition of discourse. [WWW-документ] URL <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>.
- Zhikhar L. Headline in a newspaper // Communication in the modern world: Materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference of Post-Graduate Students and Students "Journalism, Advertisement and Public Relations: New Approaches" October 31 – November 1, 2005.
- Rusakova O. Ph., Rusakov V.M. Semiotic concepts of discourse // Rusakova O. Ph., Rusakov V.M. PR-Discourse: Theoretical and methodological analysis. – Ekaterinburg: UrB RAS, Institute of international relations, 2008. – 340 p.
- Ivanov A. Emblem as a cultural code // Semiotic cycle or Signs in the life of a woman in love. – Voronezh: Association of Historians of VSU. http://vrn-id.ru/rassuzhdenia_o_kodax.htm
- Ivanov A. Discussions on the modernization of cultural codes. Voronezh: Association of Historians of VSU. http://vrn-id.ru/rassuzhdenia_o_kodax.htm
- Suleimenova E.D. et.al. The dictionary of Sociolinguistics terms. / Shaimerdenova N.Zh., Smagulova Zh.S., Akanova D.Kh. – Astana: publishing house «Arman-PV», 2008. – 392 p.
- Khrolenko A.T. The basis of linguocultural studies // Textbook. – М.: Flinta, 2009. – P. 20-21.
- Dubov I.G. Phenomenon of mentality: psychological // Issues of psychology. – М., 1993. – № 5. – P. 20-29.
- Petrenko V.Ph. Psychosemantic approach to ethnopsychological research // Soviet ethnography. – М., 1987. – № 4. – P. 15, 19.
- Chernobrovkina E.P. Content analysis in linguistic research // Bulletin of the Buryat State University. №11, 2011. – P. 125- 129.

Z. Utkelbayeva, ¹ Jamileh Abdelqader Shaban Rifai ²

¹Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture,
Kazakhstan, Almaty

²Jordan University, Amman, Jordan,
e-mail: abrali@mail.ru

KAZAKH INHERITANCE LAW AND ITS DIFFERENCE FROM OTHER LEGAL SYSTEMS

After gaining independence Kazakhstan started studying its historical heritage in the context of spirituality of Central Asian nations. The preservation of historical and cultural heritage can serve as boon to renewal of spiritual identity. The research of Central Asian and Mawrenahr (Transoxiana) medieval scholars, as well as modern-day local and foreign scholars will help to uncover Turkic civilization from various perspectives of its historical evolution, in which Muslim theologians played a crucial role.

The inheritance law of Turkic people pre-and-post Mongol invasions was researched fragmentarily, and this makes the research critical and offer future perspectives. "In the world there are many cultural layers, which exist over-centuries, but remain undiscovered for public. Consequently, they are unrecognized and not given due" quoted a famous historian Salyk Zimanov.

Each modern state has its unique historical evolution. The governmental forms and their legal systems were shaped over course of centuries depending on religion, culture, policy, economy and geographic location. The legislative establishment was formed based on ethnic and cultural factors. Building national legal framework is one of key tasks for every state and hence research of inheritance law in Kazakh steppe is important.

Methodology: research work was written using theoretical works on history of religion, theory of law, history and theory of culture, ethnographic, Islamic law, Kazakh khanate law and other. The historical-comparative analysis and synthesis method were applied to study historical succession of Turkic spirituality for medieval period.

Key words: history, cultural heritage, inheritance system, Islam, Turkic peoples.

3. Өткелбаева,¹ Джамиля Абделкадер Шабан Рифаи ²

¹Нұр-Мубарак Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Иордания университеті, Амман, Иордания, e-mail: abrali@mail.ru

Қазақ мұрагерлік құқығы және оның басқа құқықтық жүйелерден айырмашылығы

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан өзінің тарихи мұрасын Орталық Азия халықтарының руханият тұрғысынан зерттеуді бастады. Тарихи-мәдени мұраны сақтау рухани болмыстың жаңаруының негізі бола алады. Орта Азия және Мавренахр (Трансоксиана) ғалымдарының зерттеулері, сонымен қатар қазіргі жергілікті және шетелдік ғалымдар түркі өркениетін оның тарихи эволюциясының әр түрлі тұрғысынан ашуға көмектеседі, мұнда мұсылман теологтары шешуші рөл атқарды.

Моңғол шапқыншылығына дейінгі және одан кейінгі түркі халықтарының мұрагерлік құқығы үзілді-кесілді зерттелді, бұл зерттеуді сыни етеді және болашақтың перспективаларын ұсынады. «Әлемде ғасырлар бойы қалыптасқан, бірақ көпшілік үшін ашылмаған көптеген мәдени қабаттар бар. Демек, олар мойындалмайды және уақытылы берілмейді», – деген атақты тарихшы Салык Зиманов.

Әрбір қазіргі заманғы мемлекеттің өзіндік тарихи эволюциясы бар. Мемлекеттік нысандар және олардың құқықтық жүйелері ғасырлар бойы дінге, мәдениетке, саясатқа, экономикаға және географиялық орналасуына байланысты қалыптасты. Заң шығарушы институт этникалық және мәдени факторларға негізделген. Ұлттық заңнамалық базаны құру әр мемлекет үшін шешуші міндеттердің бірі, сондықтан қазақ даласында мұрагерлік құқығын зерттеу маңызды болып табылады.

Әдістеме: зерттеу жұмысы дін тарихы, құқық теориясы, мәдениеттің тарихы мен теориясы, этнографиялық, ислам құқығы, қазақ хандығы құқығы және басқа да тақырыптар бойынша

теориялық еңбектерді қолдана отырып жазылды. Ортағасырлық кезеңдегі түркі руханиятының тарихи сабақтастығын зерттеу үшін тарихи-салыстырмалы талдау және синтез әдісі қолданылды.

Түйін сөздер: тарих, мәдени мұра, мұра жүйесі, ислам, түркі халықтары.

З. Уткельбаева,¹ Джамиля Абделькадер Шабан Рифаи²

¹Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Казахстан, г. Алматы,

²Иорданский университет, Иордания, г. Амман, e-mail: abrali@mail.ru

Законодательство в области наследования у казахов и его отличие от других правовых систем

После обретения независимости Казахстан начал изучать свое историческое наследие в контексте духовности народов Центральной Азии. Сохранение исторического и культурного наследия может служить благом для обновления духовной идентичности. Исследования средневековых ученых Мавераннахра (Transoxiana) и Средней Азии, а также современных местных и зарубежных ученых помогут раскрыть тюркскую цивилизацию с различных точек зрения ее исторического развития, в котором мусульманские богословы сыграли решающую роль.

Закон о наследовании тюркских народов до и после монгольских нашествий был исследован фрагментарно, что делает исследование критическим и открывает перспективы на будущее. «В мире существует много культурных слоев, которые существуют веками, но остаются не открытыми для общественности. Следовательно, они не признаются и не получают должного», писал известный историк Салык Зиманов.

Каждое современное государство имеет свою уникальную историческую эволюцию. Государственные формы и их правовые системы формировались на протяжении веков в зависимости от религии, культуры, политики, экономики и географического положения. Законодательное учреждение формировалось на основе этнических и культурных факторов. Создание национальной правовой базы является одной из ключевых задач для каждого государства, и поэтому исследование наследственного права в казахской степи является важным.

Методология: исследовательская работа была написана с использованием теоретических работ по истории религии, теории права, истории и теории культуры, этнографического, исламского права, казахского ханства и др. Метод историко-сравнительного анализа и синтеза применялся для изучения исторической преемственности тюркской духовности в средневековый период.

Ключевые слова: история, культурное наследие, система наследования, ислам, тюркские народы.

Introduction

The following factors acted as catalyst in systematic evolution of Kazakh law:

1. Vast territory

2. Migration and unification of nomadic and seminomadic folks in vast steppe, stretching from East to West, coupled with fall and change of political and governmental systems, had led to formation of “free zone” with cultural and legal democratic traditions.

3. The fragmentation resulted in regulation of social relations and enhancement of regulative legal framework. Kazakh law differed from other legal systems by solving disputes and precedents with involvement of the society, whereas the nomads’ legal framework interrelated principles and legal standards. These standards mingled with customs, traditions and lifestyle of nations, who inhabited Central Asia and medieval Kazakhstan. Kazakh law consisted of democratic principles outlined in

“Desht-i-Qipchak”, which envisaged mainly financial liability as punishment (Zimanol, 2005:190).

Consequently it is not surprising that they survived in form of ethnographic folklore, oral tradition, like “Seven Laws”, Geneology, heroic epos “Koblandy Batyr” and other. Given the fact that this Kazakh law was not documented, the genealogy represents a key source to reconstruct specific political culture of the nomadic nations. The nomads practiced genealogic traditions of transferring lineal, patrimonial and tribal information from generation to generation, including toponymics, legends and myths. The genealogic tradition was unique in terms of social tool to regulate family and marriage issues, inheritance right and kinship system (Tulibayeva, 2004).

Justification of the choice of article and goals and objectives

The study and preservation of the historical and cultural heritage of independent Kazakhstan is necessary for the renewal of spiritual identity. Studies

of the works of Central Asian medieval scholars, as well as modern local and foreign scholars, reveal the features of Turkic civilization from various points of view, its historical development, in which Muslim theologians played a decisive role.

The law on the inheritance of the Turkic person, which existed before and after the Mongol invasions, was investigated fragmentarily, which adds to our study a critical aspect and opens up prospects for the

future. Each modern state has its unique historical evolution. The governmental forms and their legal systems were shaped over course of centuries depending on religion, culture, policy, economy and geographic location. The legislative establishment was formed based on ethnic and cultural factors. Building national legal framework is one of key tasks for every state and hence research of inheritance law in Kazakh steppe is important.

Nomads' legal principles can conditionally be divided into several groups:

These principles were interrelated and represented a common legal system structure, which ensured its internal unity, harmony and independence, capable to stand against external impact. The unity of traditional law principles and their underlying views together with legal rules and institutes ensured of the latter's influence on people behavior and actions (Ogoltsova et al., 2010)

History of evolution

Islam was a dominant religion for Kazakhs with Turkestan, Khorasm and Bukhara (Mawrenahr cities) being its major expansion centers. Islam did not gain strong ground among ordinary people, who performed the religious duties mingling them with Tengri cult (sky god). Kazakhs worshipped to their ancestors, kept images of their fathers calling them buttengri. Abulgazi wrote that after death of respected man his son or daughter would make a doll in his own similitude. They then kissed and touched face of that doll, brought food for it (History of Kazakh SSR, 1957:187).

In Kazakh law the justice was reached by reconciliation of parties. Like Islamic law, it also actively applied fraternization institute. The inheritance and participatory share rights were exercised by transferring property from elder to younger generation. N.I.Grodekov claimed that a father of family would divide all property into dowry for daughters and bride-money for sons except for youngest son, leaving some share for himself and his wife, or in another option – share for funerals. The funeral share included weapon, clothes, tools, food supply, horses, bulls, hunting birds and dogs. They were all buried or burnt together with a dead

man. The minimum share was determined by father, but Council of Elders was summoned from time to time to protect right of sons and limit father's power. Father was not entitled to deprive sons of their shares. Even depriving them of shares due, father was required to give his sons good horse or camel equal to share or pay for it. The Kazakh and Mongol government and law institutions had numerous similar rules. Great Yassa Code applied traditional law concerning the inheritance right.

Scientific research methodology

This research work was written based on some outstanding theoretical works on history (Masanov) of religion, theory of law (Zimanov), history and theory of culture, (Tulibayeva) ethnographic, Islamic law (Fox), Kazakh khanate law (Shakirov) and others. The historical-comparative analysis and synthesis method were applied to study historical succession of Turkic spirituality for medieval period. The most interesting and new part of our study was the work on the Al-Zhandi manuscript, on the basis of which many positions in the field of inheritance were clarified.

Results and discussion

Yassa Code stipulated sharing inheritance among heirs-sons after death of father with elder son receiving the bigger portion. Yurt (nomads' house) was inherited by youngest son considering what status his mother had in marriage with father. The dowries were deemed to be wives' property and left with them. Under Holly Traditions father or mother's property was distributed among heirs-sons, but youngest son was privileged to inherit his father's house (yurt) and consequently based on Rashid ad-Din's writing all property and household

were succeeded to him. The youngest son was called “owner of the house”. Taking extra caution towards their wives’ cattle the husbands kept it apart. In doing so, father attempted to leave their wives’ property for their sons.

As far as daughters concern, they inherited equal shares in form of future dowry. Compared to Kazakh law, property was transferred by fathers to their sons during their lifetime through giving shares after they reached age of minority or marriage. The share hugely depended on father’s financial situation and mainly included cattle. The special point was share meant to pay bride money. This fact indicates dissociation of patriarchal family into small parts, which further created individual and independent families with their property being controlled by fathers of those families. Only such inheritance tradition could ensure just equal property division and prevent discord among close relatives.

Thus, inheritance law was exercised by sharing fathers’ main property with family being its subject. The fathers were not entitled to dispose absolutely family’s assets, he could leave a certain portion for himself, while sons were given share of inheritance and bride money, daughters received dowry.

Comparing inheritance norms outlined in Yassa and traditional Kazakh law, we emphasize fact that the property was distributed equally among close relatives based on traditions. Concerning this N. Masanov told: “it regulated transfer of property and permanent distribution of wealth in nomadic environment with traditional legal status”. Kazakh law did not have inheritance institute as father of family did not transfer property to one person. Khan power succession is worth special attention. Kazakh nomadic society had the following khan power scheme: khan – brothers – sons – brothers’ sons. The scheme demonstrates that khan’s brothers had advantage over his sons, who succeeded power in case of absence of brothers. For instance, Tauke khan became a khan as Jangir’s son. After his demise, throne was taken over by his son Bolat. Khan Bukey left the khanate to his son Jangir at age of 15. This was recorded in letter written by Bukey Horde sultans and elders to Shoke sultan: “during his lifetime a deceased khan made a will in our presence appointing his son Jangir Bukey-uly of blue-blood origin as Kazakh ruler”, which made him a governor of his younger brother sultan Shigai” (Urozbayeva, 2007).

The evolution of family and intra-family property in medieval Kazakhstan at its development level was widely reflected in the inheritance law. The inheritance procedure from senior to younger

generation was exercised by giving share to sons during their fathers’ lifetime, this procedure ceased to exist in late XIX century. The similar inheritance scheme can be traced in Iraq school of Islamic law, mentioned by al-Jandi in his work “Chapter on inheritance”, where the religious scholar compared opinions of Balkh and Iraq theologians concerning this issue and claimed: «Anyone who wants to have in-depth knowledge of fara’id (division of property) must know that heir inherits either from alive or deceased person”. Balkh religious scholars told (be Allah mercy upon them): inheritance is succeeded after death of testator as he is deemed to be owner of his property while he/she is alive. If an heir inherits and controls property in that state, that property will belong to two individuals, which is illogic.

Iraqi religious scholars claimed: heir takes control of property in last moment of testator as inheritance is transfer of property to heir after death of testator, who ceases to own his property. The transfer of property proves that inheritance is respected between husband and wife without causing any disagreements (Al-Zhandi, 13B).

This inheritance form shows how big patriarchal family has been fragmented into small parts with property being succeeded from generation to generation. The major heir was youngest son only, who, in Fox’s opinion, was not singled out, on the contrary, it narrowed down a list of property to be shared among elder sons. Such scheme, when property was inherited by sons during their father’s lifetime, created universal succession as inheritance included transfer of all right and obligations, related to fathers’ property and household. Unlike the share, inheritance procedure gives impetus to civil-law relations based on private property. The debts were not annulled due to father’s death. On the contrary, an immediate heir, being youngest son, assumed debt liabilities to creditors at amount of his inheritance. However, in view of shares distributed to other sons, who were not liable for their fathers’ debts, they received less inheritance and consequently significant part rested within family. To confirm Fox’s opinion Grodekov gave an example, when judges dismissed creditors’ claims to sons by making a legal decision based on precise customs. This type of law was a single codified document which encompassed rules of traditional law and Shari’at, for instance Seven Charters by Tauke Khan” (Shakirov, 2012).

Institute of will

In Kazakh tradition the will was close to act of donation by its nature. These included

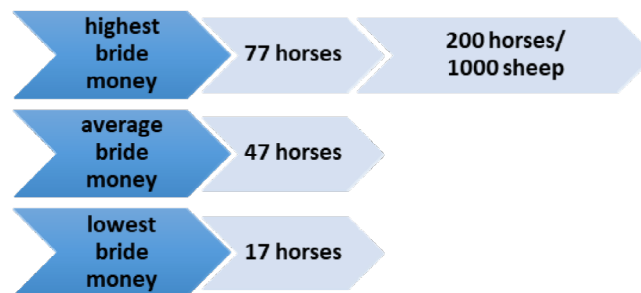
personal items or guidance. According to Krasovsk and Grodekov, weapon and dresses were shared among sons. The other property was subject to inheritance procedure. One example of judge legal decision is following: «A guy called Bekzhan would leave adobe home with household items after his death: 2 blankets, 2 cushions, matrass, washstand, wash basin, samovar and kettle». There was no mentioning on cattle, as it was distributed under the inheritance

law. The spiritual wills were made in presence of relatives and mullahs, which indicates influence of Islamic law (Fox, 2008).

Spouses' property rights:

The dowry was considered a special famine property, which was cited by scholars such as Levshin, Krasovski, Gaverdovski. The girls were given in marriage for bride money, received by their fathers, custodian, close relative. The bride money consisted of three levels (Table 1).

Table 1 – Classification of bride money

The dowry was a sacred property of wife and consequently she was motivated to increase it. In case of her death the property was inherited by her children. The different opinion was suggested by D'Andre, who thought that dowry was not only women' property. Father of family would give part of his cattle to each his wife, and then she combined that share and dowry, making a separate property. The exception was senior wife, *baibishe*, who fixed portion of share in her own discretion. Each junior wife, *tokal*, lived in her adobe home with her children, while senior wife would leave in husband's house. Subsequently, she inherited her husband's

property after his death. The poorer family was, the higher probability there was for junior wife to become a servant maid.

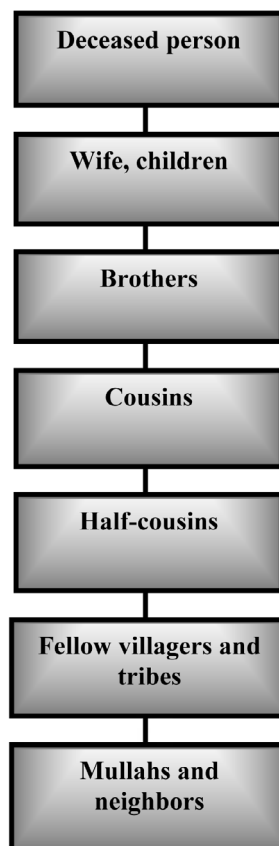
As can be seen from the above, Kazakh inheritance law applied universal succession, which did not annul debt to creditors after death of father. The shares were not used to pay off father's debts (Table 2). The debts were paid by those who received inheritance. Consequently, large portion of property, distributed among sons, was not used to pay off father's debts. Only youngest son assumed financial liabilities. The sons received all property right and household.

Table 2 – Share of father

Elder sons	Received double portion than daughters, bride money, without any financial liabilities.
Daughters	Dowry
Youngest son	Inheritance, yurt, father's household, bride money, financial liabilities
Wives	Own dowries, inheritance, share in some cases, dowries were inherited by their sons.
Mother, father	Not indicated.

Firstly, wives and children followed by brothers in case of their absence (Table 3).

Table 3 – Major heirs were:

The research results, received based on Chinese sources, revealed that Eastern Turkic nations applied the collateral inheritance at early stage of evolution of inheritance law. Such system was built upon throne succession scheme with core principle of unifying paternal and maternal parties or in form of rota system. The ethnographers' theoretical researches of Eastern Turkic nations demonstrated that mothers put their efforts to keep household using paternal rights. They included household, inhabitants, rangelands, manufacturing facilities, cattle. For Turkic nations the relation with maternal relatives reflected inheritance right of whole community, tribe, marriage locations, sons' settlement in their maternal uncles' houses, avunculate system, adoption traditions and other issues thereon. This territorial inheritance differed from that of west Turkic nations, who used direct inheritance line – from father to son.

The precise description of collateral relationship was given by Yu.Broml, who claimed the following: "Communities applying collateral inheritance

system "elder brother – cousin (son of elder brother)". That was a brotherhood family, which preceded patriarchal system and interim only. Such inheritance system encompassed both paternal and maternal bloodlines".

In brotherhood family the relatives included a brother, cousin (brother or sister's son) and maternal bloodline. Mahmud Kashgari's dictionary contains a word, meaning "close relations among maternal uterine brothers and enmity among paternal brothers". "Paternal brothers fight with each other in anger, while maternal brothers support each other"- qadas quma uruk, ogas oru tartar. Most Turkic nations called a maternal uncle as tai-dayi, which was also used in relation to mother's relatives, including grandfather.

The grandfather had a similar relationship towards his grandchildren as that of uncle towards his cousin or elder brother towards youngest brother. To sum up, we observe grandfather had a high rank in the inheritance law and Islam. Below are Turkic terms to represent relatives based on Kul Tigin Monument inscriptions (Table 4).

Table 4 – Turkic terminology of relatives (Kul-Tigin Bilgekhagan)

Uncle -kagan	In classical kinship system means “paternal relatives who are older than elder and youngest brother of my father – younger uncle”.
Top-down heirs after them	Written on one of Yenisey inscriptions from Uibat (E-32). Its fourteenth line contains elder relatives, not lineal, uniting elder maternal and paternal relatives.
Maternal cousin	Youngest brother, cousin, as S.Abramon wrote: Paternal and maternal relatives, supposedly signs of <i>matris localis</i> marriage, thereby family included not only father’s children, but also sister’s children, which is further evidence of joint residence of married brothers and sisters
Cousins’ travel to maternal relatives or uncle, married woman’s travel to her uncle upon lapse of one year or few years later	Maternal relatives

The maternal uncle had an important status in family. He was entitled to bride money, share of dowry, negotiate marriage issues, sometimes was involved in building yurt, giving names in line with religious rules, presenting cattle to cousin, paid all marriage expenses, acting as father. In some narrations of Altai nations, a cousin was given his maternal uncle’s name. Concerning relations between uncle and cousin Kazakhs told the following: “your hands will shiver if you beat cousin”.

As can be seen from the above, unlike their western counterparts the eastern Turkic nations used collateral relationship in inheritance matters by uniting maternal and paternal bloodlines, which caused discords. Such inheritance system was based on eldest brother – youngest brother, while father and son kinship contradicted ancestral relationship (Torlanbayev, 2007).

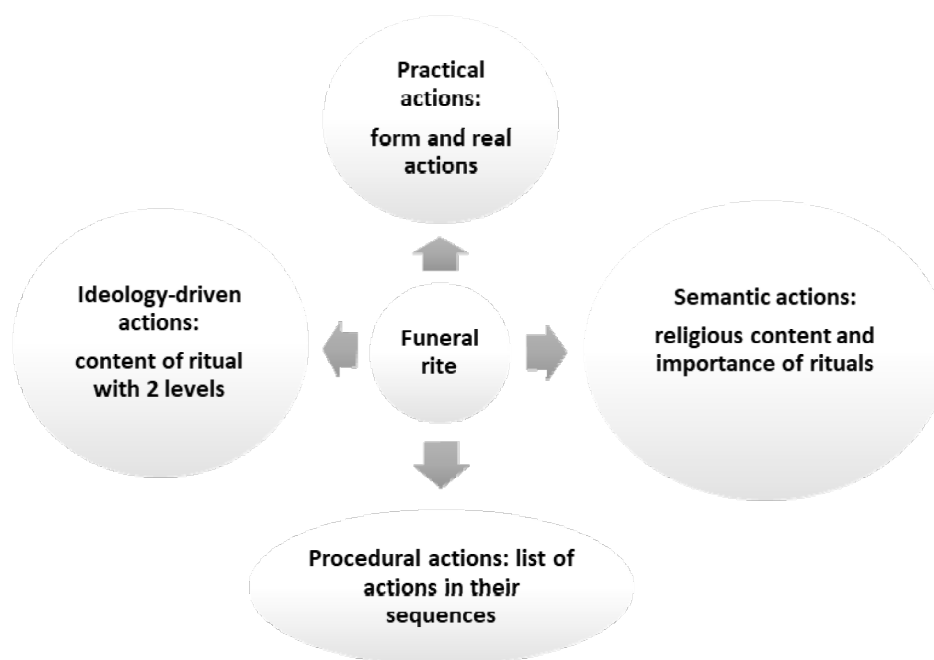
Turkic nations were not homogenous like Persian and Arabs. The heterogenous tribes united and created new alliances, waged wars against or conquered neighboring states, but sometimes were defeated. Moving from one tribe to another they were given various names. If two Turks intended to become relatives, they drained blood from their bodies mixing it with cow or horse milk, and then drank one after another. This ritual made them blood brothers *anda*, phrase *kuda-anda* possibly derived from that word (Kudaiberdiuly, 1990). It should also be noted that Kazakh tradition of *amengerlik* gave rise to inheritance law, under which husband’s relatives, namely brother married a widow acting as *amanger* and was deemed an heir. This tradition reflected Kazakhs’ attitude regarding marriage, conti-

nunity of clan and preserve property. If widow chose a candidate not from *amanger*, she was deprived of title to her deceased husband’s property and left house with her dowry. That was a special form of eviction. In case of marriage, she received 1/6 or 1/8 portion of property. If widows were two or three, property was distributed among them. Under such circumstance, sons were taken by custodians from relatives along with their wealth. The daughters left with their mothers, who bestowed them in marriage and took bride money for them. Consequently, daughters were deprived of share in their father’s property. In XV-XVI centuries there were grants of land which transformed into inheritance right called *soiurgul* (*amangerlik*, n.d.).

Funeral ceremonies

The exequies or funeral ceremonies rites are combination of rituals connected with final disposition of corpse and burial, post-burial memorial actions in line with predominant religious practices, including the following factors (Tulibayeva, 2004). (Table 5).

Kazakhs practiced ritual ceremonies, mixing them with Islam, for instance, purification and burying a deceased man facing Makkah, and pagan Tengri religion. The belief in afterlife caused Kazakhs to put a deceased man’s arrow, lance, head of favorite horse, saddle, including food and drink in the grave. The night guard was deployed at house of deceased man. The prominent and noble individuals would be buried in Turkestan. Kazakhs’ ancient customs included burying with 7-9 horses, which were taken to a dead man’s house with colorful cord and slaughtered.

Table 5. Cumulative practical-ritual actions of funeral-memorial rite

The horses were late replaced for different animals. Instead of burying animals with deceased man, Kazakhs would distribute their meat to poor, who, holding an end of colorful cord and sitting next to dead man's leg, swore to accept all his sins. In late XVIII-XIX centuries the cattle were taken by mullahs to transfer a dead man's sins to another person. The dead man's wife went into mourning for whole year by wearing a black head-dress. In case of nobles and wealthy individuals, their horses wore mourning rugs with tails being cut off. The horses were slaughtered one year later with their heads, hooves and furs being left in their masters' graves. Upon lapse of year the mourning ended, monument was erected from mudbricks, while tumulus was made using stones, shell gravel in Mangishlak and North Caspian area. Another option was building luxurious mausoleums from fired brick and decorated with magnificent ornament (History of Kazakh SSR, 1957).

Conclusion

During the research we analyzed property relations, namely inheritance institute and its transformation during historic evolution in Central Asia taking the Kazakh Khanate as example. Based on numerous sources we could determine a circle of key heirs, their shares, difference from other inheritance laws such as Mongol Yassa Code and Islamic rules. By analyzing those sources, we can conclude Islamic rules and Kazakh Law had several common features and were distinguished with fair distribution of heritage and preserving property within community and family. The nomadic lifestyle created a unique inheritance model in terms of legal succession across various regions, north and west groups. In south regions there was religious inheritance system due to Islam expansion in Mawerannahr. The research analysis showcases that heirs' financial status influenced portion of inheritance.

References

- A.Urozbayeva. Traditional law of Eurasian nomads: common and special (comparative analysis). Amangerlik. (n.d.). <http://www.ertegi.ru/index.php?id=4&idnametext=566&idpg=1>
- Dissertation in Historical Science, based on manuscripts, (2007) Almaty
- D.Shakirov. (2012) Turks and basics of Turkic law: analysis and perspectives. Source: journal.zakon.kz.
- S.Zimanov. (2005) Kazakh judges are unique justice system. – Almaty: Atamura, 224 p.
- Zh. Tulibayeva. (2004), Dissertation based on manuscripts. "Persian sources on history of Kazakhs and Kazakhstan for XIII-XIX centuries". Almaty, UDC 930. 221. 2004.

- Ye.Ogoltsova., A.Rakayeva, A.Suttibayeva. (2010), History of traditional law in Kazakh society. Karaganda State Technical University.
- History of Kazakh SSR. Volume 1, published by KazSSR Science Academy, 1957, 576 p.
- Manuscript of Faraid al-Uthmani Ahmad ibn al-Huthein al-Zhandi p,13 B.
- S. Fox. Essays on history of Kazakh state and history in XVIII century-first half of 19 century. 2008. Publishing House of St. Petersburg University, p. 611 – 806.
- K. Torlanbayev. (2007), Eastern Turkic nations' inheritance and principles of government. Izvestiya, RoK National Science Academy, series of social science, No3.
- Sh.Kudaiberdiuly, (1990), Genealogy of Turks, Kazakhs, Kyrgyz. Dynasty of khans. B.Kairbekov. – Alma-Ata, JE Dastan. – 120 p.
- Zh. Tulibayeva. (2004), Dissertation based on manuscripts. “Persian sources on history of Kazakhs and Kazakhstan for XIII-XIX centuries”. Almaty, UDC 930. 221
- “History of Kazakh SSR. Volume 1, published by KazSSR Science Academy, 1957, 576 p.

М.Т. Шоинжанова Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: madina-mikka@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В КУЛЬТУРЕ И ЛИТЕРАТУРЕ КАЗАХСТАНА И ИНДИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ, ГЕНЕЗИС И РАЗВИТИЕ

Данная статья посвящена научному исследованию и анализу национальных характеристик и особенностей казахско-индийской литературы на основе содержания и концептуального осмысления произведений всемирно известных мыслителей. Обобщен труд писателей и поэтов двух стран, в которых основной идеей является утверждение того, что национальные черты менталитета складываются в зависимости от окружающей среды, географического места рождения персонажей в их произведениях. В частности, были проанализированы традиции и обычаи о генезисе и развитии статуса героинь в казахско-индийском обществе. На основе новых методологических подходов всесторонне рассмотрен вопрос о специфике национального характера, который является одной из ключевых проблем в общении в масштабе общенациональной и интернациональной литературы. Проанализированы мнения и суждения казахских и индийских ученых на предмет раскрытия национальной специфики, идеи национальной литературы этих стран. Также изучены национальные формы, художественно-изобразительные приемы, литературные и исторические традиции, реалии, убеждения, сходства и различия в обычаях исследуемых народов. Можно сказать, что на протяжении всего исторического периода развития индийский и казахский народы всегда вносил значительный вклад в мировую цивилизационную культуру.

Ключевые слова: национальный характер, национальная литература, национальный образ, национальный портрет, национальный обычай, традиции, национальное искусство, национальное сознание, мировая культура, литературная связь.

M.T. Shoinzhanova

Al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty, e-mail: madina-mikka@mail.ru

Problems of a National Character in Culture and Literature of Kazakhstan and India: Comparative Analysis, Genesis and Development

This article is devoted to scientific research and analysis of national characteristics and features of Kazakh-Indian literature on the basis of content and conceptual comprehension of works of world-famous thinkers. The literary works of writers and poets of the two countries are generalized, in which the main idea is the statement that the national features of the mentality are developed depending on the environment, the geographical place of birth of the characters in their works. In particular there were analyzed traditions and customs about genesis and development of the status of heroines in Kazakh and Indian society. Based on the new methodological approaches, the issue of the specific features of the national character is fully reviewed, which is one of the key problems in interrelation on the scale of national and international literature. The opinions and reviews of Kazakh and Indian scientists are analyzed, which are revealing national characteristics, ideas of national literature of these countries. There are also studied the national forms, literary devices, literary and historical traditions, realities, beliefs, similarities and differences in the customs of the reviewing nations. It can be said that throughout the historical period of development, the Indian and Kazakh people have always made a significant contribution to the world civilization culture.

Key words: national character, national literature, national image, national portrait, national custom, traditions, national art, national consciousness, world culture, literary relation.

М.Т. Шоинжанова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: madina-mikka@mail.ru

Қазақстан мен Үндістан әдебиеті мен мәдениетіндегі ұлттық характер мәселелері: салыстырмалы талдау, генезисі және дамуы

Бұл мақала әлемге әйгілі ойшылдардың шығармаларының мазмұны мен тұжырымдамалық ұғынуы негізінде қазақ-үнді әдебиетіндегі ұлттық ерекшеліктерді және ұлттық характерді талдауға, ғылыми тұрғыда зерттеуге арналған. Шығармадағы кейіпкерлер менталитетінің ұлттық ерекшелігі қоршаған ортаға, туып өскен географиялық жеріне байланысты қалыптасады деген негізгі идеяны ұстанатын екі елдің жазушылары мен ақындарының еңбектері жалпылама қарастырылған. Атап айтқанда, қазақ-үнді қоғамындағы әйелдер мәртебесінің генезисі мен дамуын көрсететін салт-дәстүрлер талданған. Жалпыұлттық және халықаралық әдебиеттегі қарым-қатынастың негізгі мәселесі болып табылатын ұлттық характер ерекшелігі жайлы мәселе жаңа әдістемелік тәсіл негізінде жан-жақты қарастырылған. Қазақ және үнді ғалымдарының осы елдердің ұлттық ерекшеліктерін, ұлттық әдебиет идеясын ашу жайлы пікірлері мен пайымдары талданған. Сонымен қатар қарастырылып отырған екі халықтың ұлттық формасы, көркемдік-бейнелеу тәсілдері, әдеби және тарихи дәстүрлері, реалиясы, наным-сенімі, салт-дәстүрлеріндегі ұқсастық пен айырмашылықтары зерттелген. Қазақ пен үнді халқының қарым-қатынасының тарихи даму кезеңі барысында екі ұлт дүниежүзілік өркениет мәдениетіне айтарлықтай үлес қосты деуге болады.

Түйін сөздер: ұлттық характер, ұлттық әдебиет, ұлттық образ, ұлттық портрет, ұлттық салт-дәстүр, ұлттық өнер, ұлттық сана, әлемдік мәдениет, әдеби байланыс.

Введение

Авторами проанализированы произведения великих казахских и индийских поэтов и писателей, особенно место и значение образа героинь в литературных произведениях, что позволит создать инструмент эффективного и объективного распознавания характера любой нации. И конечно, изучение языка и культуры изучаемой нации станет основной ценностью в понимании произведений литературы, аналитически и научно усилит знание характера, менталитета любой страны мира, в общем, и Казахстана-Индии в частности.

Исследование имеет и прикладной характер, так как изучение национального менталитета будет идти параллельно с изучением языка, что усиливает возможности людей в обучении, способности лучше говорить, думать на другом языке, естественно развивая речь, помогая изучать индийский или казахский языки, особенно литературным переводчикам. Любая национальная литература развивается посредством взаимодействия друг с другом, обмена опытом, содержательно-форматных дополнений и изменений, что способствует усилению взаимосвязей не только в литературе, но и в повседневной жизни.

Обоснование выбора темы, цели и задачи

Цель нашего исследования – провести сравнительный анализ генезиса развития националь-

ного характера казахско-индийских народов, проникновение их в культуру и литературу на фоне укрепляющихся литературных связей в контексте сопоставления характеров двух наций.

Изучение национальных характеров как своего народа, так и народов других стран является одной из актуальных и дискуссионных проблем современности. Так как эта тема мало изучена и интересна, мы попытались ее исследовать на основе имеющихся научных источников.

Для того чтобы узнать национальный характер людей других стран, в первую очередь, нужно понять характерные черты этого народа, среду их возникновения в исторической ретроспективе, глубокого осмысления времени, в котором рождалось то или иное произведение художественной литературы.

В казахско-индийской литературе до сих пор нет научного обоснования этой проблемы, мало изучены сравнительный характер, генезис и развитие процесса проникновения национального характера в литературные произведения.

В современном мире одним из важных векторов внешней политики любого государства является укрепление межгосударственных связей. Одним из инструментов расширения межгосударственных связей является знание в совершенстве языка страны, с которой строятся отношения, общей связывающей историей, обычаях, традиций, а также национальной ментальности.

В Республике Казахстан уделяется большое внимание изучению Всемирной истории и иностранных языков на высоком уровне, что узаконено в утвержденных государственных образовательных стандартах образования всех уровней, принятых 31 октября 2018 года. При изучении иностранных языков используются различные методы, в высшей же школе язык изучается наряду с глубоким пониманием и исследованием не только истории данной страны, но и ее географического местоположения, природы, национального характера.

В результате такого подхода легче понять литературное произведение в оригинале, почувствовать идею автора любого текста. Только тогда, когда исследователь знает язык, владеет знаниями современного социально-политического развития страны, взаимоотношениями с другими странами, он может делать выводы о национальных особенностях того или иного жанра литературы и быть отличным специалистом своего дела.

Для определения специфики национального характера в литературе были исследованы и проанализированы произведения нескольких ученых и философов, занимавшихся этой проблематикой. По словам Г. Гачева, одного из ученых, высказавших мнение о национальном характере: «Национальный характер народа, мысли, литература – очень «хитрая» и трудноуловимая «материя». Ощущаешь, что он есть, но как только пытаешься определить в слова, – он часто улетучивается, и ловишь себя на том, что говоришь банальности, вещи необязательные, или усматриваешь в нем то, что присуще не только ему, а любому, всем народам. Избежать этой опасности нельзя, можно лишь постоянно помнить о ней и пытаться с ней бороться – но не победить» (Gachev, 1988:448). Следуя и понимая мысли Грачева, трудности в исследовании могут быть неизбежны у любого исследователя, в частности и у нас. Поэтому можно объяснить актуальность данного вопроса в современном литературоведении и проводимого нами исследования по проблеме идентичности образа национального характера в литературе.

В философском энциклопедическом словаре дано следующее понятие о характере: «характер как склад личности, образуемый индивидуально своеобразными и типологическими чертами и проявляющийся в особенностях поведения, а также в особенностях отношения (установок) к окружающей социальной действительности. Характер обуславливает определенность, устойчивость направленность поведения личности».

В словаре литературоведческих терминов академик Заки Ахметов дает такое определение: «характеристика характера, который отличается национальным характером, психологической особенностью, менталитетом, мыслительной и речевой спецификой, выражением которого является герой этого произведения – представитель определенного народа» (Ahmetov, 2006:398).

Индийская культура – результат длительного процесса, который занимает более четырех тысячелетий, одной из важнейших ее частей является литературная сфера. Индийская литература обогащала мировую литературу письменными памятниками, имеющими большое гуманитарное и художественное значение.

Первые сведения об индийском литературном творчестве отложились в древнегреческих и римских источниках. В них описаны события, связанные с походом Александра Македонского.

Древняя индийская литература же сохранила памятник «Милинда паньхо» («вопросы короля Милинды»), текст яркой индивидуальности, памятник древнеиндийской словесности, наполненный образом, соединяющим в себе философскую, буддологическую, художественную и культурно-историческую значимость. Сочинение отличается неоднородностью жанра, стиля, языка, что свидетельствует о том, что было несколько авторов. Первая книга «Внешнее повествование» является экспозицией ко всему последующему тексту. Памятник создан в виде философского диалога между греческим царем Милиндой и гениальным буддийским монахом Нагасеной. Э. Бюрнуф и Э. Харди отождествили Милинду с эллинистическим королем Менандром, чей профиль был отчеканен на монетах, найденных на современной территории Афганистана, Пакистана и северной Индии (Парибка А.В., 1969:8).

В I тысячелетии нашей эры сложились новые формы культурного и литературного развития, прежде всего это переводческая отрасль. Подтверждением этого является памятник санскритской повествовательной прозы «Панчатантра». Авторство, история создания книги, степень её «фольклорности» и «литературной обработки» представляет собой до сих пор неразрешённую научную проблему. Традиционно автором считается некий брахман Вишнушармана, будто бы живший в V-VI веках, который по просьбе раджи научил его мудрому управлению государством, составил этот сборник аллегорических поучительных рассказов.

Примерно в IV-V тыс. до н.э. в Индии сложилось одно из крупнейших литературных про-

изведений в мире «Махабхарата», сложное, но органичное эпическое повествование и древнеиндийский эпос «Рамаяна» (Mahabharata. Ramayana, 2005:544) и другие памятники религиозной молитвы. Их тематика, воспеваемые события вызвали огромный интерес в обществе и воплощались в произведениях скульптуры, картинах, музыке, архитектурном и театральном искусстве.

В Индии изобилие различных животных, которые встречаются не везде в мире. Особое место в жизни индийцев занимают обезьяны. Несмотря на то, что их чрезмерно много и они часто вредят и сорят везде вокруг себя, для индейцев они священны и неприкасаемы. Во многом обезьяны обязаны своему статусу историческому эпосу – «Рамаяна». У главного героя эпоса Рамы (реинкарнация бога) царь демонов Раванана похищает жену Ситу и увозит ее на цейлонский остров. Когда Рама отправился за ней, ему на помощь приходит правитель обезьян Хануман, сын бога ветра Вайю, давший приказ армии обезьян построить морскую плотину от берегов Индии до острова Цейлон. Кинувшийся ее спасать Хануманно, увидев неописуемую красоту Ситы, удивился, но в плену ее сравнил с лотосом в канун зимы. «Я пришел к тебе, посланный твоим господином, о знаменитая дева, он передал тебе это кольцо». Кольцо мужа, убедило Ситу в дружественности Хануманна.

Честь для индийской женщины была значимой всегда, и даже чудом спасенную Ситу, проводят через испытание, чтобы проверить невинность девушки. Сита проходит через огонь целой и невредимой, становясь еще краше, доказав свою верность перед мужем. Идея эпоса актуализирует невинность и чистоту любой женщины в древней Индии. Это подтверждается многочисленными идентичными сюжетами, часто встречающимся в музыке, поэзии, живописи, архитектуре, сценическом искусстве Индии.

У казахов издревле тоже сложилось много стихов, эпосов о подвигах наших батыров и богатырей, которые боролись за честь красавиц. Казахская пословица «Қызға қырық үйден тыйым» или «Девушка получает запреты от сорока дворов» говорит о важности сохранения женской невинности в обществе. Но многие исследователи, изучавшие особенности национального наполнения в литературе, не считали эти особенности свойственными национальному характеру казахско-индийского общества.

Познание схожести в национальном характере не ограничивается произведениями, осно-

ванными на более важных принципах глубокого осмысления природы, а раскрывается исследованием мысли и мира чувств людей.

Научная методология исследований

О специфике любой литературы и ее национальном характере говорили многие исследователи, писатели: Ф.М. Достоевский, Л.Н. Толстой, О. Бальзак, Ф. Стендаль, Рабиндранат Тагор, Свами Вивекананда, Салман Рушди, Редьярд Киплинг и др. И тем не менее, ученые, исследовавшие эту проблему, все еще не пришли к единому мнению. Глубокое осмысление и познание национального характера всегда должно быть основой и ценностью художественного искусства и литературы.

Огромный вклад в вопрос исследования этой темы внесли современные ученые-литературоведы. Например, И.В. Попова в своей диссертационной работе считает необходимой национальную реабилитацию как российской, так и мировой литературы. «Одним из наиболее дискуссионных на пороге XX – XXI столетий стал вопрос национальный. ...Споры о нации имеют непосредственное отношение к науке о литературе. Отечественные литературоведы все больше склоняются к тому, что в настоящее время одной из важнейших задач русской литературы является ее национальная реабилитация. Иными словами, изучение произведений писателей, прежде всего XX века, необходимо проводить в контексте национальной проблематики, национальной психологии, в соотношении с основополагающими принципами и традициями русской классики (Popova I.V., 2003: 89).

Особенности природы национального характера в том, что некоторые ее грани могут в разные исторические периоды изменяться, но следует помнить, что основной признак характера не исчезнет из психологии нации и все равно сохраняется в определенной степени. «Категория национального характера, как и национальный характер художественного искусства, поддается историческим изменениям, но, несмотря на это, в основном отличается устойчивостью. Эта особенность различима из всей образной структуры нашей литературы» (Novichenko, 1959: 52).

Если говорить о становлении, развитии и укреплении национального характера всего индийского народа, то можно на основе философских, психологических сюжетов, хозяйственно-бытовых примеров, увидеть безбрежное море воплощений застенчивости и нежности, присущих только индийскому народу. Эти две особен-

ности являются прямым воплощением индийской национальности в сознании, душе. Красота садов сравнима с застенчивостью, а реки и озера напоминают нежность и глубокую печаль индийских женщин.

Поэтому мы находим исторически сложившиеся национальные черты в природе цепочки ее образов в литературе. Глубокий внутренний безбрежный духовный мир всегда будет основой индийского общества в целом и южного индийца в частности. Для них понятие этой глубины имеет особое значение, и попытки раскрытия сути приводят к поиску различных закономерностей в природе человека, их взаимосвязи, воплощенных в верованиях и описанных в галерее образов, родившихся из-под пера великих поэтов.

Важными аспектами, формирующими лубой национальный характер народа, являются обычаи, традиции, особенности хозяйственной деятельности и т. д. Поэтому вполне естественно преобладание таких качеств у индийских женщин, как мягкость, скромность, нежность и загадочность.

В то же время, индийский народ с древнейших времен занимался земледелием, посевом риса, но черпал вдохновение, прислушиваясь к удивительным звукам природы, находил философию в звуках капель воды падающего с высоких скал водопада, наполняя свой национальный характер такой таинственной тайной.

В индийской литературе, мастерски раскрывают образ индийских женщин писатели Шри Ауробиндо, Мулк Радж Ананд, Кришан Чаны. Они передают их особенности посредством различных цветов, оттенков, отдельными словами, описывающими и раскрывающими храбрость, нежность, характерные для бытия индийских женщин.

В истории древней Индии случались времена, когда женщины пользовались заметной самостоятельностью, свободой и даже властью. В индуистской мифологии можно наблюдать за равноправием богов и богинь, нельзя представить индуистского бога Шиву без супруги Парвати. В повседневной жизни, отношения между мужем и женой складывались как «бог отдыхал, наслаждаясь покоем и уединением, а работу выполняла его жена». Он существовал, а она действовала. (Искакова З.Е.). (Трудно сказать, сколько длился «золотой» женский век, но золото понемногу утрачивало свой блеск. С появлением и развитием кастового строя положение женщин стало меняться. «...Женщинам

отводилось самое низкое место в социальной иерархии. Причем, чем выше по своему статусу каста, тем большим ограничениям были подвержены женщины, и тем отчетливее проявлялось в ней неравенство полов. Древняя традиция не разрешала женщинам читать священные книги, ограничивала самостоятельность. В Индии идеальная женщина – это мать, хозяйка в семье.

Эта традиция, длящаяся на протяжении многих веков, была тяжелым испытанием для индийских женщин. Только женщины, лишённые всяких прав, поклоняющиеся мужчинам, безоговорочно исполняющие любую их волю, признавались настоящими красавицами и «идеалом женской красоты». Если природа индийской женщины наполнена грустью, тонкостью, красотой, глубокими загадками, то это неразрывно связано с историей и судьбой ее народа, Цейтлин А.Г. отмечал, что «национальные чувства не могут быть одинаковы у всех национальностей, в одной нации ее окружность обширна, а в другой она интенсивна». (Tseitlin, 1989:289).

В казахской литературе женщины отличаются мужеством, высокомерием, горделивостью, доброжелательностью, наивностью, испокон веков свойственных качеств казахского народа. В то же время, казахские девушки умели храбро выступать с речью перед народом, и при необходимости, наравне с мужчинами бесстрашно воевать. Такие образы можно увидеть в произведениях выдающихся казахских писателей М. Ауэзова, В. Мусрепова, С. Муканова, И. Есенберлина, М. Магауина и др.

Сложившаяся на протяжении веков кочевая цивилизация проникла в образ жизни кочевников и отразилась в национальных особенностях характера казахского народа. Основой и главным двигателем жизни кочевых племен, сохранившим их в истории, стало формирующееся мировоззрение, нашедшее отражение в созданных уникальных, своеобразных обычаях и традициях (Seifullin, 1964: 32).

В целом, на основе образов, воплощенных в литературных произведениях, можно увидеть национальную особенность, национальную идентичность, определяющих национальный характер казахского народа. Отсюда напрашивается вывод, что национальный характер и характер системы образов могут служить, прежде всего, доказательством того, что они обособляют свою нацию для всего человечества, определяют место и роль в цивилизационном процессе.

На развитие народа влияют разные не только объективные причины, но и такие особые субъек-

ективные, как религиозные, преемственность и литературные связи с другими странами, что приводит к распространению произведений, сюжетов и образов.

Когда позже индийцы начали исторически ассимилироваться с народами в основном на северо-запад, арабами и другими народами, проповедующими ислам, появились новые определенные традиции в фольклорной и религиозной литературе и произведениях.

Эпоха Великих географических открытий способствовала началу активной колонизации европейскими странами восточных земель и появляется не только практический интерес к материальным ценностям завоеванных стран, но и становится необходимым знание языка и духовной жизни жителей колоний. Миссионеры пытались понять суть и глубокую философию религиозной литературы Индии в утилитарных целях. Они собирают и записывают сведения о Ведах, философском эпосе, мифологических сказаниях. Голландский миссионер А.Рогер в середине XVII века одним из первых представил Европейскому обществу наследие индийского поэта Бхартрихари (VII в.). А.Рогер написал его краткую биографию и начал научно исследовать и изучать индийскую литературу в европейской литературе.

Таким образом, благодаря миссионерской деятельности с XVI-XVIII веков древние литературные произведения индийского народа начали распространяться и изучаться в европейском обществе, вызывая неподдельный интерес к культурным и литературным ценностям индийской литературы.

Закономерно, что любая литература основывается и берет начало из устной народной литературы, т.е. фольклора. Поэтому история и культура разных народов переплеталась в разные исторические периоды, что отражалось в культуре и философском осмыслении бытия с древнейших времен и было присуще многим народам.

В 1030 году Абу Райхан аль-Бируни (973-1050) завершил свою книгу «Индия». В ней он описал развитие науки, культуры, быт и религиозно-философскую систему индийцев. Аль-Бируни, прежде всего, рассматривал концепцию индийского бога и широко применял сравнительный метод между индусами и греками, обращаясь к греческим авторам, таким как: Гомер (до н.э. XII вв.), Платон (429 г. д.н.э.), Аристотель (322 г. д.н.э.), Александр Афродизийский (II-III в. д.н.э.), Клавдий Гален (129-200 г. д.н.э.) и др. Кроме того, Аль-Бируни, сравнивая индийские и исламские

учения, особо выделил учение софистов, суть которых наиболее близка к теории санхья и йоги индусов. В сопоставлении традиционной культуры других народов он подчеркивает особенности славян, тибетов, хазаров, тюрок и др.

Этот труд был частично переведен на французский язык, в 1845 году М. Рено издал его в Париже. В 1887 году Э. Захау опубликовал арабскую версию в Лондоне, а в 1888 году перевел на английский язык. В 1961 году русский перевод подготовили А.Б. Халидов и В.Г. Эрман, с которым знаком автор статьи.

Абу Рейхан Мухаммед ибн Ахмед аль-Бируни (973-1050) внес большой вклад в развитие средневековых тюркско-индийских литературных связей. Его книга «Индия» широко была распространена среди турецких ученых.

В книге «Тарих-и Рашиди» Мухаммеда Хайдара Дулати (1499-1551) [Dulati M.H., 2003: а 616] в разделе 7 «История родства Бабыра с предводителями и начальный этап его деятельности» приводятся следующие сведения о роде Бабыра: «Царь Бабыр Мухаррам родился в 888 году (14 февраля 1483 года). В его роде были Омар Шейх куриган ибн Султан Абу Сайд куриган ибн Султан ибн Мираншах ибн Амир Темир куриган. В линии матери – Кутлык Нигар ханум (дочь Жунис хана), Жунис хан ибн Уаис хан ибн Шир Али хан ибн Мухаммед хан ибн Хызыр Хожа хан ибн Тогылык Темир хан». Также Мухаммед Хайдар Дулати (1499-1551) особо отметил его щедрость, героизм.

25 января 2018 года по инициативе Посольства Казахстана в Индии была восстановлена могила Мухаммеда Хайдара Дулати в городе Сринагар, штат Джамму и Кашмир. В продолжение этой деятельности была организована и проведена в Кашмирском университете международная конференция «Мухаммед Хайдар Дулати: Золотой мост между Индией и Казахстаном». Модераторами конференции стали посол Казахстана в Индии Болат Сарсенбаев и директор Университета Кашмир профессор Г.Н. Каки.

В работе конференции приняли участие видный ученый-востоковед А. Дербисали, ученые Таразского государственного университета, представлявшие Казахстан, а также ученые из сотни научных центров Индии. Переводчик «Бабыр-наме» на казахский язык Байузак Кожобекулы в предисловии к книге отмечает, что представители тюркских племен с давних времен бывали в Индии, что отражено в трудах Махмуда ибн аль-Хусейна ибн Мухаммеда ал-Кашгари (1029-1101), «Диуани лугат ат-турк» (Сборник тюркских слов).

В третьей части своего труда Мухаммед Хайдар Дулати в основном приводит сведения о политической ситуации в Индии, о событиях первого похода Бабыра и до его смерти, политико-экономической ситуации, культурной жизни индийского народа того периода (Dulati, 2003: 616).

Бабыр также дает наиболее ценные сведения об Индии: «Индия – это обширный край, богатый народ, плодородная земля. Она ограничена океаном, как на востоке, так и на юге, даже на западе; на севере граничит с горами Хиндукуша и Кашмира. На северо-западе – Кабул, Газни, Кандагар; столицей всего государства считается город – Дихли» (Babur Z. ad-din a 1993:314). Эти высказывания также свидетельствуют о том, что Бабыр хорошо знал Индию: «Это удивительный край; совершенно другой по сравнению с нашей землей. Его горы, реки, леса, степи, города, регионы, животные, растения, люди и язык, дождь и ветер, все, все не похоже на нашу Землю, нашу страну» (Babur Z. ad-din a 1993: 314).

Профессор Б.А. Жетписбаева в своей статье «Пойми меня, прочтя стихов мои слова» рассказывает о структуре книги Бабура-наме: «Структура этого произведения, весь его текст, как жемчугами, пронизан и освещен стихотворными вкраплениями и чаще всего рубайи, как чужого, но более всего собственного сочинения. В данной особенности же «Бабура-наме», думается нам, заключен знак подлинного предназначения Бабура, его предначертанности к поэтизации мира и порожденной отсюда готовности его творить» (Zhetpisbaeva, 2004:114).

Интересна и знаменательна книга британского историка, индуиста Артура Бэшема (1914-1986) «Удивительная Индия» («Чудо, которым была Индия»), которая является знаменитой работой о классической индийской цивилизации. Многие современные индоведы (индологи) считают его своим учителем. Книга Артура Бэшема была написана в 1954 году и переведена на многие языки. Этот труд можно встретить на французском и польском, тамильском и хинди, сингале и в русском языках, знакомит читателей с классической культурой Индии. Описана история и культура Индии в период от каменного века до мусульманской эпохи, читатели могут познакомиться с различными аспектами общественной и государственной жизни Древней Индии, материальной и духовной культурой. Кроме того, в данной книге можно встретить интересную информацию о санскрите и других языках Индии.

Широко известны и другие труды Артура Бэшема, посвященные Индии, – «История индийской культуры» (Оксфорд, 1975), «Аспекты древней культуры» (Бомбей, 1966), «Исследования индийской культуры и истории» (Калькутта, 1964). «Если говорить о философском, психологическом, политико-социальном, социально-хозяйственном становлении, развитии, казахского национального характера, то главным источником вдохновения казахов в отличие от индийского, является не гора и вода, а степь, не высота и глубина – а широта. Эти три понятия – высота (горы), глубина (реки, озера, моря), широта (степь) – доказывают родственную взаимосвязь и значимость мышления в национальном менталитете. Поэтому мы видим истоки национального характера казахского народа, во-первых, в особенностях природных условий нашей территории, во-вторых, исторических перипетий складывания народности, воплощенных в художественных и былинных образах, изображенных и описанных степными красками в литературе» (Karbozuly, 1997:303).

Между Казахстаном и Индией всегда были тесные культурные взаимосвязи. Об этом говорил Чрезвычайный и Полномочный Посол Индии в Казахстане Ашок Саджанхар: «Наши связи начинаются примерно с 300 года до н.э., когда сакские племена из Южного Казахстана направились в Индию и обосновали там могущественную империю. Ярким примером нашего многовекового культурного взаимодействия может служить Национальный календарь Индии, который был создан этими племенами в 78 году н.э., чтобы отметить победу саков над династией индийского короля Викрамадита Юджайна. После этой победы саки основали королевство Сатрап, которое правило регионом более чем три столетия» (Ashoke Sandjar, 2009: 1).

В Индии, несмотря на большую плотность населения, все религии мирно сосуществуют друг с другом. Индия имеет богатую историю, это земля духовной умиротворенности и философии, магии и мистики, легенд и мифов, традиций, танцев и музыки, классического и народного искусства. Поэтому интерес в мире к Индии не уменьшился с древнейших времен, а наоборот, усиливается до сих пор.

Английская проза Индии стала международно популярной после выхода книги Салмана Рушди «Midnight's Children» («Дети ночи»). Это еще одно свидетельство совершенствования литературного творчества и жанра индийскими писателями. Они развили такие формы как стиха-

лапураны (местные рассказы), намы (индийская хроника), агиография. Тематический диапазон новых англоязычных романов очень широк.

В произведении были приняты во внимание такие важные темы, как противоречия в политической системе, рост религиозно-общественного разделения, эмиграция, история последнего этапа колонизации, проблемы личности, повседневная нищенская жизнь в индийских селах. Кроме того, поднята одна из самых трудных традиций общества, когда девушку выдают замуж с детства, которая веками существовала не только у индусов, но и в казахском народе.

Но для казахов это уже устаревшая, изжившая свой век традиция, а у индусов все еще действующая. Этот фактор остается еще очень сильным в обществе, не оставляющим выбора для индийских девочек.

Казахский народ не оставлял своих сирот в одиночестве и заботился о вдовах. Чтобы не было вдов, а дети данного рода не потеряли кровнородственную связь с родными по отцовской линии, законодательно в «Жеті Жарғы» (1678-1718, Тәуке хан) закреплён «обычай левирата, аменгерство». По этому обычаю жену умершего брал в жены брат или близкий родственник и, таким образом, дети и женщины не отдавались от рода и своей земли.

В индийской традиции, судьба женщины, у которой умер муж, самая жестокая и страшная. Ее сжигают вместе с умершим мужем, тем самым она доказывает преданность и уважение к своему мужчине.

В древней книге Ригведы в главе 10.18.7 традиция упоминается как сати:

इमा नारीरवध्रिवाः सुपत्नीराज्जनेन सर्पपि संवशितु
अनश्रवो.अनमीवाः सुरत्ना आ रोहन्तु जनयोनमिग्रे ॥
(RV 10.18.7)

«Эти жены, не вдовы, счастливые в браке,
Пусть натрут маслом как протираем!
Без слез, без болезней, в красивых драгоценностях

Пусть взойдут сначала женщины на (супружеское) ложе!».

Сати (в санскритском языке) – это традиция сжигания жены вместе с умершим мужем в религии индуизма. Женщины, которые умерли вместе с мужем, получают особое уважение и восхваление, если все же она не умирает, то конца своих дней будет носить траур по мужу. Не подчинившись сожжению, вдова («кулакшин» – проглотившая своего мужа) становится в обществе «на самом дне», хуже самой низшей касты, должна жить в темном помещении, спать без

подстилки, никогда не носить ожерелье или другие украшения, ходить только в белом сари, есть только белый рис и воду, а сладкое вообще было запрещено. Она становится «неприкосаемой», никто не должен к ней приближаться, таким образом, жизнь вдовы настолько сложна, что женщине легче умереть с мужем, чем терпеть все эти унижения.

В современном обществе Индии пытаются искоренить эту жестокую традицию. В городской местности этот обычай запрещен законом, но в отдаленных селениях патриархальные пережитки все еще сильны и женщина подвергнута на эти испытания и оскорбления. Доказательством живости древней традиции служит сообщение о том, что в 1987 году в деревне Деорала возле города Раджастан 18-летняя вдова в ходе сожжения мужа сгорела в огне (Magazine Inderjit Badhwar 15.10.1987).

Правительство Индии, основываясь на закон, ради искоренения таких действий осудило к тюремным срокам всех, кто участвовал в церемонии, но, к сожалению, такие истории повторяются.

Индия остается страной контрастов: с одной стороны, одна из промышленно развитых и ведущих стран мира по технологиям, с другой – традиционно с сильными патриархальными корнями.

У кочевого казахского народа на протяжении веков формировались свои особые традиции, обычаи, так считалось, что мальчик в тринадцать лет достигает физиологического возраста «балига», учитывая это обстоятельство, наши предки рано сватали и женили своих детей. Мужчину в этом возрасте считался уже достаточно разумным, чтобы отличить хорошее от плохого, а если нужно, то произнести речь перед народом. Поэтому мальчиков наши предки с раннего детства адаптировали к самостоятельной жизни и уже к десяти годам они могли выполнять военные, хозяйственные обязанности взрослого мужчины. Например, великий просветитель казахского народа Абай стал семьянином и отцом в шестнадцатилетнем возрасте (<http://massaget.kz/blogs/3479/>).

Несмотря ни на что, укрепляется роль женщин в Индии, расширяются ее социальные, политические права, уравниваясь с мужскими. Они имеют полную свободу слова и получили возможность участвовать в политике, работать, получать образование. Ярким примером может служить величайший политик современности – Индира Ганди, центральная фигура в партии «Индийский национальный конгресс», един-

ственная женщина – премьер-министр Индии. Дочь первого Премьер-министра страны Джавахарлала Неру, занимала пост Премьер-министра с 1966 по 1977 годы, а затем с 1980 года вплоть до дня её убийства в 1984 году. В 1999 году Индира стала «Женщиной тысячелетия» по версии опроса, проведённого «Би-би-си» (Indira Gandhi 'greatest woman' Wednesday, 1 December, 1999). И.Ганди активно занималась не только экономическим подъемом промышленности и сельского хозяйства, банковским сектором, но и боролась за права женщин.

Реальной жизни индийской женщины, воспетой многими поэтами-писателями, остается желать лучшего. Поэтому произведения, написанные на злободневную тему, очень актуальны, женщина еще терпит насилие, подвержена жить и соблюдать старые обычаи и традиции, ее место в обществе второстепенно, ей запрещают получить высшее образование, дискриминация продолжается и сегодня. На эти темы было написано много всевозможных сочинений. Одна из таких работ принадлежит писателю, общественному деятелю Арундати Рой. Он родился в 1961 году в городе Керала. В его работе «Бог мелочей» (The God of Small Things Flamingo, 1997. ISBN 0-00-655068-1.) была раскрыта роль женщины в обществе, о последствиях отступления от кастовой традиции.

Также следует отметить произведение Ани-ты Мазумов Десая, получившее в 2014 году третью по значимости правительственную награду Индии - премию Падма Бхушана, которая родилась в провинции Массури в Индии. Ее сочинение «Огонь над горами» («Fire on the mountain») повествует о судьбе трех женщин, проживавших в одном селении. Автор описала реальную жизнь женщин, голую правду событий, за что была удостоена благодарности от своего народа. В остальной части романа есть несколько важных «событий», Ани-та Десаи готовит читателя к ужасному финалу, тщательно внедряя насилие к женщине в ее образы, и в ее символику. «Огонь» тлеет внутри ее персонажей, прежде чем он буквально загорится в конце произведения.

Один из индийских мыслителей, общественный деятель нового времени Свами Вивеканане (1863-1902) обозначил особую, божественную природу человека, мечтал о том, что каждая индийская женщина поверит в себя и избавится от внутреннего рабства. «На мой взгляд, народ должен сначала воспитать в себе огромное уважение к материнству, признав священным брак и нерушимым, прежде чем он сможет достичь

идеала совершенной чистоты. Будда признавал право женщины на равное положение в религии; его первой и одной из величайших учениц была его собственная жена, которая возглавила буддийское движение среди женщин Индии.

Реформаторские позиции в индуизме основаны в большинстве на развитии духовности, логики и научных аспектах ведийских традиций, они говорят об особом месте, которое занимает человек во всем мире, твердят, что человек должен быть равноправным, женщина и мужчина должны быть равными. Их отсутствие дискриминации основано на кастовой, половой или расовой принадлежности. Большинство индуистских реформаторских движений проповедуют возвращение к древней, эгалитарной форме индуизма. Такие аспекты современного индуизма, как дискриминация и кастовая система, они считают последствием колониализма и разлагающего чужеземного влияния (John Nicol Farquhar, Modern Religious Movements in India, Kessinger Publishing). В реформаторских течениях женщин и представителей низших каст посвящают в брахманы и дают им возможность совершать ведийские ритуалы. На этом пути нужно много трудиться, и Вивеканане считал, что труд в обществе во благо интересов человека лучше, чем аскетизм, трудиться на благо общества – главное предназначение человека.

«Для того, чтобы ответить на вопрос о положении другого народа, мне достаточно знать положение женщин этого народа», – пишет политический деятель Индии Джавахарлал Неру в своих трудах, посвященных проблемам женщин в обществе.

Дискриминационное многовековое положение женщин не прошло бесследно, это привело к резкому снижению числа женщин в Индии. Вышеназванные проблемы присущи не только для замужних женщин, но и остро существовали трудности в процессе выданья девушек замуж.

У казахов, выдавая дочь замуж, за то, что вырастили и выкормили грудным молоком матери, за воспитание и труд отца, традиционно за девушку семья жениха передавала калым. В индийском же обществе, наоборот, для того, чтобы выдать дочь замуж, парню выплачивается калым, так как в будущем, будучи ее мужем, он будет в дальнейшем нести все расходы за жену. В случае, если средства, предоставленные со стороны девушки, не удовлетворяли родственников жениха, он мог отказаться от женитьбы.

Это привело к тому, что супружеские пары заранее стремились узнать пол будущего ребен-

ка, в случае если это была девочка, будущая мама незамедлительно делала аборт. На улицах можно встретить объявления «заплати сегодня 5000 рупий и сохрани завтра свои 500 тысяч рупий». Поэтому рождение девочки считалось в индийской семье убытком, печальным для всех.

А бедняки, не могли себе позволить процедуру аборта, поэтому после рождение девочки по-разному пытались избавиться от нее. Это привело к высокой женской смертности, правительство Индии приняло строгие меры, по существующему закону категорически запрещено знать о предварительном поле ребенка и делать аборт.

Однако все еще регистрируются факты убийства детей. В связи с этим, в настоящее время наблюдается увеличение числа мужчин, по данным статистики, в 2019 году число детей женского пола в возрасте от 0 до 14 лет меньше мужского на 20%. (Население Индии <https://countrymeters.info/ru/India>). Такая ситуация может привести к негативным последствиям в будущем.

Об Индии написано много трудов, самая значимая из них работа Страбона «География», которая считается написанной в VII веках до н. э. Это единственный труд, который дает представление об античной географической науке эпохи эллинизма. XV книга этого 17-томного труда посвящена Персии и Индии, где описаны индийские, арианские, персидские страны и земли.

В книге Страбон часто обращается к цитатам и воззрениям Мегасфена, и говорит, что в Индии есть семь каст. Каста (варны и джати) – это слово португальское, означающее происхождение, племя. Джати (группа происхождения) связана с наследственной профессиональной деятельностью. Варна (группа врожденного «цвета») определяет положение джати в религиозно-ритуальной иерархии. Каждая из варн включает в свою структуру множество джати. Если варны у индуса может и не быть, то джати есть всегда.

Касты, появившиеся в древности, стали жесткими формами в средневековую эпоху. Ни один человек не мог себя реализовать за пределами касты. Брахманы (жрецы) – самая высокая каста, затем кшатрийцы (войска и управляющие), затем – Вайши (торговцы и ремесленники), самая низкая каста – шудра (малаи, служащие).

В Индии разделение на касты всегда тормозило развитие общества, проникновение прогрессивных методов развития, все в индуистском обществе имело свое место в соответствии с тем, к какой они касте принадлежат.

При этом следует отметить особое поклонение индусов брахманам, которые являются самой высокой кастой и приравнены Богу. В индийской философии человек пытается спасти природу от противоречий, брахман представляет собой спасенный мир и Богу. То есть Брахман является иррациональным объединением противоречий и окончательным преодолением этих противоречий, он основа мира и ее творец.

Швейцарийский ученый Г.Юнг (1875-1961), психиатр и педагог, основоположник одного из направлений глубинной психологии, дает следующее описание Брахману: «...Брахман есть объединение и снятие противоположностей и что потому он в качестве иррациональной величины стоит в то же время над ними. Это есть божественная сущность, и в то же время – это есть и самость (правда, в меньшей мере, чем сродное с ним понятие Атмана), и некое психологическое состояние, отличное благодаря изоляции от эффективных колебаний» (Ung, 1997:250, 71).

В настоящее время такое отношение к брахманизму не потеряло своего влияния, несмотря на законы, принимаемые правительством Индии.

Если говорить о социальном делении, то в казахском обществе оно естественно существовало. Но логика и основа этого деления совершенно отличались от индуизма, который состоял из двух основных социальных групп, различавшихся не столько по экономическим, сколько по политическим и правовым признакам. Это ак суйек – белая кость, к ней относились только чингизиды, ходжи – потомки пророка Муххамеда. Остальные группы принадлежали к каре суйек – черной кости. Деление у казахов основывается на исторических различиях происхождения своего рода и имеет благие намерения для самого человека. Сохранялось деление людей на тайпа, ру, эти объединения и общины являлись хозяйственно-политической общностью ее членов. Мудрость казахского народа заключалась в сохранении будущего поколения, существовала традиция не жениться на родственниках до седьмого колена. И история подтвердила, что это самый величайший и надежный способ сохранения здорового поколения, чистоты крови, родов и племен.

Индусы наряду со сборником гимнов – «веду», философскими произведениями – «упанишадом и сутра», воспринимают «Махабхарату» как святой источник знаний, зачастую называя энциклопедией индуизма. При принятии важного решения, воздать похвалу человеку или, наоборот, злословить, индусы всегда обращались к «Махабхарате».

Например, верную своему мужу женщину сравнивали с Савитри или Драупади в эпосе, сильного мужчину с Арджуном и Бхимасеной, а мудрого правителя с Юдхиштхира. Для многих поколений индусов старшего возраста великий эпос оставался священным произведением, для детей – это сборник рассказов о героях и красавицах, которые воспитывают и прививают им лучшие качества.

Древнеиндийский народ пытается по-своему объяснить существование богов. А по древнетюркской мифологии, тюрки являются потомками синего волка, история человечества началась с Тенгри. Предки тюркских народов почитали небесных богов и силы природы. По мнению Махмуда Кашгари, Тенгри был известен как создатель, «небесный, божественный».

После разделения земли и неба, таинство своими силами разделило мужчин и женщин на две половинки. Образом мужского был Тенгри, женского – Умай, обладающая женскими качествами, земным началом и плодородием, покровительница детей, защитница шанырака.

Тридцатоголовая огонь-мать,
Сорокоголовая девица-мать,
Варящая все сырое,
Оттаивающая все мерзлое. (Veda ilimi, 2005: 73).

По легенде, Умай жила на вершине горы Сумер, самой высокой из всех гор мира. Она мать, из ее груди течет молоко, а молоко попадает в озеро. Умай излучала божественный свет, лучи которого проникали в людей и жили в них до самой его смерти, она покровительствовала младенцам, которые еще были связаны с природой и миром духов. Умай, также была покровительницей жен великих батыров.

В Ведах было изложено много разных знаний по медицинским наукам, астрономии, химии, физике, судостроению. Изучением ведийских писаний занимались не только ученые и философы, последователи создавали различные научные школы и направления, и сейчас большой интерес к Ведам не иссяк.

В 7 гимне звучат глубокие и содержательные мысли о голоде и сытости, щедрости и богатстве, лени. «Голод как смертная кара, кто ест один – один несет урон, у щедрого богатство неисчерпаемо». Отсюда следует, что достичь богатства можно только через свойства щедрости.

В казахском древнем эпосе, пословицах, поговорках всегда восхвалялась щедрость.

Келер күнге (өмірдің) қарайлаған,
Садақа беруден мұқтажға аянбаған.
Байлық – доңғалақ арбада айналатын,
Біреуден ауысса басқада шайқалатын. (Veda ilimi, 2005:82).

Благодаря труду человек не останется ни с чем,
Сока ұстап жер жыртсаң тояр қарның,
Қимылдасаң тынымсыз өнер жолың.
Брахманның үйретері артық басқалардан,
Өзгелерге жақындатып жайса жаның. (Veda ilimi, 2005:82).

Это древнейшее наследие явилось закономерным явлением в творчестве последующих поэтов-писателей. Различные мотивы и эпизоды предыдущих произведений можно назвать основой поздней и современной литературы.

Мотивы многих произведений казахского народа перекликаются с древними поучениями, наказами. В качестве примера можно обратиться к творчеству А. Кунанбаева:

Еңбек қылсаң ерінбей-
Тояды қарнын тіленбей.
Егіннің ебін,
Сауданың тегін
Үйреніп, ойлап, мал ізде.
Тамағы тоқтық,
Жұмысы жоқтық

Великий Абай завещал прекрасное будущее своей Родины, просил прощения за человечество.

Основоположником и выдающимся представителем европейской культуры был немецкий писатель, ученый Иоганн Вольфганг Гете (1749-1832). Расцвет его творчества относится к концу 20-х годов XIX века и охватывает сферы поэзии, драматургии, литературы, теологии, философии и науки. Гете считал, что Всемирная литература должна иметь доступ к ценностям всех народов, к истории и развитию, без запретов и национальных ограничений.

Если в казахскую литературу внесли адаптированные различные традиции мировой литературы такие великие поэты и мыслители как Абай Кунанбаев (1845-1904 гг.), поэты нового времени Султанмахмұт Торайғыров (1893-1920 гг.), то в индийскую можно отнести творцов нового поколения Рабиндранат Тагора (1861-1941 гг.) и Мухаммада Икбал (1877-1938 гг.). Конечно, и в казахском и в индийском народе много великих поэтов, писателей, просветителей, но в ходе этого исследования мы решили провести обзор трудов этих авторов. Как и другие классики мировой литературы, важнейшим признаком их творчества является взаимное сочетание высоко-

художественных, истинно народных, национальных и общечеловеческих качеств.

Важно отметить сходство концепции Икбала и Торайгырова, которые впервые испытали чувство собственного достоинства, которые поддерживали идею единого человека, обладающего полным потенциалом своей власти и саморазвития. Икбал стремился решить жизненно важные проблемы, понять сложные отношения между человеком и природой, показать пути развития общества и найти пути развития цивилизаций. При этом нельзя не отметить гармоничность концепций Икбала и Торайгырова, которые впервые сумели оценить себя свободно, полностью убедились в бесконечности своей силы и способствовали идее о самобытном человеке.

Он также попытался подчеркнуть основные черты своих современников, которых критиковали за несоблюдение моральных, этических и эстетических норм представителями древних литературных произведений. В своем лирическом произведении «Пайам-и машрик» Икбал пишет, что новый мир не возникнет, пока не изменится природа человека.

Он приглашает сильного, смелого, очаровательного человека, который может изменить мир, полагая, что он – настоящее зрелое существо в мире. Человек в творчестве Икбала спорит с Богом, доказывая свою силу и способность преобразовывать мир. Концепция настоящего идеального человека Икбала отличается от концепции в Индии и других восточных странах того времени, которые выступали против любого человеческого возражения против власти, распространения зла и насилия, пренебрежения окружающей средой и невежественной идеологией. Высокие гуманистические идеи Икбала являются основой для сравнительного изучения с пафосным верховенством гражданственности в произведениях Торайгырова. Торайгыров был нетерпим к насилию, сетовал на то, что «разногласия между народами и нациями» могут привести к трагическим противоречиям в истории и к конфликтам между государством и человеком, людьми и властью.

Как и Торайгыров, который был свидетелем тяжелых условий жизни казахского народа, Икбал говорит, что в капиталистическом обществе существуют безразличные родственные отношения между людьми. Старая система в казахских степях раскритикована в песне «Кто они?» Поэт изображает портреты отстающих представителей общества. Однако Торайгыров считает, что он не безнадежный пессимист, но что он гор-

дится мудростью, правдой и справедливостью в жизни. В своем стихотворении «Жизнь» поэт восхищался процветанием родного края, основанным на воле свободных людей.

Патриотическая лирика Торайгырова полна радости от того, что рождается новая эра народной власти. В своем стихотворении «Мой родной народ» он стремится усилить чувство освобождения своих соотечественников. Появился новый вид трансформации мира, началась новая эра на востоке и западе. Он подверг критике антигуманистическую тенденцию в индийском обществе в начале прошлого века и выступил против всех методов экономической, политической и духовной дискриминации.

Как объясняет Р. Тагор в своей статье «Цивилизация цивилизации» цивилизованный капитализм, Икбал так же критикует пористую цивилизацию следующим образом: капитализма не существует в небе, нет кровопролития, безработицы, отсутствия и безнравственности. Однако Икбал не пессимист. Основными атрибутами его поэзии, связывающими его поэзию с патриотической лирикой Торайгырова, является совместная борьба с несправедливостью и унижительной дискриминацией. Богатые богатеют на крови рабочих, доводят бедных крестьян до отчаяния», – пишет он.

Таким образом, в начале XX века Торайгыров стремился пробудить патриотические и гражданские чувства казахского общества, Икбал мечтает спасти своих соотечественников, перенесших тяжелую депрессию из-за колониального распада в Индии. Как Икбал, так и Торайгыров не ограничивались националистическим подходом к культурному наследию. Классическое наследие поэта состоит не только из выдающихся духовных и художественных ценностей, которые создал мусульманский мир, но и из лучших произведений человечества в их цивилизационном развитии. Он призывает расовые и религиозные общины устранить противоречия, проливает свет на развитие человечества.

Икбал обладал глубоким знанием окружающей среды и стремлением понять историю и роль человека и человечества в современной жизни, которая создала реалистичное направление, точно так же С. Торайгыров «стал поэтом, описывающим реальную жизнь путем преодоления субъективности». Это заявление сделал поэт сам.

По мнению исследователей творчества казахского поэта, в его поэзии четко прослеживается желание познать окружающую среду и стремление отразить специфику современного человека,

который чувствует дыхание своего времени. В какой-то степени это можно сказать и о Икбале. Развитие общества того времени продиктовало необходимость появления реалистичных элементов в творчестве Икбала.

По мнению исследователей, работы С. Торайгырова занимают особое, уникальное место в казахской литературе. Для всех казахов он отвечает на вопросы о том, что такое дух казахского народа, куда направлена вся его сила, идеалы казахов. Величие Икбала – в его поэтическом умении раскрывать внутренние чувственные особенности своих соотечественников, и естественно, как и С. Торайгыров, он стал настоящим народным поэтом, который мог передавать мысли и чувства своей страны.

С. Торайгыров продолжает творческие традиции Абая, он учится у жизни, слушает поток времени, раскрывает внутреннюю душу человека, определяет новые возможности казахской поэзии. Это же относится и к индийскому поэту М.Икбалу, продолжившему литературные традиции Р. Тагора.

Иногда люди начинают понимать и ценить наследие определенного автора только через годы. В литературе и поэзии наших народов особое место уже принадлежит С.Торайгырову и М.Икбалу и дальнейшее развитие неизбежно определит их место в мировой литературе. Сходство творчества С.Торайгырова и М.Икбала определяет их популярность в современном обществе. Их произведения переводятся на другие языки, читаются во всех уголках земного шара, все более возрастает роль в сокровищнице мировой литературы.

Это свидетельствует о бессмертности великих поэтов. Оралхан Бокей (1943-1993 гг.) выступил с речью во время празднования визита казахстанской делегации в Индии: «Казахстан и Индия во многом схожие страны. Индия получила свою независимость в 1949 году, а Казахстан получил независимость не так давно. Обе страны хорошо знают, что такое колониальная политика. У двух народов есть много сходств. Как вы, мы тоже миролюбивая страна. Хотелось бы пожелать – мира. У индийских и казахских девушек много общего. Ваши девушки смелые и горделивые... В Индии остались следы наших предков. Мы потомки Бабур! У обоих народов богат внутренний мир. Большое культурно-историческое наследие. Чего стоит одна лишь склонность к музыке индийского и казахского народа», отметив это, он подарил казахский национальный музыкаль-

ный инструмент в виде голубя «Сазсырнай» (Bokey O., 1995: 304).

В современной многоязычной Индии, переживающей сложные процессы национальной интеграции, усиливается роль объединяющего индийского литературного наследия в укреплении духовной жизни народа. Официальные языки Индии – хинди и английский, считаются государственными, и еще 22 языка (scheduled languages) используются правительствами индийских штатов.

Население, говорящее на разных языках, имеет свои традиции, не схожие друг с другом. Поэтому, когда вы изучаете национальный характер индийского народа и делаете выводы, возникают некоторые противоречия. Однако в ходе работы был рассмотрен и проведен анализ общих особенностей. В ходе сопоставления национальных характеров и особенностей двух стран особое внимание было уделено литературному и поэтическому наследию.

Казахско-индийские литературные связи развивались в советское время и стали укрепляться в современных реалиях независимого Казахстана. Республика Казахстан сотрудничает с Индией во всех сферах жизни общества, особенно культурных, в том числе и в сфере литературы.

Об этом свидетельствуют произведения поэтов и писателей, переведенные на языки двух стран. Древнеиндийские эпосы «Махабхарата» и «Рамаяна», написанные на санскрите два тысячелетия назад, стали частью сокровищ мировой литературы, и до настоящего дня актуально их влияние на культуру индийского народа. Казахские эпосы стали неиссякаемым источником литературного творчества последующих поколений. Они занимают значимое место в числе самых известных произведений мира. Персонажи и сюжеты вдохновляли на создание многих новых песен, пьес, рассказов. Это реликвии-обращения к историческим легендам, в их содержании сохраняются сведения о реальных событиях, произошедших в древности.

«Очень важно, что «Махабхарата» и «Рамаяна» печатаются и на казахском языке, так как позволяют казахским читателям понять индийскую философию и индийский народ. Это в свою очередь укрепит дружеские отношения между двумя странами», – сказал Ашок Кумар Мукерджи (Junusov, 1976:187).

Развитие сферы культуры между двумя странами, в том числе и литературной, происходит посредством проведения различных культурных мероприятий и встреч на высоком уровне.

Результаты и обсуждение

Анализируя труды, посвященные укреплению казахско-индийских литературных взаимосвязей, хочется отметить, что эта сфера литературоведения еще мало исследована. Необходимо подготовить высококвалифицированных переводчиков, повышать интерес к теме через изучение официальных языков Индии, заниматься переводом индийской литературы с применением исследовательской методологии.

В связи с этим, изучение казахских литературных источников и перевод в Индии остается актуальным вопросом в процессе укрепления межкультурных связей. При описании образа индийской женщины в литературе можно встретить сравнения: украшенная золотой нитью; черные волосы как шелк, как вода Ямуны и Ганга; как Сита жена Рамы, а в казахской литературе красота казахской женщины повествуется посредством словосочетаний: «овечьи глаза», «голень ноги как у верблюжонка», «блестящие глаза», «изящный (как детеныш косули)». Различия же бывают в национальном понимании и отношении к красоте.

В описании портрета казахской красавицы испокон веков употреблялись фразы, относящиеся к четырем видам животных. И это не случайно в национальном народном творчестве, на протяжении веков наши предки вели кочевой образ жизни, скотоводство – важная духовная составляющая культуры. Эти духовные ценности вошли не только в повседневную словесность, но и отразились в литературном творчестве. Поскольку озеро и сады являются одним из источников индийской проницательности, одним из растений, растущих в воде как символа красоты в индийской литературе, является цветок Лотос. Длинные корни и стебли Лотоса олицетворяют в описаниях внешность индийской красавицы. У казахов глаза девушки – как у верблюжонка (қой көз, бота көз), а глаза индийских девушек – «Кубок нефрита», «Виноградная лоза», «Бамбуковый мед».

Искусно описывали в своих произведениях идеал женской красоты в индийской литературе – Рабиндранат Тагор, Бхагван Шри Раджниш, Сиддхартха Деб, Аравинд Адига, Десайлар Киран, а в казахской литературе – М. Ауэзов, С. Муканов, С. Кубеева, Ж. Аймауытова, М. Жумабаев, М. Дулатов, М. Магауин и многие др.

Женщина в произведениях великого казахского просветителя Абая описывается с глубоким внутренним чувством, воссоздается чувственный облик, образ женщины, характерный фольклору Востока. Например, в стихотворени-

ях поэта «Қақтаған ақ күмістей кең мандайлы» (Лоб словно серебро, расплавленное над огнем):

Лоб словно серебро, расплавленное над огнем,
Светом блещут, сияют глаза, в которых
нет ненависти /нежный взгляд/.
Тонкие брови словно начерчены,
Напоминают мне молодую луну.

В этом произведении Абай сумел передать национальный характер красоты, свойственный казахской женщине. При этом особое внимание следует обратить на то, что в индийской литературе можно заметить выражение, используемое для создания образа, присущее к бытию народа, к месту жительства, к обществу, к познанию, к рельефу, к профессии.

Так, например, в стихотворениях есть употребление словосочетания «нежная как пряжа», взято от производства шелка, вязание считается одним из главных в занятиях индейцев. Поэтому во многих литературных произведениях при раскрытии характера героя используются эти слова при описании его портрета.

Чтобы глубоко проникнуть в проявление национального характера в литературе, необходимо разносторонне определить причины становления, существования и развития каждого аспекта национального характера.

Казахский ученый М.Жунисов говорил: «Если говорить в широком смысле, к национальной специфике относятся условия природы, особенности историко-культурного развития племен и улусов, входящих в состав нации, хозяйственная деятельность, глубина изменений общественного порядка, острота классовой борьбы, внешние отношения, связь с другими народами и их результат». Продолжая эту мысль, исследователь М. Ыбырайұлы в своей статье «О национальном характере» добавил следующее высказывание: «Национальный характер казахского народа сложился на своей родной земле, обширном степном фоне. Поэтому основные признаки, характерные для казахского народа: просторность, щедрость, халатность, милосердие, привязанность, честь, терпимость».

Литературный процесс индийского народа – это динамическая литература. Как известно, в основе творчества каждого писателя или поэта лежит наследие многовековой литературы. Богатейшее литературное наследие Индии родилось на разных языках, но внесло огромный вклад в общий общественный и общечеловеческий фонд культурных ценностей.

Заключение и выводы

В заключение можно сделать следующие выводы по исследованию:

Установлено, что казахско-индийские взаимосвязи имеют древние традиции. Эти традиции раскрывают внутренние закономерности укрепления межлитературных связей, определяют типологическую общность и специфику литературы двух народов. Были определены особенности художественного перевода и специфические аспекты казахско-индийской литературы.

Усиление казахско-индийских литературных связей основывается на антологии развития истории двух стран. С момента установления казахско-индийских литературных связей в советское время они не прекращают укрепляться и развиваться и на сегодняшний день развивается стремление двух стран наладить связи в литературном формате, заниматься переводом ценнейшего творческого наследия произведений двух стран в целях большего духовного сближения. Об этом свидетельствуют получаемые результаты в сфере искусства, литературы, культуры.

Литературный процесс у индийского народа постоянно развивается, пополняется. В современной литературе царит революционный дух, появившийся во время британской колонизации и кризиса капитализма. Это, прежде всего, литература и творчество колониальной борьбы народов Индии. В этот период четко прослеживается пробуждение национального самосознания. Интенсивность литературного развития способствовала развитию книгопечатания и журналистики. Это, в свою очередь, расширило круг читателей и создало индоевропейский синтез. Индийские литераторы начали знакомиться с опытом европейской литературы, идеями ев-

ропейской революционной демократии. Богатое наследие индийской литературы, принимая опыт западной литературы, привело к появлению социальных, исторических, колониальных романов. Развивается социальная лирика и драматургия, возрождается национальная публицистика, повлиявшая на художественную литературу. Благодаря переводу произведений усилились литературные связи между Индией и Казахстаном. В литературе, наряду с идеей национального самосознания, устойчива общая идея индийского патриотизма и идея дружбы народов.

Исследования проблем национального характера в культуре и литературе Казахстана и Индии и проведенный сравнительный анализ позволили раскрыть специфику национальной литературы обоих народов. Генезис и развитие специфики национального характера являются основой национальной литературы, которая стала частью мировой литературы.

Определилась степень распространения индийской литературы в Казахстане, казахской литературы в Индии, определилась роль и вклад казахско-индийских культурных отношений в развитии литературных связей. Тем не менее, необходимость изучения индийской литературы, читая ее на языке оригинала, остается основной проблемой в этой области.

Чтобы объединить литературу двух стран, обе страны должны иметь хорошее прочтение литературного творчества. То есть, как читать на родном языке, насколько хороша литература на родном языке, необходимо уметь владеть литературой и культурой других стран, их характерными чертами и национальным характером. Только тогда мы можем сделать вывод, что между литературой двух стран укрепляются взаимоотношения и взаиморазвитие.

Литература

- Ahmetov Z. (2006) *Terminder sozdigi* [Glossary of terms] – Semey-Novosibirsk, “Taler-press”, 398 b.
- Ashoke Sandjar (2009) *Chrezvychainyi Polnomochnyi posol Respubliki Indii v Kazakhstane*, Style. – № 1.
- Babyr Z. ad-din (1993) *M. Babyrnama*. – Almaty: Atatek S. 448.
- Bokey O. (1995) *O’nerge olerdey gashyq edim* [loved art to death] *Ocherkter, kosem sozder, esseler*. – Almaty: Sanat. – 304 b.
- Dulati M.H. (2003) *Tarih-i Rashidi* – Almaty: M.X. Dulati qog’amdyq qory. – S. 616.
- Junusov M. (1976) *Obshchestvennyi progress i natsionalnye otnoshchenia* [Social progress and national relations] Almaty, Qazaqstan S. 187.
- Gachev G. (1988) *Natsionalnye obrazy mira sovietskiyi pisatel* [National images of the World, Soviet writer]. – Moskva S. 448.
- Karbozuly B. (1997) *Qazaq oleninin ulttyq sipaty* [About Kazakh national songs] *filol.g’k.da’rezhesi’n alu u’shi’n zhazylg’an dissertatsia*. – Almaty. – 303 b.
- Magazine *Inderjit Badhwar* 15.10.1987.
- Mahabharata. Ramayana (2005) Astana: Tranlation, S. 544.

- Novichenko N.L. (1959) O mnogoobrazii hudozhestvennykh form i stilei v literature sotsialisticheskogo realizma [On the variety of art forms and styles in the literature of socialist realism] Moskva S. 52.
- Popova I.V. (2003) Natsionalno-poeticheski kontekst prozy V. Rasputina 1980-1990-h godov. Diss. Na soiskanie uchen. Stepeni kandidata filolog. Nauk [Nationally poetic context of V. Rasputin's prose of the 1980-1990] Tambov, S. 89
- Seifullin S. (1964) Shygarmalar zhinagy [Collected works] Almaty. – 32 b.
- The God of Small Things Flamingo (1997). ISBN 0-00-655068-1.).
- Tseitlin A.G. (1989) Trud pisatel'ia [Writer's work] Moskva, Sovetski pisatel',. – S. 289.
- Ung K.G. (1997) Psihologicheskie tipy [Psychological types] Moskva "Universitetskaya kniga" ACT.-716 c.
- Veda ilimi (2005) [Vedic teaching] Ejelgi undi mifologiasinan (vedalar) matinen qazaqsha audarma// Alemdik filofialiq mura: 20 tomliq. – Almaty: Jazushi. – T. 1: Ejelgi Shigis filosofiasi. – 80-116 b.
- Ybyraiuly M. (1996) Halyqtyq mi'nez haqynda [On human behavior] Abay zhurnaly, №3. 96-103b.
- Zhetpisbaeva B.A. (2004) Poimi menia, prochia stihov moi slova [Understand me by reading the verses my words] Evrazia. №6 (22).-S. 104-114.

2-бөлім
ФИЛОЛОГИЯ

Раздел 2
ФИЛОЛОГИЯ

Section 2
PHILOLOGY

T. Ninomiya Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: s0430062.ninomiya@gmail.com**AN ANALYSIS OF MANGA TRANSLATED FROM JAPANESE TO RUSSIAN:
BASED ON DESCRIPTIVE TRANSLATION STUDIES**

The purpose of this study is to analyze the Japanese version and the two Russian versions of the Japanese Manga written by Nakazawa Keiji, Hadashi no Gen (Barefoot Gen), based on Descriptive Translation Studies, and find out tendencies of the translation. Manga, the Japanese comic, is one of the materials for knowing Japanese culture, especially subculture along with Anime; therefore, Manga serves as an attractive learning material for foreign learners of Japanese. The present researcher used the three-phase methodology proposed by Toury (1995). In the first stage, the author situated a translated text within the target culture system; in the second stage, compared the Source Text and the Target Text for shifts, identifying relationships between 'coupled pairs' of the Source Text and Target Text segments; in the third stage, attempted to draw some generalizations regarding the translation strategies employed. The result showed that the new translation of Russian versions adopted a Source Text-oriented translation strategy in pages structure of Manga; that is, it emphasized Japanese culture. Henceforth, research findings enable identifying translation strategy's naturalness (RT1 / RT2) by quantitatively analyzes of linguistic expressions and structure translation of pages.

Key words: Japanese, Russian, Manga, Descriptive Translation Studies.

Т. Ниномия

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: s0430062.ninomiya@gmail.com**Дескриптивті әдіс негізінде манганың ағылшын тілінен орыс тіліне аудармасын талдау**

Мақаланың мақсаты – Накадзава Кейдзи жазған «Хадаси-но Гэн» (Barefoot Gen) атты Жапон Мангасының жапонша және екі орысша нұсқасын сипаттамалық аударма зерттеуі (Descriptive Translation Studies) негізінде талдап, аталмыш аудармалардағы үрдісті анықтау болып табылады. Манга, яғни жапон комиксі, анимемен қатар жапон мәдениеті, әсіресе, жапон субкультурасын білудегі маңызды материал. Сондықтан, Манга Жапон тілін үйренушілерге арналған қызықты оқу материалдарының қызметін атқарады. Мақаланың авторы Toury (1995) ұсынған «үш-фазалық методологияны» қолданды. Toury деген ғалым Itamar Even-Zohar ұсынған Polysystem-теориясы бойынша аударылған шығарманы Description (сипаттау) деген аспектен зерттеді. Нақты айтқанда, біріншіден аударылған мәтінді нысана мәдениет жүйесі (target culture system) аясында қарастырып, екіншіден, бастапқы мәтін (Source Text) мен нысана мәтінін (Target Text) салыстырып, олардағы «жұптасып тұрған сөздері» арасындағы қарым-қатынасты айқындайтын өзгерістерді анықтап, үшіншіден, қолданылған аударма стратегиялары туралы жалпылама тұжырым жасауға талпыныс жасалды. Зерттеудің нәтижесінде орыс тіліндегі аударманың жаңа нұсқасында Манганың құрылымына арналған бөлімде нысана мәтініне бағытталған аудару стратегиясы қолданылғаны, яғни бұл нұсқада жапон мәдениетінің ерекшеліктеріне аса көңіл аударылғандығы анықталды. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелері лингвистикалық бірліктер мен беттер құрылымын сандық талдау негізінде аударма стратегиясының табиғилығын анықтауға (RT1 немесе RT2) мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: жапон тілі, орыс тілі, Манга, сипаттамалық аударма зерттеуі.

Т. Ниномия

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: s0430062.ninomiya@gmail.com**Анализ манги в переводе с японского на русский:
на основе дескриптивных исследований перевода**

Цель настоящего исследования – проанализировать японскую версию и две русские версии перевода японской манги «Hadashi no Gen» (Barefoot Gen) на основе дескриптивных исследований

перевода, и выяснить характерные тенденции в осуществлении перевода. Манга, т.е. японский комикс, наряду с аниме, является важным материалом для изучения японской субкультуры. Поэтому, Манга представляет особый интерес для тех, кто изучает японский язык. Автор данной статьи использовал трехэтапную методологию, предложенную Toury (1995). Ученый Toury исследовал материал, переведенный согласно теории Polysystem с точки зрения Description (описательного) подхода, предложенного Itamar Even-Zohar. В частности, автор статьи рассмотрел переведенный текст в контексте системы целевой культуры; сравнил исходный текст и целевой текст на предмет изменений, выявляя взаимосвязь между «связанными парами» сегментов исходного и целевого текстов; и наконец, попытался сделать некоторые обобщения относительно используемых стратегий перевода. Результаты исследования показали, что в новой русскоязычной версии перевода в части посвященной структуре манги использовалась стратегия перевода, ориентированная на исходный текст, в котором акцент делался на японскую культуру. Следовательно, результаты исследования помогают определить естественность стратегии перевода (RT1 или RT2) путем количественного анализа языковых выражений и перевода структуры страниц.

Ключевые слова: японский язык, русский язык, Манга, метод дескриптивного перевода.

Introduction

Manga, the Japanese comic, is one material for knowing Japanese culture, especially subculture along with Anime; therefore, Manga serves as an attractive learning material for foreign learners of Japanese. With regard to the history of the Manga translation, Baker and Saldanha (2009: 38) stated “Japanese comics have been translated in other Asian countries since the 1960s, but remained practically unknown in Western countries until the 1980s. From the 1990s onwards translated manga began to circulate widely also in the USA and in Europe”. As of 2019, Kazakhstan readers can read not only famous comics for boys such as “NARUTO” (Jap.) / “Naruto” (Eng.) / “Наруто” (Rus.); “BLEACH” (Jap.) / “Bleach” (Eng.) / “Блич” (Rus.); “DEATH NOTE” (Jap.) / “Death Note” (Eng.) / “Тетрадь смерти” (Rus.), but also the other genres (e.g., girls comics, history) such as “Kaichou wa Meido-sama!” (Jap.) / “Maid Sama!” (Eng.) / “Староста-горничная” (Rus.). Japanese Manga generally consists of frame, character, background, speech balloon, onomatopoeia, manpu (signs, symbols and characters used in manga to represent actions, emotions, etc.), dialogue, and other techniques. There are a background and a character in frames in a page. The character emits a balloon for speaking and a sound symbol for moving something. In addition, the character can ooze sweatdrop for expressing impatience or sadness. The character says his/her lines inside or outside the balloon. The balloon consists of a speech balloon and thought balloon.

Justification of the choice of the article and the goal

The purpose of this study is to describe the Russian texts translated from a Japanese Manga

and to find out features of the translation. When describing the Manga text, the present researcher used the methods in Descriptive Translation Studies proposed by Toury (1995).

Previous Works

Baker and Saldanha (2009: 38-39) explained all the procedure of publishing translation of a comic. Firstly, a publisher secures reproduction rights from a foreign publisher, acquires the films or files from the original publisher, and adapts the product for the local readership. The translator receives a copy of the comic and produces a text. The translation is then delivered to the publisher, where it is often subjected to further revision before a letterer erases the source text from balloons and captions and replaces it with the translation. The art director and graphic editors are then responsible for effecting any changes deemed necessary or appropriate to the visual text (editing or removing pictures, adding/removing/altering colors, and changing layout and pagination); they are also responsible for “packaging” the product with appropriate paratext (covers, titles, flyleaves, advertisements, etc.).

With regard to features of the translation studies of comics, Baker and Saldanha (2009: 39-40) stated that the studies often restricted the scope of investigation to linguistic analysis, because pictures in translated comics are not usually modified. However, comics are primarily visual texts, and meaning derives from the interaction between images and written language, both within and across frames and pages. When comics are published in translation, they are often manipulated at both textual and pictorial level. Such modifications may range from the omission of frames, or even pages, to the retouching or redrawing of (part of) the layout and content. Furthermore, images are not

universally perceived to have the same meaning, since non-verbal signs are as culture-bound as verbal signs. The same graphic convention may have different meaning in Western comics and Japanese Manga; for example, cloud-like bubbles with a tail of increasingly smaller circular bubbles are used to represent thought (in Western comics) or whispered dialogue (in Japanese Manga).

As stated by Baker and Saldanha (2009: 40), a feature of Japanese comics is to be read from right to left; however, based on Western reading habits, the translated comics demands to read from left to right. In this case, the images are inversed to right and left like a mirror image: a right-handed person becomes the left-handed person because of the mirror image.

Kaindl (1999) proposed a taxonomy of element, which might be usefully adopted in the analysis of comics in translation: typographical signs (font type and size, layout, format); pictorial signs (color, action lines, vignettes, perspective); linguistic signs (titles, inscriptions, dialogues, onomatopoeias, narration).

Descriptive Translation Studies are the research area that a researcher observes and describes translation phenomena, explains cause of the phenomena, and estimates phenomena in the other translations. Based on the Polysystem theory proposed by I. Even-Zohar, G. Toury denied the tendency of placing a stronger emphasis on Source-text in translation studies and attempted to establish methods for finding out translation norms and the general laws by placing a stronger emphasis on Target-text. With regard to the necessity of description in translation studies, Toury (1995: 3) stated the following: "What is missing, in other words, is not isolated attempts reflecting excellent intuitions and supplying fine insights (which many of the existing studies certainly do), but a systematic branch proceeding from clear assumptions and armed with a methodology and research techniques made as explicit as possible and justified within Translation Studies itself. Only a branch of this kind can ensure that the findings of individual studies will be intersubjectively testable and comparable, and the studies themselves replicable".

Toury (1995) that made much account of Target-text proposed the three-phase methodology below in order to construct systematic research and investigated relationships between description results of translation and the socio-cultural system.

(1) Situate a text within the target culture system, looking at its significance or acceptability; (2) Compare the Source-Text (ST, original text) and the Target-Text (TT, translated text) for shifts

(shift represents some changes occurring in a translation process from a source language to the target language), identifying relationships between 'coupled pairs' of ST and TT segments; (3) Attempt generalizations, reconstructing the process of translation for this ST-TT pair.

Munday (2008) took up *Harry Potter and the Philosopher's Stone* by J.K. Rowling and translations into Italian (*Harry Potter e la pietra filosofale*) and Spanish (*Harry Potter y la piedra filosofal*) as a case study of the three-phase methodology. The result was below.

- The first phase: The Italian and Spanish TTs were accepted as translations from the English version: the translators' names and the original title were published on the copyright pages. The Italian version also had the translator's name on the title page. This book became the best-selling book in the UK and the USA among both adults and children; however, the publishers of the Italian and Spanish versions changed it to the books for adult readers.

- The second phase: Anglo-Saxon sounding names were, almost without exception, retained in the Spanish TT; on the other hand, they were modified in the Italian TT. For example, the name of Draco Malfoy was retained in the Spanish version; however, the name of Snape was changed to Piton in the Italian version.

- The third phase: From these findings certain generalizations can be proposed concerning the translation norms that have been in operation. The Italian adopts a TT-oriented translation strategy, because many of new humorous sound patterns were created and word-plays were made. On the other hand, the Spanish adopts a ST-oriented translation strategy due to retaining the lexical items of the English original, even when Spanish readers will encounter pronunciation problems and/or not understand the allusion.

Munday (2008) showed the clear case study for Descriptive Translation Studies. The following studies were cited as the other Descriptive Translation Studies: e.g., Li (2007), Yin (2009), Kim (2012), Liu (2014), Kawahara (2015), Iakusheva (2016), Ninomiya and Kadikova (2018).

Scientific research methodology

This study investigates Manga texts by using the three-phase methodology proposed by Toury. In the first phase, the target of this study, the ST and TT, is selected and the TT is situated within the target cultural system: significance and acceptability of TT are investigated and the individual phenomena of translation are tentatively explained. In this

research, the Japanese source text and the two Russian target texts of *Hadashi no Gen* (*Barefoot Gen*) were selected, as detailed below. In the second phase, shifts are found out by comparing the ST and TT, and relationships between ‘coupled pairs’ of ST and TT segments are identified. In this phase, the researcher focuses on pages structures and linguistic expressions. In the third phase, the process of translation for this ST-TT pair is reconstructed, based on generalizations.

Results and Discussion

First Phase

The present researcher analyzed *Hadashi no Gen* (*Barefoot Gen*). This is a boy’s comic that takes place in Japan, especially in Hiroshima, in the Pacific War and after it. The author, Nakazawa Keiji, drew this Manga for a generation of people that did not experience the War and the atomic bomb. The comic is a Bildungs-comic rather than an entertaining comic. The Russian texts consist of the old translation version and new translation version. The researcher analyzed the following three books: i.e., Nakazawa Keiji (1975) *Hadashi no Gen: Vol.1, Aomugi Gen Toujou no Maki*. Tokyo: Choubunsha (JT); Накадзава Кейдзи (1995) «Босоногий Гэн, Том I». Москва, АО «Япония сегодня» (RT1); Накадзава Кэйдзи (2013) «Босоногий Гэн, Том I». Брянск, Alt Graph. (RT2).

The information that RT1 and RT2 were translation was written on the copyright pages. Although the original text is the Japanese version, it was not written what language the texts were translated from (Japanese or English). The Japanese title (i.e., Хадаси-но Гэн in RT1; *Hadashi no Gen* in RT2) and the group name (i.e., Проект Гэн in RT1 and RT2) were listed there. In RT2, the name of the illustrator who drew the cover illustration was listed (i.e., Николай Писарев), and the reading was permitted for people of sixteen and over, because the cruelty of the War was described. On the other hand, such age-

restriction was not listed in RT1: this Manga was originally drawn in the weekly Manga magazine for boys (i.e., *Shuukan Shoonen Janpu*).

In the Russian translated texts, Japanese idioms, historical terms, and geographical names were explained in notes for Russian readers, who were unfamiliar with the Japanese culture: e.g., in RT1 (p.27, frame 4), the slogan “*zeitaku wa tekida*” was read as «Лозунг: роскошь – враг!»; in RT2 (p.12, frame 6; p.521), a food called “*imo*” was read as «Батат – клубненоносное травянистое растение, которое.....»; in RT2 (p.77 frame 1; 521), the geographical name “*Kure*” was read as «Курэ – город и порт в Японии на острове Хонсю,.....».

In the case of reading order, RT1 and RT2 adopted not the Japanese style (i.e., from right to left), but the Western style (i.e., from left to right). LaPlante (2008: 53) stated that although the pages in the English edition of *Battle Angel* released in 1995 were arranged according to the Western reading order, the pages in the English edition released in 2004 were arranged in the Japanese order. Both the old RT1 and new RT2 demanded standard Western reading habits.

There was a distinction between capital letters and small letters in RT1; however, speeches were written only in capital letters in RT2: e.g., the speech «Я буду по всем скучать!!!» in RT1 (p.7, frame 8) was written as «Я буду по вам скучать.» in RT2 (p.9, frame 8).

Second Phase

In this phase, the present researcher introduced some shifts. In RT1, some pages were omitted; however, no pages where images were drawn were omitted in RT2. The context became strange or not strange, due to the page omission. In the former case, the next page after the omission was modified. As shown in example (1), the researcher found the following omissions from the first page until the 130th page in JT vol.1.

(1) Correspondence of JT pages to the RT1 pages (pp.1-130, in vol.1)

JT	RT1	JT	RT1	JT	RT1	JT	RT1
1	1	34	—	67	56	100	82
2	2	35	29	68	57	101	—
3	3	36	—	69	58	102	83
4	4	37	30	70	59	103	84
5	5	38	—	71	60	104	—

6	6	39	31	72	—	105	85
7	7	40	32	73	61	106	—
8	8	41	—	74	62	107	86
9	9	42	33	75	63	108	87
10	10	43	34	76	64	109	88
11	11	44	35	77	—	110	89
12	—	45	36	78	65	111	90
13	12	46	37	79	66	112	91
14	13	47	38	80	67	113	92
15	14	48	39	81	68	114	93
16	—	49	40	82	—	115	94
17	15	50	41	83	69	116	95
18	16	51	42	84	70	117	—
19	17	52	43	85	—	118	96
20	18	53	44	86	71	119	—
21	19	54	45	87	72	120	97
22	20	55	46	88	73	121	98
23	21	56	47	89	74	122	99
24	22	57	48	90	—	123	100
25	23	58	49	91	75	124	—
26	—	59	—	92	76	125	—
27	24	60	50	93	77	126	—
28	25	61	—	94	78	127	—
29	26	62	51	95	—	128	—
30	—	63	52	96	79	129	—
31	27	64	53	97	80	130	—
32	—	65	54	98	81		
33	28	66	55	99	—		

When a page was omitted in RT1, there were found the cases indicating that the omission had an effect on the next page and that the omission did not have an effect on the next page.

(2-1) Example that the discourse is natural although a page is omitted

page	frame	JT	RT1
40	6	<i>gabu</i> (CHOMP)	Хрум (CHOMP)
40	6	<i>gyaa na... nani o suru ka!</i> (Ack! W-what are you doing?!))	Аай! Ты что делаешь?! (Ack! What are you doing?!)

40	7	<i>gabu</i> (CHOMP)	Ам! (CHOMP!)
40	8	<i>itatata itatata ya yamero</i> (OWWW, OWWW S-Stop it)	Больно! Прекратите! (OWWW Stop it!)
41	1	<i>kono gaki hanasan ka!</i> (You brat, let go!)	—
41	1	<i>boka boka</i> (BONK! BONK!)	—
41	2	<i>koitsu me!</i> (You little punk!)	—
41	3	<i>ku kuso</i> (D-damn you)	—
41	3	<i>giri giri</i> (grrrrr)	—
41	4	<i>uwaa~~~ itatata yubi ga... yubi ga chigireru</i> (Aaaaghh... M-my fingers are being bit off)	—
41	5	<i>koitsu</i> (You swine)	—
41	5	<i>ban</i> (SLAM)	—
41	6	<i>koitsu me hanase</i> (Leggo, damn you)	—
41	6	<i>gatsun</i> (CRASH)	—
41	7	<i>ko kono gaki shibutoi yatsuda</i> (You stubborn brat)	—
41	7	<i>boka boka</i> (BONK! BONK!)	—
41	8	<i>gabu</i> (CHOMP)	—
41	9	<i>giee tasukete kure~~</i> (Eeyaah help me~~)	—
42	1	—	—
42	2	<i>giri giri</i> (grrrrr)	Грррр (grrrrr)
42	3	<i>uwaa itatata yubi ga chigireru~~~ tasukete kure</i> <i>~~~</i> (Aargh! Oww! I'm losing my fingers! Help me!)	Спасите, они хотят откусить мне пальцы! Кто-нибудь, помогите! (Help, they want to bite my fingers off! Somebody, help me!)

(2-2) Example that the discourse is modified because a page is omitted

page	frame	JT	RT1
11	8	<i>soredewa minna kakaree kichikubeiei o tsuki korose!</i> (All right, men, go to it! Spear the American and British devils!)	А теперь все на врага! (Then, everymen, to the enemies now!)
12	1	<i>kamaee</i> (Ready...)	—
12	2	<i>za</i> (ZAP)	—
12	2	<i>tsukee</i> (THRUST)	—
12	2	<i>iyaa</i> (HYAA)	—
12	3	<i>puu</i> (POOOTT)	—
12	3	<i>gaku</i> (URK)	—
12	4	<i>kusu kusu ku ku</i> (SNICKER)	—
12	4	<i>chi chikushoo ki ga chiru noo ano he wa.....</i> (Dammit, that's enough of this farting...)	—
12	5	<i>nakaoka-san iikagen ni shi nasai minna nihon no shoori o mezashite shinken ni natte iru toki ni nihonjin toshite haji o shirin sai</i> (Nakaoka, control yourself! We are all striving for the victory of Japan... Your conduct is a disgrace to the Empire)	—

12	6	<i>shikata ga naideshou chikara o ireru deru ndesukara</i> (I can't help it, when I thrust, I fart)	—
12	6	<i>choonai kaichoo konna yatsu wa tatakidase hikokuminda</i> (Throw this man out, Chairman! He's a traitor)	—
12	6	souda (Right)	—
12	7	<i>yakamashii he o shite hikokuminda to iwarete wa tamaran wai demono haremono tokoro kirawazuda</i> (Shut up! I won't be called a traitor just because I farted)	—
12	8	<i>daitai konna takeyari de amerika-hei to tatakaeru to omotte iru no ka mukatte iku mae ni kikan juu de minagoroshida</i> (You think we can fight the Americans with bamboo sticks?! We'd be mowed down by machine gun fire before we got close)	—
13	1	<i>amerika to nihonde wa shigen ga chigau shigen no nai chiisana kuni no nihon wa heiwa o mamotte sekaijuu to nakayoku shite booeeki de ikiru shika michi wa nainda</i> (America has more resources than Japan does. A small country like Japan can only survive by foreign trade. We should keep peace with the rest of the world)	Вы что, хотите этими бамбуковыми палками воевать с американцами? Для такой маленькой бедной страны, как Япония, нет другого пути выжить, кроме как мирно торговать. (Do you want to fight the Americans with these bamboo sticks? There is no other way to survive than peaceful trade for a small poor country like Japan)

In example (2-1), the discourse did not become unnatural due to the omission of p.41 in JT. The page showed the scene that the brothers attempted to bite the chairman's fingers. In p.32 (p.40 in JT) immediately before the page in RT1, the scene that the brothers attempted to bite it began, and the scene continued even in the first frame in p.33 (p.42 in JT): therefore, the p.41 was seemingly omitted. As shown in example (2-2), the content "You think we can fight the Americans with bamboo sticks?!" in the last frame in JT p.12 was added to the first frame in RT1 p.12. The last frame in RT1 p.11 ended with the speech «А теперь все на врага!» (Then, everymen to the enemy now!). If the speech «Для такой маленькой бедной страны, как Япония, нет другого пути выжить, кроме как мирно торговать.» (There is no other way to survive than peaceful trade for a small poor country like Japan) immediately followed the speech above, the discourse would become unnatural. In order to prevent the unnaturalness, the content "You think

we can fight the Americans with bamboo sticks?!", that was put in the last frame in JT p.12, was placed in the first frame in RT1 p.12 (JT p.13).

Images was horizontally flipped like a mirror image in RT1 and RT2. In RT1, all the images were inversed to right and left. On the other hand, RT2 had the three following patterns: inversion of all the images in a page (3); inversion of an image or some images in a page (4) (this is a unique case); non-inversion as the original (5). When handwritten letters or numerals were drawn in a background, the background in RT1 or RT2 was not usually inversed to right and left as JT1. However, the exceptions were as follows: e.g., in RT1 (p.13, frame 3), the Chinese characters of Kami-Yama were horizontally flipped; in RT2 (p.51, frame 6), the Chinese character of Sake was also inversed. When observing all the pages of JT and RT2 (Vol.1), the researcher found that the number of the pattern (3) was 41 pages, it of the pattern (4) was 224 pages, and it of the pattern (5) was 6 pages.

(3) Information of inversion and non-inversion in a page (inversion to right and left of all the images)

page	frame	inversion or non-inversion
3	1	inversion
3	2	inversion

3	3	inversion
3	4	inversion
3	5	inversion
3	6	inversion
3	7	inversion
3	8	inversion

(4) Information of inversion and non-inversion in a page (inversion of some images)

page	frame	inversion or non-inversion
10	1	inversion
10	2	inversion
10	3	non-inversion
10	4	inversion
10	5	inversion
10	6	non-inversion
10	7	inversion
10	8	non-inversion

(5) Information of inversion and non-inversion in a page (non-inversion of all the images)

page	frame	inversion or non-inversion
107	1	non-inversion
107	2	non-inversion
107	3	non-inversion

The case that a talking turn in JT was different from it in RT1 or RT2 was observed. In example (6), a talking turn in JT was as follows: woman→her husband→her son→her husband→woman.

However, in example (7) of RT1 and example (8) of RT2 corresponding to it, the turns were different from the turn above; furthermore, the content of their speech was also changed in RT1.

(6) Example of the talking turn in JT

page	frame	Character	Speech
37	1	woman	<i>a anta</i> (Dear...)
37	1	her husband	<i>kimie kodomotachi o tanomu zo...</i> (Kimie, take good care of the children...)
37	2	her son	<i>toochan</i> (Papa!)

37	2	her husband	<i>gen washi wa toobun kaeresoomonai mugibatake no teire o tanomu zo</i> (Gen, doesn't look like I'll be home for a while. Take care of the wheat field.)
37	3	woman	ba... bakada ne toosan wa... hontoo ni bakada yo... annani nagurarete mo... (Your Papa is such a fool... Even after a beating like that, he won't give in...)

(7) Example of the talking turn in RT1

page	frame	Character	Speech
30	1	her husband	Кимиз, позаботься о детях... (Kimie, take good care of the children...)
30	1	woman	Хорошо (Ok)
30	2	her husband	Гэн, меня не будет некоторое время. Присмотри за нашим полем. (Gen, I will not be at home for a while. Take a look at our field.)
30	2	her son	Хорошо, папа. (Ok, Papa)
30	3	woman	Ему так досталось, а он все никак не образумится. (He had enough torment, but he cannot come to his senses anyway)

(8) Example of the talking turn in RT2

page	frame	Character	Speech
39	1	woman	Дорогой... (Dear...)
39	1	her husband	Кимиз, позаботься о детях. (Kimie, take good care of the children...)
39	2	her husband	Гэн, меня не будет некоторое время. Присмотри за полем. (Gen, I will not be at home for a while. Take a look at our field.)
39	2	her son	Папа! (Papa!)
39	3	woman	Ему так досталось (He had enough torment)

The followings were shifts of linguistic expressions. With regard to punctuation markers, Japanese has the five markers: exclamation (!), question (?), ellipsis (...), horizontal bar (—), and non-marker. Although the two punctuation markers called “Kutouten” are used in Japanese general texts, they were not used in this Manga text. RT1 had the eight markers: exclamation (!), question (?), question+exclamation (!?), exclamation+question (!?), ellipsis (...), period (.), comma (,), and non-marker. RT2 had the eight markers: exclamation (!), question (?), ellipsis (...), period (.), comma (,), question+ exclamation (!?), question+ellipsis (?..), and exclamation+ellipsis

(!..). Shifts of these punctuation markers were observed: e.g., example (9) showed that non-marker in JT were translated as exclamation (!) in RT1 and question (?) in RT2; example (10) showed that ellipsis (...) in JT were changed to exclamation (three exclamations) (!!!) in RT1 and period (.) in RT2. In example (9), the question (?) was more suitable for the scene than the exclamation (!).

(9) shift of punctuation markers: JT (p.3, frame 4) “*minna junbi wa ee ka*” (Everyone ready?); RT1 (p.3, frame 4) «Все готовы!» (Everyone ready!); RT2 (p.5, frame 4) «Все готовы?» (Everyone ready?);

(10) shift of punctuation markers: JT (p.7, frame 8) “*washi minna to wakarete inaka e iku no wa sabishii yo...*” (I’m going to miss all...); RT1 (p.7, frame 8) «Я буду по всем скучать!!!» (I’m going to miss all!!!); RT2 (p.9, frame 8) «Я буду по вам скучать.» (I’m going to miss you.).

With regard to parts of speech and personal pronouns, example (11) showed that the JT phrase “*nihon ni wa*” (In Japan) was translated as 3.sg.f. pronoun «у нее» (in it (f.)) in RT1 and 1.pl. pronoun «у нас» (in us) in RT2. In addition, example (12) showed that the JT word “*minna*” (all, everyone) changed to «всем» ((to) all, everyone) in RT1 and «вам» ((to) you) in RT2. The phrase in RT2 in example (11) was more natural as Russian than the phrase in RT1. Although the word meaning in RT1 in example (12) was nearer to JT than it in RT2, the word in RT2 was more natural than the word in RT1.

(11) shift of part of speech and personal pronouns: JT (p.6, frame 4) “*nihon ni ha mou manzoku ni tatakau hikooki mo nai hazuda*” (Japan doesn’t even have enough warplanes to defend itself...); RT1 (p.6, frame 4) «у нее нет даже нормальных самолетов.» (It (f.) doesn’t even have enough normal plane.); RT2 (p.8, frame 4) «У нас даже нормальных самолётов нет.» (We don’t even have enough normal plane.);

(12) shift of part of speech and personal pronouns: JT (p.7, frame 8) “*washi minna to wakarete inaka e iku no wa sabishii yo...*” (I’m going to miss all...); RT1 (p.7, frame 8) «Я буду по всем скучать!!!» (I’m going to miss all!!!); RT2 (p.9, frame 8) «Я буду по вам скучать.» (I’m going to miss you.).

With regard to noun phrases, as shown in example (13), the noun phrase “*taiheiyoosensoo*” (Pacific War) in JT was translated as «Тихоокеанская война» (Pacific War) in RT1 and «вторая мировая война» (World War II) in RT2. This term of RT1 was the literal translation of JT. The RT2 phrase was more familiar to the average Russian people than the RT1 phrase. In example (14), the noun phrase “*takeyari no kunren*” (bamboo spear drill) in JT was translated as «военные занятия» (military classes) in RT1 and «занятия по военной подготовке» (classes of preparation for war) in RT2. The RT1 phrase was the literal translation of JT and was not a general term. The translation of RT2 was more natural than it of RT1. In example (15), the phrase “*koojoo no ryoo (ni)*” ((to) the factory dorm) in JT changed to the phrase «(в) заводское общежитие» ((to) the factory dormitory) in RT1 and RT2. The Russian phrase was unnatural literal translation meaning “dormitory made in factory”: «общежитие завода» is actually natural.

In example (16), the noun phrase “*rekisen no yuushi*” (combat veteran) in JT was translated as «старый солдат» (old soldier) in RT1 and RT2. The phrase of these Russian versions was not suitable for the scene.

(13) shift of noun phrase: JT (p.2, frame 1) “*taiheiyoosensoo*” (Pacific War); RT1 (p.2, frame 1) «Тихоокеанская война» (Pacific War); RT2 (p.4, frame 1) «вторая мировая война» (World War II);

(14) shift of noun phrase: JT (p.7, frame 1) “*takeyari no kunren*” (bamboo spear drill); RT1 (p.7, frame 1) «военные занятия» (military classes); RT2 (p.9, frame 1) «занятия по военной подготовке» (classes of preparation for war);

(15) shift of noun phrase: JT (p.7, frame 4) “*koojoo no ryoo (ni)*” ((to) the factory dorm); RT1 (p.7, frame 4) «(в) заводское общежитие» ((to) the factory dormitory); RT2 (p.9, frame 4) «(в) заводское общежитие» ((to) the factory dormitory);

(16) shift of noun phrase: JT (p.11, frame 7) “*rekisen no yuushi*” (combat veteran); RT1 (p.11, frame 7) «старый солдат» (old soldier); RT2 (p.13, frame 7) «старый солдат» (old soldier).

In the case of vocatives, as shown in example (17), “*eiko nee-chan*” (sister (informal form) Eiko) was translated as «Эйко» (Eiko) without “*nee-chan*” (sister) in RT1 and RT2. On the contrary, the Russian translation versions of example (18) showed the form «Сестра» (sister) that omitted the name. In example (19), the word «сестра» in RT1 and RT2 was translated from “*nee-chan*” in JT, that denoted “Eiko”: this translation is natural literal translation. Example (20) showed that a vocative such as «сестра» was omitted in RT1 and RT2. The translation in examples (17) - (20) in both RT1 and RT2 was natural as Russian. In example (21), “*nakaoka-san*” (Mr. Nakaoka) in JT was translated as «Господин Накаока!» (Mr. Nakaoka!) in RT1 and «Накаока!» (Nakaoka!), that denoted the only family name, in RT2. Because it is unnatural that a person higher in status such as the chairman of a neighborhood association uses Господин+family name as a vocative, the word in RT2 was more natural than it of the RT1. In example (22), “*choonai kaichoo*” (Town chairman) in JT was translated as «Господин Председатель Совета квартала» (Mr. Chairman of the council of the district) in RT1 and «Председатель квартального совета» (Chairman of the district council) RT2. When the acquaintance used the translated words as a vocative, they were unnatural: expressions such as only name and Господин+name were natural as a Russian vocative. In example (23), “*choonai kaichoo*” (Town chairman) in JT was omitted in RT2.

(17) shift of vocative: JT (p.3, frame 5) “*eiko nee-chan*” (sister (informal form) Eiko); RT1 (p.3, frame 5) «Эйко» (Eiko); RT2 (p.5, frame 5) «Эйко» (Eiko);

(18) shift of vocative: JT (p.55, frame 1) “*eiko nee-chan*” (sister (informal form) Eiko); RT1 (p.46, frame 1) «Сестра» (Sister); RT2 (p.57, frame 1) «Сестра» (Sister);

(19) shift of vocative: JT (p.8, frame 5) “*nee-chan*” (sister (informal form)); RT1 (p.8, frame 5) «сестра» (sister); RT2 (p.10, frame 5) «сестра» (sister);

(20) shift of vocative: JT (p.55, frame 3) “*nee-chan sore hontoo ka!*” (Sister, is that true?); RT1 (p.46, frame 3) «Это что, правда, да?» (Is that really true, yes?); RT2 (p.57, frame 3) «Это правда?» (Is that true?);

(21) shift of vocative: JT (p.9, frame 7) “*nakaoka-san*” (Mr. Nakaoka); RT1 (p.9, frame 7) «Господин Накаока» (Mr. Nakaoka); RT2 (p.11, frame 5) «Накаока» (Nakaoka);

(22) shift of vocative: JT (p.10, frame 10) “*choonai kaichoo*” (Town chairman); RT1 (p.10, frame 10) «Господин Председатель Совета квартала» (Mr. Chairman of the council of the district); RT2 (p.12, frame 10) «Председатель квартального совета» (Chairman of the district council);

(23) shift of vocative: JT (p.12, frame 6) “*choonai kaichoo konna yatsu wa tatakidase hikokuminda*” (Town chairman, throw this man out! He’s a traitor!); RT1 —; RT2 (p.14, frame 10) «Гнать этого предателя!» (Throw this traitor!).

With regard to shift of sentence, example (24) showed that the sentence “*pan ga taberareru*” (We can eat bread) in JT was translated as «у нас будет хлеб!» (It will become our bread) in RT1 and RT2: the expression changed largely. In example (25), the expression of RT1 was different from it of RT2. RT1 was more suitable for the scene than RT2. In example (26), because the expression of RT2 expressed the angry feeling more clearly than it of RT1, the former was more suitable for the scene than the latter. In example (27), the translated sentence «Поня-а-тно...» (It is understandable..., I understand...) in RT1 was more near to the phrase “*wa...wakatta yo...*” (I understand...) in JT than the «Хорошо.» (Good, Ok.) in RT2. However, the translation of RT2 was more natural than it of RT1. Example (28) showed the scene that a man declared firmly. Because the expression of RT2 was deficient in the situation that a person had to insist on his/her opinion strongly, the expression of RT1 was more suitable for the scene than RT2.

(24) shift of sentence: JT (p.3, frame 5) “*pan ga taberareru*” (We can eat bread.); RT1 (p.3, frame 5) «у нас будет хлеб!» (It will become our bread!); RT2 (p.5, frame 5) «у нас будет хлеб!» (It will become our bread!);

(25) shift of sentence: JT (p.4, frame 2) “*nani o bosabosa shitorun ja*” (What’re idly you standing around for?); RT1 (p.4, frame 2) «Чего вы ждете,» (Why are you waiting?); RT2 (p.6, frame 2) «Чего копаетесь?!» (Why are you dawdling?);

(26) shift of sentence: JT (p.5, frame 3) “*nan-kai ittara wakaru no*” (How many times do I have to say it to make you understand?); RT1 (p.5, frame 3) «сколько раз тебе говорить?» (How many times to tell you?); RT2 (p.7, frame 3) «Сколько раз повторять?» (How many times to repeat?);

(27) shift of sentence: JT (p.5, frame 4) “*wa...wakatta yo...*” (I understand...); RT1 (p.5, frame 4) «Поня-а-тно...» (It is understandable.../I understand...); RT2 (p.7, frame 4) «Хорошо.» (Good., Ok.);

(28) shift of sentence: JT (p.6, frame 6) “*washi wa hontoo no koto o ittorun ja!*” (I’m telling the truth.); RT1 (p.6, frame 6) «Я же говорю правду!» (I’m telling the truth!); RT2 (p.8, frame 6) «Я говорю так, как есть на самом деле!» (I’m telling as it’s true!).

Third Phase

Based on the results of the second phase, tendencies or norms of a translation are constructed. When observing pages structure of Manga, the researcher did not find page omission such as conducted in RT1 in RT2. Moreover, all the pages of RT1 were inverted to right and left; however, RT2 had (a) all the right and left inverted images in a page, (b) all the right and left non-inverted images in a page, and (c) a right and left inverted image or right and left inverted images in a page. The percentage of the (c)-type was the most (i.e., 83%). In terms of the page omission and inversion of an image, RT2 was more suitable for the scene than RT1.

When comparing expressions of JT and RTs, the present researcher found out the following patterns: (A) translation of both RT1 and RT2 was natural (ex., 17, 18, 19, 20, 23, 24); (B) translation of both RT1 and RT2 was unnatural (ex., 15, 16, 22); (C) an expression of RT2 was more suitable for the scene than RT1 (RT1 had literal translation with adopting a Source Text-oriented translation strategy, but RT2 had translation with adopting a Target Text-oriented translation strategy (ex., 9, 12, 13, 14, 21, 27); RT1 did not have literal translation and RT2 had translation with adopting a Target Text-

oriented translation strategy (ex., 10, 11, 26); (D) an expression of RT1 was more suitable for the scene than RT2 (ex., 25, 28).

Conclusion

The present researcher investigated the Japanese version and the two Russian version of the Manga “*Hadashi no Gen (Barefoot Gen)* vol.1”, based on the three-phase methodology proposed by Toury (1995). Before investigating the texts, the author confirmed the case study of Descriptive Translation Studies by Munday. In the first phase, it was revealed that the readers of the Target-Text could recognize that the Russian old translated version and the Russian new translated version were translated by Project Gen. In addition, since the editors of the two versions assumed that this book will be read by Russian readers, who are unfamiliar with Japan, then the expiations of Japanese idioms, geographical names etc. were put in the footnotes and endnote. In the second phase, the researcher cited page omission, inversion of an image, and change of a talking turn of characters as shifts of pages structure of Manga. Moreover, the author cited punctuation markers, parts of speech,

personal pronouns, noun phrases, vocatives, and sentences as shifts of linguistic expressions. In the third phase, he attempted generalizations, based on the examples of the second phase. With regard to pages structure of Manga, the Russian new translated version adopted a Source Text (ST)-oriented translation strategy. In the case of translation of linguistic expressions, he showed the four features: (A) both RT1 and RT2 were natural; (B) both RT1 and RT2 were unnatural; (C) RT2 was more suitable for the scene than RT1; (D) RT1 was more suitable for the scene than RT2. Because the researcher did not observe all the data of the linguistic expressions, it is, at the current time, unclear which one adopts a more ST or TT-oriented translation strategy in terms of the linguistic expressions, RT1 or RT2.

Henceforth, if a researcher quantitatively analyzes the linguistic expressions from the viewpoint of naturalness of translation, it will be revealed which one adopts a more ST or TT-oriented translation strategy, RT1 or RT2. In addition, he/she can conduct a quantitatively analysis of translation of pages structure and linguistic expressions in the other volumes. Norms will be revealed through the analysis of a lot of the data.

References

- Baker, Mona and Gabriela Saldanha (eds.) (2009) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Second edition. London/New York: Routledge.
- Iakusheva, Mariia (2016) Descriptive Translation of Terms from English into Russian in the Field of Corporate Governance, University of Granada. Ph.D. dissertation.
- Kaindl, Klaus (1999) Thump, Whizz, Poom: A Framework for the Study of Comics under Translation. *Target* 11(2): 263-288.
- Kawahara, Kiyoshi (2015) Critical Discussion on Translation Norm and Descriptive Translation Studies. *Invitation to Translation Studies* 13: 1-28. (in Japanese)
- Kim, Hyun Ah (2012) Change of Translation Norms in Japanese and Korean and Cross-Cultural Communication: Used Translation of “Snow Country” by Kawabata Yasunari. Tohoku University. Ph.D. dissertation. (in Japanese)
- LaPlante, Thomas (2008) From Manga to Comic: Visual Language in Translation. Ohio State University. Senior Honors Thesis.
- Li, Qiaozhen (2007) Descriptive Translation Studies’ Accountability for Translation Phenomena: A Case Study of Hong Lou Meng. *Canadian Social Science* 3 (4): 73-76.
- Liu, Kunlun (2014) Prescriptive Aspects of the Descriptive Translation Studies. *International Journal of English Linguistics* 4 (4): 13-21.
- Munday, Jeremy (2008) *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Second Edition. London/New York: Routledge.
- Nakazawa, Keiji (1975) *Hadashi no Gen: Vol.1, Aomugi Gen Toujou no Maki*. Tokyo: Choubunsha.
- Накадзава, Кейдзи (1995) Босоногий Гэн, Том 1. Москва, АО «Япония сегодня».
- Накадзава, Кэйдзи (2013) Босоногий Гэн, Том I. Брянск, Alt Graph.
- Ninomiya Takashi and Kadikova Samal (2018) A Research Plan of Descriptive Translation Study towards Russian Translations: The Case of Translation from the Text of Japanese Manga. In: Omonov Qudratille and Hiraishi Noriko (eds.) *Yaoiniya Madaniy alowaqalarining zolzarb masalalari: Til, tarjima va adabiy jarayonlar*. 269-278, Tashkent: Tashkent State Institute of Oriental Studies. (in Japanese)
- Toury, Gideon (1995) *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Yin, Yongshun (2009) Translation Strategies and Norms in Two Chinese Versions of Syunkinsyo: A Case Study of Descriptive Translation Studies. *Interpreting and Translation Studies* 9: 195-209. (in Japanese)

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ - CONTENTS

1-бөлім Тарих	Раздел 1 История	Section 1 History
<i>Алдабек Н.Ә., Түргенбай А.А., Асыл М.Б.</i> Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» стратегиялық жобасы және Қазақстандағы синофобиялық көзқарастың себептері.....		4
<i>Дербісәлі Ә.</i> Отырар өлкесінің ойшылы.....		14
<i>Әлиұлы Б., Құрманбаев Қ.</i> Мәрсия дәстүрінің Абай Құнанбайұлы шығармаларында көрініс табуы.....		26
<i>Jakubayeva S., Mubarak Ateeq Sultan Alafreet Alkuwaiti, Hu Haixin</i> China, Iran and Turkey: New Players in the Central Asia		32
<i>Үем N.</i> Transnational ties with the ethnic homeland: the case of Korean women of the CIS in marital migration		39
<i>Қанашиева Г.А.</i> Қарахан дәуірі жазба ескерткіштері: Жаратушы сипаты		46
<i>Nuriddenova A.</i> The concept of “community of common destiny”: implications for china’s foreign policy behavior		54
<i>Taussogarova A.K., Bektemirova S.B., Iskakova G.N., Bekzhanova A.</i> From the experience of ethnonymic headlines research		61
<i>Utkelbayeva Z., Jamileh Abdelqader Shaban Rifai</i> Kazakh inheritance law and its difference from other legal systems.....		70
<i>Шоинжанова М.Т.</i> Проблемы национального характера в культуре и литературе Казахстана и Индии: сравнительный анализ, генезис и развитие		79
2-бөлім Филология	Раздел 2 Филология	Section 2 Philology
<i>Ninomiya T.</i> An analysis of Manga translated from Japanese to Russian: Based on Descriptive Translation Studies.....		96